ปัญญาสาร ฉบับที่ ๑๔๕

เอกายโน มคฺโค
มูลนิธิ แนบ มหานีรานนท์

วิสาขบูรณมีบูชา ปีพุทธศักราช ๒๕๖๒
ปีที่ ๓๙ แห่งการก่อตั้งมูลนิธิแนบมหานีรานนท์

ปัญญาสาร ● ฉบับที่ ๑๔๕

ปัญญาสาร ฉบับที่ ๑๔๕

เอกายโน มคฺโค

มูลนิธิ แนบ มหานีรานนท์

วิสาขบูรณมีบูชา ปีพุทธศักราช ๒๕๖๒

ปีที่ ๓๙ แห่งการก่อตั้งมูลนิธิแนบมหานีรานนท์

สำนักงานมูลนิธิแนบมหานีรานนท์

๘๔/๑ หมู่ ๒ ถนนพุทธมณฑลสาย ๕ ตำบลบางกระทึก
อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๒๑๐
โทร. ๐๒-๔๘๒-๑๐๔๔, ๐๒-๘๘๙-๔๔๑๗, ๐๘๙-๖๑๓-๙๓๓๓
และที่ตึกสุหัทรังสรรค์ วัดสามพระยา กทม. ๑๐๒๐๐
โทร. ๐๒-๖๒๘-๙๓๒๘

พิมพ์จำนวน ๑,๘๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด
๙ ซอยลาดพร้าว ๖๔ แยก ๑๔ แขวงวังทองหลาง
เขตวังทองหลาง กรุงเทพฯ ๑๐๓๑๐
โทร. ๐๒-๕๓๐-๔๑๑๔ (อัตโนมัติ) โทรสาร ๐๒-๑๐๘-๘๙๕๐-๕๑
E-mail : tanapress@gmail.com

คำนำ

วารสาร **"ปัญญาสาร"** ฉบับที่ ๑๔๕ นี้ จัดพิมพ์เนื่องในวันวิสาขบูรณมีบูชา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนวิสาขะ สำหรับปีนี้ตรงกับเดือน ๖ ไทย และตรงกับวันเสาร์ ที่ ๑๘ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๒

วันวิสาขบูรณมีบูชา หรือเรียกโดยย่อว่า **"วิสาขบูชา"** ได้รับการยกย่องจากพุทธศาสนิกชนทั่วโลกให้เป็นวันสำคัญสากลทางพระพุทธศาสนาเนื่องจากเป็นวันที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ ๓ ประการ คือ เป็นวันคล้ายวันประสูติของเจ้าชายสัทธิตถะโพธิสัตว์ เป็นวันคล้ายวันตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเจ้าชายสิทธัตถะโพธิสัตว์ และเป็นวันดับขันธปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระองค์ทรงสร้างบารมี เพื่อจักตรัสรู้อริยสัจธรรม คือความจริงอันประเสริฐด้วยพระองค์เอง เพื่อจะช่วยรื้อขนสัตว์ให้พ้นจากวัฏทุกข์ พระองค์เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นผู้ฝึกบุรุษได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นครูของเหล่าเทวดาและมนุษย์ ทรงจำแนกธรรมสั่งสอนชาวโลกให้ได้บรรลุตาม ทรงแสดงธรรมแล้วไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะ

ในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ถึงพร้อมด้วยอรรถและพยัญชนะ หาผู้เสมอเหมือนมิได้ ทรงเป็นเอกบุรุษของโลก ทรงมีพระนามว่า **"พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า"** อันเกิดขึ้นด้วยพระคุณของพระองค์เอง

ด้วยพระมหากรุณาคุณ พระองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ให้กระทำความดี ละเว้นความชั่วทั้งปวง ด้วยทาน ศีล ภาวนา มีปัญญารู้ธรรมที่เป็นเหตุและผลตามความเป็นจริง ผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ย่อมได้รับประโยชน์ทั้งโลกนี้คือมีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ตามสมควร ทั้งโลกหน้า คือย่อมเกิดในสุคติภพ เป็นมนุษย์ เทวดา พรหม เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมบัติ ตลอดจนประโยชน์อย่างยิ่งคือการบรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่ง มีพระโสดาบันเป็นต้นแม้ในวาระก่อนปรินิพพาน พระองค์ทรงประทานปัจฉิมโอวาทไว้ว่า **"วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ"** แปลว่า "สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด"

มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ได้จัดตั้งขึ้นเพื่อสืบทอดและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวร โดยส่งเสริมธุระ ๒ ประการ อันเป็นธุระในพระศาสนาโดยตรง คือ คันถธุระ

และวิปัสสนาธุระ ด้านคันถธุระได้จัดตั้งหลักสูตรศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกพระอภิธรรมเป็นหลัก และในด้านวิปัสสนาธุระ ได้จัดให้มีการอบรมการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตรและอรรถกถา ฎีกา เป็นประจำทุกๆ เดือน อีกทั้งยังเปิดเป็นสำนักวิปัสสนา โดยมีเรือนกรรมฐานเอาไว้รับรองผู้ที่มีความรู้ทางด้านปรมัตถธรรมเข้าฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอีกด้วย

ในวันวิสาขบูชา ปี ๒๕๖๒ นี้ ทางมูลนิธิฯ ได้จัดงานบำเพ็ญกุศลทอดผ้าป่าสามัคคี โดยมี**พลโทพนม ปัจฉิมกุล คุณสอาง ปัจฉิมกุล คุณสมชาย ชุมภูนิช** รับเป็นประธานเจ้าภาพผ้าป่าสามัคคี พร้อมด้วยบรรดาญาติมิตร ร่วมกับคณาจารย์ คณะนักศึกษาพระอภิธรรมวัดสามพระยา วัดธาตุทอง มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ และคณะผู้ปฏิบัติธรรมตลอดจนสาธุชนทั้งหลาย เพื่อนำรายได้ที่เกิดจากงานการกุศลครั้งนี้ไปใช้จ่ายในกิจการของมูลนิธิฯ ต่อไป

วารสารฉบับนี้ ได้นำบทความของภัททันตะวิลาสมหาเถระ บูรพาจารย์ของสำนักวิปัสสนา มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ เรื่อง **"ข้อปฏิบัติแห่งโยคี"** ในหัวข้อ **"วิปัสสนาญาณ ๑๖ โดยสังเขป"** และบทความของอาจารย์แนบ มหานีรานนท์ เรื่อง **"ปริญญาตัพพธรรม [ธรรมที่**

บัณฑิตควรรู้รอบ]” ในมาลงไว้ นอกจากนั้นยังได้อัญเชิญข้อความจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาลงไว้ ตลอดจนบทความของอาจารย์ท่านอื่นๆ ที่เป็นอารมณ์ของปัญญาตามสมควรมาลงไว้อีกด้วย

สุดท้ายนี้ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และกุศลเจตนาที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมใจกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จงเป็นพลวปัจจัยให้ทุกท่านและครอบครัวประสพแต่ความสุข ความเจริญ มีสติปัญญางอกงามไพบูลย์ในธรรม สามารถรู้ธรรม เห็นธรรม ตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงความพ้นทุกข์โดยเร็วด้วยกันทุกท่านเทอญ

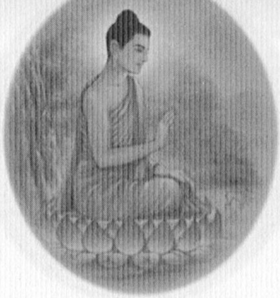
นายเทพฤทธิ์ สาธิตการมณี

รองประธานกรรมการและกรรมการฝ่ายวิชาการ

๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

หน้า

การประทานกรรมฐานของพระศาสดา

ด้วยสามารถแห่งจริยา (จริต; พื้นนิสัย) ของภิกษุเหล่านั้น; พระศาสดาย่อมทรงประทานอสุภกรรมฐาน แก่ภิกษุผู้มี**ราคจริต.** พระศาสาดาย่อมทรงประทานเมตตากรรมฐาน แก่ภิกษุผู้มี**โทสจริต.** อุเทส (หัวข้อธรรม) ปริปุจฉา (การสอบถาม) การฟังธรรมตามกาล การปรึกษาในเรื่องธรรมตามกาล พระศาสดาย่อมทรงประทานแก่ภิกษุผู้มี**โมหจริต**; พระศาสดาย่อมทรงตรัสบอกว่า "กรรมฐานนี้เป็นที่สะดวกแก่พวกเธอ" ดังนี้. พระศาสดาย่อมทรงประทานอานาปานสติกรรมฐาน แก่ภิกษุผู้มี**วิตกจริต.** พระศาสดาย่อมทรงประกาศความเป็นผู้ตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีของพระธรรม และความเป็นผู้ปฏิบัติดีของพระสงฆ์ในปสาทนียสูตร แก่ภิกษุผู้มี**ศรัทธาจริต.** พระศาสดาทรงตรัสแล้วซึ่งพระสูตรทั้งหลายที่ลึกซึ้ง ประกอบด้วยความไม่เที่ยงเป็นต้น แก่ภิกษุผู้มี**ญาณจริต (พุทธิจริต).**

ที.อ. (สุมงฺคล.๓) ๖/๒๕๔ (สฺยา)

ผู้เป็นยิ่งกว่ามหาโจร คือผู้ทำลายพระศาสนาด้วยวาจาอย่างไร ?

แม้ภิกษุผู้มีปัญญาทราม นั่งในท่ามกลางผู้อุปัฏฐากทั้งหลายแล้ว กล่าวอยู่เป็นต้นว่า "พวกเราละทิ้งพระปริยัติธรรมแล้ว ด้วยความคิดว่า เมื่อเราตรวจดูธรรมสามหมวดที่ทำให้สัตว์เนิ่นช้าในมัชฌิมนิกายอยู่, มรรคนั่นแหละมาแล้วพร้อมด้วยฤทธิ์, ธรรมดาพระปริยัติธรรม เป็นสิ่งที่กระทำได้โดยไม่ยากสำหรับพวกเรา, แท้จริง การสนใจในพระปริยัติธรรม ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ได้" ดังนี้ ย่อมแสดงความที่ตนเป็นผู้มีปัญญามาก. **ก็เมื่อภิกษุกล่าวอยู่อย่างนี้ ย่อมให้การทำลายล้างในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น, ชื่อว่า มหาโจรผู้เช่นกับด้วยภิกษุนี้ ย่อมไม่มี. เพราะว่า บุคคลผู้ทรงพระปริยัติธรรมไว้ ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ หามีไม่.**

อภิ.วิ.อ. (สมฺโมหวิโนทนี) หน้า ๕๑๔ (มจร.)

อิริยาบถปิดบังทุกขลักษณะ

"...เพราะเหตุว่าเบญจขันธ์นี้ ถูกอิริยาบถต่ออิริยาบถด้วยกันปกปิดกำบังไว้ จึงไม่สามารถกระทำในใจโดยแยบคายให้รู้ว่าเป็นความทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็คือไม่ได้เห็นซึ่งทุกขลักษณะ อิริยาบถด้วยกันปิดบังกันไว้อย่างไร ? คือว่าอิริยาบถต่ออิริยาบถด้วยกันปิดบังไว้ เหมือนเช่นว่า **คนที่กำลังยืน ไม่รู้สึกถึงซึ่งความเป็นทุกข์ของอิริยาบถนั่ง ในขณะที่นั่งมาแล้วนั้น ก็เพราะฝ่ายอิริยาบถใหม่คือการยืนกำบังไว้ และที่ไม่รู้สึกซึ่งความเป็นทุกข์ของอิริยาบถยืนขณะที่ยืนนั้น ก็เพราะฝ่ายอิริยาบถใหม่ที่เดินกำบังไว้ และที่ไม่รู้สึกถึงความเป็นทุกข์ของอิริยาบถใหม่ที่เดินในขณะที่เดินนั้น ก็เพราะฝ่ายอิริยาบถที่นอนกำบังไว้ และไม่รู้สึกถึงความเป็นทุกข์ของอิริยาบถนอนขณะที่นอนนั้น ก็เพราะฝ่ายอิริยาบถใหม่ที่กำบังไว้** กล่าวคืออิริยาบถต่ออิริยาบถด้วยกันอย่างหนึ่งกับอีกอีกอย่างหนึ่งที่เปลี่ยนย้ายอิริยาบถกันอยู่นั้น เรียกว่า กำบังปกปิด ดังนี้..."

ตอบปัญหาธรรมสากัจฉาที่ ๔๒ ของวัดบวรนิเวศวิหาร
ประจำวันธรรมสวนะที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๗๖

ความเข้าใจในวิปัสสนากรรมฐานเบื้องต้น

“...วิปัสสนานั้นใช้ได้ทุกๆ อารมณ์ทั้ง ๖ ทวาร เพราะวิปัสสนาไม่ต้องเลือกอารมณ์ใดๆ ทั้งหมด และในอารมณ์อารมณ์ใดๆ ทั้งหมดในอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ จะทรามหรือประณีตก็ตาม มิได้จำกัด โดยวิปัสสนาต้องการแต่จะให้กำหนดรู้เท่าทันตามความเป็นจริงของอารมณ์ที่ขณะมาประสบในทวารทั้ง ๖ เท่านั้น มิได้กำหนดความหยาบหรือประณีตของรูปนามเลย กำหนดรู้อยู่แต่การเกิดขึ้นแล้วก็มีการดับไปเป็นสามัญญลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเหมือนกันทั้งสิ้น ทุกๆ อารมณ์ แม้แต่นิวรณ์ที่เกิดขึ้นทางใจ ผู้ทำวิปัสสนาก็สามารถจะเอามาเป็นอารมณ์กรรมฐาน เพื่อรับรองการพิจารณาได้ เพราะกุศล อกุศล หรือรูปใด นามใด ก็แล้วแต่มีลักษณะเกิดขึ้นแล้วต้องมีความดับไปเป็นธรรมดา สามารถจะให้ความจริงแก่ผู้ปฏิบัติที่พิจารณาอยู่นั้นได้ทั้งหมด...”

ปัญญาสาร ฉบับที่ ๔๖ หน้า ๓๓ – ๓๔

ปตฺถิตวรคาถา

วรา ภควตา เสฏฺฐา ทินฺนา อมฺหํ สุเทสิตา
สามญฺเจ โน กโรเมว สยํ เนว ภวิสฺสเร.
โย จ ทีฆายุโก โหติ ปาเณ หิ นาติปาตโก
โย จปฺปพาธโก โหติ สตฺตานญฺหยาวิเหรโก.
โย จ ปาสาทิโก โหติ อกฺโกโธ หิ อโกปโก
โย จ ภเว มเหสกฺโข อนิสฺสามนโก หิ จ.
โย จ ภเว มหาโภโค ทาตา หิ โภชนาทินํ
โย จ อุจฺจกุลี โหติ อนตีมานิโก หิ จ.
โย จ ภเว มหาปญฺโญ สมณํ ปริปุจฺฉิโต
โน สิชฺฌนฺเต อิเม สามํ ทินฺนาปิ ชินโต อิเม.

(ปฐยาวตฺตคาถา; อนุฏฺฐุภาฉนฺโท)

พรที่ทุกคนปรารถนาแล้ว

พรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานให้แล้ว และทรงตรัสไว้ดีแล้วแก่พวกเราทั้งหลาย ถ้าหากว่าพวกเราทั้งหลายไม่ได้ทำด้วยตัวเองเลย พรเหล่านั้นก็จะมีขึ้นเองไม่ได้เลย พรทั้งหลายเหล่านั้น คือ;

๑. ความมีอายุยืน เพราะไม่ฆ่าสัตว์

๒. ความมีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์

๓. ความมีผิวพรรณผ่องใส เพราะไม่มักโกรธ

๔. ความมีศักดิ์ใหญ่ เพราะไม่มักริษยา

๕. ความมีทรัพย์มาก เพราะการให้ทาน

๖. ความมีตระกูลสูง เพราะอ่อนน้อมถ่อมตน

๗. ความมีปัญญามาก เพราะการสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์

พรทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมไม่สำเร็จเองได้ ถึงแม้ว่าเป็นพรที่พระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะมารประทานให้แล้วก็ตาม

สรุปจากพระบาฬีจูฬกัมมวิภังคสูตร

ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๕๘๒-๕๙๕/๓๗๗-๓๘๔ (สฺยา.)

ข้อปฏิบัติแห่งโยคี

ภัททันตะวิลาสมหาเถระ

วิปัสสนาญาณ ๑๖ โดยสังเขป[๑]

๑. แสดงนามรูปปริจเฉทกับปริคคหญาณ ๒ โดยย่อ[๒]

---

[๑] **วิปัสสนาญาณ ๑๖** (บางทีเรียกว่า **โสฬสญาณ** ซึ่งก็แปลว่าญาณ ๑๖ นั่นเอง) ที่จัดลำดับเป็นชุดและเรียกชื่อเฉพาะอย่างนี้ มิใช่มาในพระบาลีเดิมโดยตรง พระอาจารย์ในสายวงการวิปัสสนาธุระได้สอนสืบกันมา โดยประมวลจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและวิสุทธิมรรคในกาลต่อมา

[พึงดู ขุ.ปฏิ. ๓๑/มาติกา/๑-๒ (สฺยา.) และ วิสุทธิ. ๓/๒๐๖-๓๒๘ (มมร.)]

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๔๕]

[๒] วิปัสสนาญาณลำดับที่ ๑ และ ๒

๑. **นามรูปปริจเฉทญาณ** (ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม)

๒. **ปัจจยปริคคหญาณ** (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัยและเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนวปฏิจจสมุปบาท ก็ดี ตามแนวกฏแห่งกรรม ก็ดี ตามแนววัฏฏะ ๓ ก็ดี เป็นต้น)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๔๕]

ตามซึ่งชี้แจงมาแล้ว โดยวิธีเจริญเพ่งหมายจำซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เสมอไม่เว้นว่างและได้เจริญเพ่งหมายจำซึ่งต้องการให้กระทำความเพียรซึ่งนามรูปปริจเฉทญาณ *(ปัญญากำหนดแยกนามรูป)* เป็นขั้นแรก คืออาทิกัมมิกสุทธ-วิปัสสนายานิกบุคคล *(ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วนๆ เป็นเบื้องต้น)* นั้น อันเห็นอารมณ์ในทวารโดยอำนาจแห่งวิญญาณที่รู้นั้น เพื่อจะให้รู้เห็นโดยสติยึดมั่นอยู่ วางจิตไว้ในมัชฌิมาปฏิปทา *(ข้อปฏิบัติที่อยู่ในท่ามกลาง โดยไม่เอนเอียงไปทางกามสุขและทางการบีบคั้นทรมานตนเอง)* แล้ว ทุกๆ ครั้งที่เพิ่งหมายจำในบรรดาอารมณ์และอิริยาบถอยู่ แล้วสภาพนามทั้งหลายตามที่มีจริงเป็นจริง รู้เห็นขึ้นมาโดยยถาภูตญาณ *(การรู้ตามความเป็นจริง)* การที่รู้เห็นเช่นนี้ชื่อว่า **"นามรูป-ปริจเฉทญาณ"**

เย เย ธมฺมา อภิญฺญาตา โหนฺติ, เต เต ธมฺมา ญาตา โหนฺติ. ตํญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา. (เตน วุจฺจติ) อภิญฺญาปญฺญา[๓] ญาตฏฺเฐ ญาณํ.[๔]

[*ธรรมเหล่าใดๆ เป็นธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้ว, ธรรมเหล่านั้นๆ เป็นธรรมที่บุคคลรู้แล้ว. ชื่อว่าญาณ เพราะอรรถ*

[๓] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕๕/๓๒ (สฺยา.)

[๔] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/มาติกา/๒ (สฺยา.)

ว่ารู้ธรรมนั้น, ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ทั่ว. (เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า) ชื่อว่า ปัญญาอันรู้ยิ่ง คือ ญาณในอรรถว่าเป็นธรรมที่บุคคลรู้แล้ว]

เย เย ธมฺมา รูปนามธรรมทั้งสองใดๆ **อภิญฺญาตา** อาการอันเกิดเป็นแห่งสภาพที่เห็น ลักษณะอันหมายจำแล้วด้วยดี รู้โดยปัญญาสู่อารมณ์ในเบื้องหน้านั้น **โหนฺติ** ย่อมมี.

เต เต ธมฺมา รูปนามธรรมทั้งหลายสองนั้น **ญาตา** อันรู้แล้วซึ่งอารมณ์ทั้งหลายนั้น **โหนฺติ** ย่อมมี.

เอวํ ดังนี้ **ตํ** การหมายจำรู้ซึ่งอารมณ์นั้น **ญาตฏฺเฐน ญาณํ** ชื่อว่าเป็นญาตญาณ **ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา** ชื่อว่าปชานนปัญญา **เตน** เพราะเหตุนั้น **อภิญฺญาปญฺญา** อาการซึ่งเกิดเป็นอารมณ์แห่งสภาพอันเห็นซึ่งลักษณะหมายจำแล้วด้วยดี สู่อารมณ์แห่งปัญญาเบื้องหน้านั้น **ญาตฏฺเฐน ญาณํ** รู้หมายจำซึ่งอารมณ์นั้นว่าเป็นญาณที่รู้หมายจำ ดังนี้ **วุจฺจติ** ย่อมกล่าว.

อาการที่เป็นแห่งรูปนามธรรมทั้งหลายใด เห็นซึ่งสภาพลักษณะนั้น เพ่งหมายจำแล้วด้วยดี ย่อมรู้โดยปัญญาสู่อารมณ์เบื้องหน้า รูปนามทั้งสองนั้น เป็นอารมณ์ที่รู้การหมายจำรู้ซึ่งอารมณ์เช่นนี้ ชื่อว่า "**ญาตญาณ**" ชื่อว่า "**ปชานนปัญญา**" เพราะเหตุฉะนั้น อาการที่เกิดเป็นเพ่ง

หมายจำด้วยดีแห่งสภาพที่เห็นลักษณะ เป็นปัญญาซึ่งรู้โดยหมายจำสู่อารมณ์ในเบื้องหน้า ควรกล่าวว่าเป็นญาณดังนี้ ญาณซึ่งรู้เห็นกำหนดไว้ว่า อย่างนี้เป็นรูป อย่างนี้เป็นนาม โดยมีจริงเป็นจริงนั้น เรียกว่า **"นามรูปปริจเฉทญาณ"**

อีกอย่างหนึ่ง ตามประสงค์โดยย่อ คือ ในการโยคีบุคคลกระทำความเพียรเพ่งหมายจำนั้น มีญาณที่เห็น เมื่อเห็นแล้ว ได้ทำหมายจำว่า *"เห็นอยู่"* ที่ทำหมายจำนั้น *"นาม"* นามที่หมายจำ กับสี *"รูป"* ดับ, เมื่อได้ยิน ในการหมายจำว่า *"ยินอยู่"* ที่หมายจำนั้น *"นาม"* นามที่หมายจำกับเสียง *"รูป"* ดับ, เมื่อได้กลิ่น ทำหมายจำว่า *"ได้กลิ่นอยู่"* ที่หมายจำนั้น *"นาม"* นามที่หมายจำกับกลิ่น *"รูป"* ดับ, เมื่อกิน ทำหมายจำว่า *"กินอยู่"* ที่หมายจำนั้น *"นาม"* นามที่หมายจำกับรส *"รูป"* ดับ, เมื่อถูก ทำหมายจำว่า *"ถูกอยู่"* ที่หมายจำนั้น *"นาม"* นามที่หมายจำกับการถูก *"รูป"* ดับ, เมื่อรู้ทำหมายจำว่า *"รู้อยู่"* ที่หมายจำนั้น *"นาม"* นามที่หมายจำกับสภาพ (ธรรมารมณ์) *"รูป"* (รวมถึงนาม) ดับ, เมื่อกระทำการเพ่งหมายจำเช่นนี้ บัญญัติหายแล้ว ก็จะเห็นปรมัตถ์รูปนามโผล่ขึ้นมา เมื่ออาทิกัมมิกสุทธวิปัสสนายานิกบุคคล *(ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วนๆ เป็นเบื้องต้น)* กระทำความเพียรในขั้นแรกซึ่ง **"นามรูปปริจเฉทญาณ"** เป็นเบื้องต้นนั้น เวลา

กระทำเพียรสติปัฏฐาน ๔ เมื่อได้มีสติยึดมั่นอยู่ด้วยการเพ่งหมายจำอยู่เช่นนี้แล้ว จิตนั้นไม่ฟุ้งซ่าน กายใจก็มั่นคง มลทินของวิปัสสนาก็เสื่อมหาย วิตกความนึกคิดทั้งหลายก็เสื่อมหาย ปริยุฏฐานกิเลสก็เสื่อมหาย อนุสยกิเลสก็เสื่อมเสีย ได้ซึ่ง **"นามรูปปริจเฉทญาณ"** เป็นพิเศษ ญาณที่เห็นมีกำลังกล้า

นามรูปานํ ยาถาวทสฺสนํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ นาม.[๕]

[*การเห็นรูปนามทั้งหลายตามความเป็นจริง ชื่อว่า ทิฏฐิวุสุทธิ*]

นามรูปานํ นามรูปทั้งหลาย **ยาถาวทสฺสนํ** การรู้ตามความมีจริงเป็นจริงนั้น **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ นาม** ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ.

ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺเธสุ สติ, "ปุคฺคโล สตฺโต"ติ โวหารมตฺตํ โหติ.[๖]

[*ครั้นเมื่อขันธ์ ๕ ที่ถูกเข้าไปถือมั่น มีอยู่, คำว่า "บุคคล สัตว์" ก็เป็นสักว่าคำร้องเรียก*]

ปญฺจสุ ๕ อุปาทานกฺขนฺเธสุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งหลายนั้น **สติ** ย่อมมี, **ปุคฺคโล สตฺโตติ** ว่าสัตว์บุคคลนั้น **โวหารมตฺตํ** เป็นแต่เพียงใช้ร้องเรียก **โหติ** ย่อมมี.

---

[๕] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒/๒๕๐ (มจร.)

[๖] ขุ.จู.อ. (บาลี) หน้า ๑๐๐ (มจร.)

"ปรมตฺถโต ปุคฺคโล สตฺโต นาม นตฺถิ, นามรูปมตฺตเมว อตฺถี"ติ ทสฺสนํ ยถาภูตทสฺสนํ นาม.[๗]

[*การเห็นว่า "บุคคล สัตว์ ไม่มีอยู่โดยปรมัตถ์, มีแต่นามและรูปเท่านั้น" ดังนี้ ชื่อว่า ยถาภูตทัสสนะ (การเห็นตามความเป็นจริง)*]

ปรมตฺถโต โดยปรมัตถ์ **ปุคฺคโล สตฺโต นาม** ชื่อว่าบุคคลสัตว์นั้น **นตฺถิ** ไม่มี, **นามรูปมตฺตเมว** นามรูปทั้ง ๒ เท่านั้น **อตฺถีติ** ว่ามีดังนี้ **ทสฺสนํ** การเห็นนั้น **ยถาภูตทสฺสนํ นาม** ชื่อว่า เป็นผู้รู้เห็นตามมีจริงเป็นจริง.

โยคีบุคคลเห็นแจ้งอารมณ์ในทวารนั้น โดยอำนาจแห่งวิญญาณเข้ารู้ เมื่อวางสติไว้โดยยึดมั่นแล้ว เวลาเพ่งหมายจำอยู่ในทวาร อารมณ์ซึ่งเห็นแจ้งคือ *"รูป"* วิญญาณที่รู้คือ *"นาม"* เพื่อจะรวบรวมซึ่งเหตุแห่งรูปนามทั้ง ๒ แล้ว โดยผลของรูปนามทั้ง ๒ ย่อมปรากฏมี ๕ ประการ ที่ปรากฏ คือ

(๑) ขณะเกิดๆ ในทวารทั้งหลาย เห็นแจ้งซึ่งอารมณ์คือผลที่รู้อารมณ์

---

[๗] ใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๗๓/๒๕๘ (มจร.) เป็น **"ปรมตฺถโต ปน นามรูปมตฺตเมว อตฺถี"ติ เอวํ ปสฺสโต หิ ทสฺสนํ ยถาภูตทสฺสนํ นาม โหติ.** แปลความว่า; แท้จริง การเห็นโดยเห็นอย่างนี้ว่า "ก็สักว่านามและรูปเท่านั้นที่มีอยู่โดยปรมัตถ์" ดังนี้.

(๒) ซึมซาบสู่อารมณ์ คือผลแห่งรูปนาม

(๓) การเห็นแจ้งซึ่งอารมณ์ ผลคือความใสของทวาร

(๔) การพบในอารมณ์ ผลคือผัสสะ

(๕) การรับเสวยอารมณ์ ผลคือเวทนา

ผล ๕ ประการ ซึ่งปรากฏในรูปนามธรรมทั้ง ๒ ดังนี้

เหตุ ๕ ประการ อันปรากฏมีดังนี้ คือ

(๑) อวิชชาซึ่งไม่รู้ในผล ๕ อันได้ชี้แจงมาแล้ว คือเหตุ

(๒) การกระทำความเพียรในผล ๕ แห่งกุศลอกุศล สังขารนั้น คือเหตุ

(๓) การใคร่ในผล ๕ แห่งตัณหานั้น คือเหตุ

(๔) การยึดถือในผล ๕ แห่งอุปาทานนั้น คือเหตุ

(๕) การกระทำเพื่อให้เกิดเป็นผลแห่งกุศลอกุศลนั้น คือเหตุ

เหตุ ๕ ประการ ย่อมปรากฏดังนี้

วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา; ผล ๕ นี้ จำไว้เป็นนามรูป, การอันปรากฏ คือ **อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ;** เมื่อขณะเกิด เกิดในทวารทั้งหลายเห็นชัดซึ่งอารมณ์นั้น โดยอำนาจแห่งวิญญาณที่รู้นั้นได้กระทำหมายจำอยู่ เพื่อให้สติเด่นชัดอยู่เช่นนี้แล้ว ย่อมเห็นแจ้งซึ่งรูปนามขึ้นมา

ตสฺมา ภิกฺขุ สทา สโต นามรูปสฺส สพฺพโส

ปจฺจเย ปริคฺคณฺเหยฺย กงฺขาวิตรณตฺถิโก.[๘]

[*เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้มีสติ ผู้ปรารถนาเพื่อข้ามความสงสัย พึงกำหนดรอบในปัจจัยแห่งนามและรูปโดยอาการทั้งปวง ในกาลทุกเมื่อ*]

ตสฺมา เพราะเหตุนั้น **กงฺขาวิตรณตฺถิโก** ปรารถนาเพื่อจะให้พ้นจากกังขาความเข้าใจผิด **ภิกฺขุ** สงฆ์นั้น **สทา** ในกาลทุกเมื่อ **สโต** ผู้มีสติเพ่งหมายจำ **สพฺพโส** โดยอาการทั้งปวง **นามรูปสฺส** แห่งรูปนาม **ปจฺจเย** โดยเหตุเดิมแห่งธรรมทั้งหลาย **ปริคฺคณฺเหยฺย** ย่อมให้ถือเอา.

โส เอวํ ปจฺจยโต นามรูปสฺส ปวตฺตึ ทิสฺวา "ยถา อิทํ เอตรหิ, เอวํ อตีเตปิ อทฺธาเน ปจฺจยโต ปวตฺติตฺถ, อนาคเตปิ ปจฺจยโต ปวตฺติสฺสตี"ติ สมนุปสฺสติ.[๙]

[*ภิกษุนั้นเห็นความเป็นไปของนามและรูปโดยปัจจัยอย่างนี้แล้ว ย่อมตามเห็นว่า "นามและรูปนี้ ในกาลนี้เป็นอย่างไร แม้ในอดีตกาลยาวนาน ก็เป็นไปแล้วโดยปัจจัย และแม้ในอนาคตกาล ก็จะเป็นไปโดยปัจจัยอย่างนั้น" ดังนี้*]

[๘] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๙๑/๒๗๑ (มจร.)

[๙] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๗๙/๒๖๔ (มจร.)

โส โยคีบุคคลนั้น **เอวํ** ดังนี้ **ปจฺจยโต** เพราะเหตุฉะนั้น **นามรูปสฺส** แห่งนามรูป **ปวตฺตึ** การบังเกิดเป็น **ทิสฺวา** เห็นแล้ว "**เอตรหิ** ในกาลบัดนี้ **อิทํ นามรูปํ** รูปนามนี้ **ปวตฺตติ** ประหนึ่งว่าบังเกิดเป็น, **เอวํ ตถา** เหมือนเช่นนั้น **อตีเตปิ อทฺธาเน** ในกาลก่อน **ปจฺจยโต** เพราะเหตุฉะนั้น **ปวตฺติตฺถ** ย่อมเป็นมาแล้ว, **อนาคเตปิ อทฺธาเน** ในกาลเบื้องหน้า **ปจฺจยโต** เพราะเหตุฉะนั้น **ปวตฺติสฺสติ** จักเป็น **อิติ** ดังนี้" **สมนุปสฺสติ** ให้เพ่งหมายจำ.

โยคีบุคคลอันรวบรวมถือเอาซึ่งเหตุแห่งรูปนามนั้น ขณะเห็น ขณะได้ยินเป็นต้นทั้งหลาย การเห็นแจ้งอารมณ์ในทวารนั้น โดยอำนาจแห่งวิญญาณที่รู้กระทำหมายจำ เพื่อให้สติเด่นอยู่เช่นนี้ ย่อมเห็นแจ้งซึ่งทวาร อารมณ์ วิญญาณ นามรูป ขึ้นมา ทำหมายจำอีกว่า "*รูปนามนี้ เป็นขึ้นมาเพราะเหตุใด ?*" ทำหมายจำแล้วอีกว่า "*รูปนามนี้ เดี๋ยวนี้ เพราะเหตุใดเป็นขึ้นมาเช่นนี้ เหมือนเช่นนั้น เพราะเหตุเป็นขึ้นมาแล้วแต่กาลก่อน เพราะเหตุในกาลอนาคตจักเป็นต่อไป*" ทำเพ่งหมายจำอยู่ดังนี้ โยคีบุคคลซึ่งหมายจำอยู่เช่นนี้ จิตไม่ฟุ้งซ่าน กายใจก็มั่นคง มลทินแห่งวิปัสสนาก็หาย ความวิตกนึกคิดก็สงบ ปริยุฏฐานกิเลสก็เสื่อมหาย อนุสยกิเลสก็เสื่อมเสีย

“อดีต อนาคต ปัจจุบัน” ในกาล ๓ นี้ มีแต่เหตุกับผลเท่านั้น ในเหตุไม่มีผล ในผลไม่มีเหตุ เพราะเหตุเท่านั้นจึงเป็นผล เพราะผลเท่านั้นจึงเป็นเหตุ เพราะเหตุเท่านั้นมีแต่ผลเป็นแล้ว กำลังเป็น จักเป็นต่อไป ดังนั้น บุคคล สัตว์ ชาย หญิง เป็นต้น ไม่มี การซึ่งรวบรวมเหตุดังนี้ ชื่อว่า **“ปัจจยปริคคหญาณ”**

๒. แสดงสัมมสนญาณโดยย่อ[๑๐]

สมฺมสนากาเรน ปวตฺตํ ญาณํ สมฺมสนญาณํ.[๑๑]

[*ปัญญาที่เป็นไปโดยอาการแห่งการพิจารณา ชื่อว่า สัมมสนญาณ*]

สมฺมสนากาเรน โดยอาการลูบไล้ (พิจารณา) **ปวตฺตํ** ซึ่งเป็นไป **ญาณํ** เป็นญาณ **สมฺมสนญาณํ** ชื่อว่า สัมมสนญาณ.

การลูบไล้อย่างไร ? คือการกระทำอารมณ์ ซึ่งรูปนามทั้งหลาย อันมีเป็นอยู่ในอารมณ์และอิริยาบถ ว่าเป็นการลูบไล้ดังนี้

---

๑๐ **สัมมสนญาณ** (ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ คือยกรูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๔๕]

๑๑ ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฏีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

(๑) **"รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนา"ติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.**[๑๒]

[*ปัญญาในการกำหนดโดยย่อว่า "รูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะความหมายว่าสิ้นไป, ทุกข์ เพราะความหมายว่าเป็นภัย, ความไม่ใช่ตน เพราะความหมายว่าไม่มีแก่นสาร" ดังนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ*]

อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ ซึ่งเป็นอยู่ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน **วา** เป็นแล้ว กำลังเป็น และจะเป็นต่อไป **รูปํ** รูปขันธ์นั้น **วา** การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การกิน (รู้รส) การ(รู้)ถูกต้อง การรู้(ทางใจ)[๑๓] การเดิน การยืน การนั่ง การนอน เป็นต้น รูปซึ่งเกิดเป็นอยู่ในอารมณ์และอิริยาบถทั้งหลายนั้น

---

[๑๒] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๐/๗๗ (สฺยา.)

[๑๓] **"การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การกิน (รู้รส) การรู้ถูกต้อง การรู้(ทางใจ)"** เหล่านี้ความจริงไม่ใช่รูปธรรม แต่เป็นนามธรรม แต่ในที่นี้ท่านกล่าวรวมกับการยืน การเดิน การนั่ง การนอน ซึ่งเป็นกายวิญญัติรูป นั่นหมายถึงว่าในที่นี้ท่านกล่าวโดย **"ผลูปจารนัย"** หมายถึง คำพูดที่กล่าวในเหตุที่ใกล้ผล ในที่นี้กล่าวถึงผล คือ **"การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การกิน (รู้รส) การรู้ถูกต้อง การรู้"** แต่หมายถึงเหตุ คือ **จักขุวัตถุ** (ประสาทตา) **โสตวัตถุ** (ประสาทหู) **ฆานวัตถุ** (ประสาทจมูก) **ชิวหาวัตถุ** (ประสาทลิ้น) **กายวัตถุ** (ประสาทกาย) **หทยวัตถุ** (ที่ตั้งของมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุบริเวณหัวใจเนื้อ) อันเป็นส่วนของรูปธรรมที่เป็นปัจจัยหลักสำคัญในการทำให้เกิดวิญญาณทั้ง ๖ (ดูเพิ่มเติมในหนังสือ **"เนตติหารัตถทีปนี"** รจนาโดย พระวิสุทธาจารเถระ แปลโดย พระธัมมานันทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๕๖๑ หน้า ๔๑)

ขยฏฺเฐน เพราะเป็นสภาพเกิดเป็นแล้วย่อมดับเสื่อมสิ้นไป **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง, **ภยฏฺเฐน** เพราะต้องเกิดดับเป็นสภาพน่ากลัว **ทุกฺขํ** เป็นความทุกข์, **อสารกฏฺเฐน** เพราะไม่มีแก่นสารตั้งมั่นยืนยาว **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวเรา เป็นอนัตตะเทียว **อิติ** ดังนี้ **สงฺขิปิตฺวา** รวมความย่อแล้ว **ววตฺถาเน** ในการกำหนด **ปวตฺตํ** ซึ่งเป็น(ไป) **ปญฺญา** ปัญญาที่รู้นั้น **สมฺมสเน ญาณํ** ชื่อว่า สัมมสนญาณ.

(๒) **"เวทนา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนา"ติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.**[๑๔]

[*ปัญญาในการกำหนดโดยย่อว่า "เวทนาที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะความหมายว่าสิ้นไป, ทุกข์ เพราะความหมายว่าเป็นภัย, ความไม่ใช่ตน เพราะความหมายว่าไม่มีแก่นสาร" ดังนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ*]

อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา ซึ่งเป็นอยู่ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน **วา** เป็นมาแล้วแต่ก่อน กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ จะเป็นต่อไปนั้น **เวทนา** เวทนาขันธ์นั้น **วา** การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การกิน (รู้รส) การ(รู้)ถูกต้อง การรู้ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน เป็นต้น ในอารมณ์และอิริยาบถ

---

[๑๔] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๐/๗๗ (มจร.)

ทั้งหลาย การเสวยเวทนาด้วยสภาพสุข ทุกข์ อุเบกขานั้น **ขยฏฺเฐน** เพราะเป็นสภาพเกิดเป็นแล้วดับเสื่อมสิ้นไป **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง, **ภยฏฺเฐน** ต้องเกิดดับอยู่เช่นนี้เป็นสภาพน่ากลัว **ทุกฺขํ** เป็นทุกข์, **อสารกฏฺเฐน** เพราะไม่มีแก่นสารตั้งมั่นยั่งยืนยาว **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวเรา เป็นอนัตตะเทียว **อิติ** ดังนี้ **สงฺขิปิตฺวา** รวมความย่อแล้ว **ววตฺถาเน** ในการกำหนด **ปวตฺตํ** ซึ่งเป็น(ไป) **ปญฺญา** ปัญญาที่รู้นั้น **สมฺมสเน ญาณํ** ชื่อว่า สัมมสนญาณ.

(๓) **"สญฺญา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนา"ติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.**[๑๕]

[*ปัญญาในการกำหนดโดยย่อว่า "สัญญาที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะความหมายว่าสิ้นไป, ทุกข์ เพราะความหมายว่าเป็นภัย, ความไม่ใช่ตน เพราะความหมายว่าไม่มีแก่นสาร" ดังนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ*]

อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา ซึ่งเป็นอยู่ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน **วา** เป็นมาแล้วแต่ก่อน กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ จะเป็นต่อไปนั้น **สญฺญา** สัญญาขันธ์นั้น **วา** การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การกิน (รู้รส) การ(รู้)ถูกต้อง การรู้ การเดิน

---

[๑๕] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๐/๗๗ (มจร.)

การยืน การนั่ง การนอน เป็นต้น การหมายจำแห่งสัญญาในอารมณ์และอิริยาบถทั้งหลายนั้น **ขยฏฺเฐน** เพราะเกิดเป็นแล้วย่อมดับเสื่อมสิ้นหมดไป **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง, **ภยฏฺเฐน** เพราะต้องเกิดดับเป็นสภาพน่ากลัว **ทุกฺขํ** เป็นทุกข์, **อสารกฏฺเฐน** เพราะไม่มีแก่นสารตั้งมั่นยั่งยืนนาน **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวเรา เป็นอนัตตะเทียว **อิติ** ดังนี้ **สงฺขิปิตฺวา** รวมความย่อแล้ว **ววตฺถาเน** ในการกำหนด **ปวตฺตํ** ซึ่งเป็น(ไป) **ปญฺญา** ปัญญาที่รู้นั้น **สมฺมสเน ญาณํ** ชื่อว่า สัมมสนญาณ.

(๔) **"สงฺขารา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนา"ติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.**[๑๖]

[*ปัญญาในการกำหนดโดยย่อว่า "สังขารทั้งหลายที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะความหมายว่าสิ้นไป, ทุกข์ เพราะความหมายว่าเป็นภัย, ความไม่ใช่ตน เพราะความหมายว่าไม่มีแก่นสาร" ดังนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ*]

อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา ซึ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน **วา** เป็นมาแล้วแต่ก่อน กำลังเป็นเดี๋ยวนี้ และจะเป็นต่อไป

---

[๑๖] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๐/๗๗ (มจร.)

ข้างหน้า **สงฺขารา** สังขารขันธ์นั้น **วา** การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การกิน (รู้รส) การ(รู้)ถูกต้อง การรู้ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน เป็นต้น สังขารทั้งหลายมีสภาพปรุงแต่งเร่งรับเพื่อให้ในอารมณ์และอิริยาบถทั้งหลายบังเกิดเป็นสภาพดีมิดีนั้น **ขยฏฺเฐน** เกิดเป็นแล้วต้องดับเสื่อมสิ้นหมดไป **อนิจฺจํ** ไม่มีเที่ยง, **ภยฏฺเฐน** เพราะต้องเกิดดับเป็นสภาพน่ากลัว **ทุกฺขํ** เป็นทุกข์, **อสารกฏฺเฐน** ไม่มีแก่นสารตั้งมั่นยั่งยืนนาน **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวเรา เป็นอนัตตะเทียว **อิติ** ดังนี้ **สงฺขิปิตฺวา** รวมความย่อแล้ว **ววตฺถาเน** ในการกำหนด **ปวตฺตํ** ซึ่งเป็น(ไป) **ปญฺญา** ปัญญาที่รู้นั้น **สมฺมสเน ญาณํ** ชื่อว่า สัมมสนญาณ.

(๕) "วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนา"ติ สงฺขิปิตฺวา ววตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ.[๑๗]

[ปัญญาในการกำหนดโดยย่อว่า "วิญญาณที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะความหมายว่าสิ้นไป, ทุกข์ เพราะความหมายว่าเป็นภัย, ความไม่ใช่ตน เพราะความหมายว่าไม่มีแก่นสาร" ดังนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ]

---

[๑๗] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๐/๗๗ (มจร.)

อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ ซึ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน **วา** เป็นมาแล้วแต่ก่อน เดี๋ยวนี้กำลังเป็นอยู่ และจะเป็นต่อไป **วิญฺญาณํ** วิญญาณขันธ์นั้น **วา** การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การกิน (รู้รส) การ(รู้)ถูกต้อง การรู้ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน เป็นต้น วิญญาณซึ่งมีสภาพรู้ในอารมณ์และอิริยาบถนั้น **ขยฏฺเฐน** เพราะเกิดเป็นแล้วมีสภาพให้ดับเสื่อมสิ้นหมดไป **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยง, **ภยฏฺเฐน** เพราะต้องเกิดดับเป็นสภาพน่ากลัว **ทุกฺขํ** เป็นทุกข์, **อสารกฏฺเฐน** เพราะไม่มีแก่นสาร ไม่ตั้งมั่นยั่งยืนนาน **อนตฺตา** ไม่ใช่ตัวเราเป็นอนัตตะเทียว **อิติ** ดังนี้ **สงฺขิปิตฺวา** รวมความย่อแล้ว **ววตฺถาเน** ในการกำหนด **ปวตฺตํ** ซึ่งเป็น(ไป) **ปญฺญา** ปัญญาที่รู้นั้น **สมฺมสเน ญาณํ** ชื่อว่า สัมมสนญาณ.

[ในปฏิสัมภิทามรรค วิสุทธิมรรค ทรงแสดงวิธีลูบไล้ (พิจารณา) แห่งสัมมสนญาณไว้โดยวิตถารพิสดาร ในหนังสือนี้จะแสดงแต่โดยย่อพอเข้าใจเท่านั้น]

รูปขันธ์เป็นรูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๔ นี้ เป็นนามธรรม รูปนามทั้ง ๒ นี้ ย่อมบังเกิดเป็นอยู่เสมอไม่เว้นว่าง ในอารมณ์ ๖ อิริยาบถใหญ่น้อย และในกิริยาอาการทั้งหลาย คือ กาย จิต และวาจา (**นทีโสตํ วิย** ประหนึ่งกระแสน้ำ

ในแม่น้ำ **อคฺคิชาลมิว** ประหนึ่งไฟลุกและแสงไฟฉะนั้น) บังเกิดอยู่เสมอไม่เว้นว่าง

(อดีตกาล) เพราะสภาพรูปนามทั้งหลาย ที่เกิดดับบังเกิดเป็นล่วงมาแล้วแต่อดีต ไม่เที่ยง **"อนิจจัง"** เพราะภัยที่ต้องเกิดดับ จึงต้องเป็นทุกข์ คือ **"ทุกขัง"** และเพราะพ้นจากแก่นสารแห่งตัวเรา ไม่มีสภาพตั้งมั่นยั่งยืนนาน คือ **"อนัตตา"**

(อนาคตกาล) เพราะรูปนามทั้งหลาย ซึ่งจะบังเกิดเป็นต่อไปในอนาคตกาลนั้น เป็นสภาพเกิดดับ ไม่เที่ยง **"อนิจจัง"** เพราะภัยที่ต้องเกิดดับต้องเป็นทุกข์ คือ **"ทุกขัง"** และเพราะพ้นจากความเป็นแก่นสารตัวเรา ไม่มีสภาพตั้งมั่นยั่งยืนนาน คือ **"อนัตตา"**

(ปัจจุบันกาล) เพราะสภาพรูปนามทั้งหลายที่เกิดดับกำลังบังเกิดอยู่เดี๋ยวนี้ ในกาลปัจจุบัน ไม่มีเที่ยง **"อนิจจัง"** เพราะภัยที่ต้องเกิดดับ ต้องเป็นทุกข์ คือ **"ทุกขัง"** และเพราะพ้นจากความเป็นแก่นเป็นสารแห่งตัวเรา ไม่มีสภาพตั้งมั่นยั่งยืนนาน คือ **"อนัตตา"**

การลูบไล้พิจารณาซึ่งรูปนามทั้งหลาย อันบังเกิดในกาล ๓ ดังนี้

การลูบไล้พิจารณานั้น เป็นการขจัดเสียซึ่งญาณที่เห็นยุ่งเหยิง เพราะฉะนั้นให้ลูบไล้พิจารณาสะสางญาณซึ่งยุ่งเหยิงนั้น เมื่อญาณที่เห็นเป็นการเรียบร้อยแล้ว ไม่ควรจะลูบไล้พิจารณาอย่างไร ?

เพื่อจะให้ญาณที่เห็นแก่กล้าขึ้นเป็นชั้นๆ ให้เพ่งหมายจำซึ่งรูปนามอันเกิดดับเสมอให้ติดต่อ อย่าให้ขาดสาย กล่าวคือส่วนญาณที่เห็นสะสางเรียบร้อยแล้วนั้น ไม่ต้องลูบไล้ *(พิจารณา)* ซ้ำอีก สัมมสนญาณที่แท้จริง เป็น **"ติลักขณจินตามยญาณ"** *(ปัญญาที่สำเร็จโดยการใคร่ครวญถึงไตรลักษณ์)* โยคีบุคคลอันเห็นซึ่งสัมมสนญาณแล้วด้วยดีนั้น ทุกครั้งที่กระทำหมายจำแห่งสภาพรูปนามทั้งหลายขณะปัจจุบันนั้น โดยยถาภูตธรรมเห็นแก่กล้าแล้วในปริญญา ๓[๑๘] ซึ่งได้ญาตปริญญา

---

[๑๘] **ปริญญา ๓** (การกำหนดรู้, การทำความรู้จัก, การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน)

๑. **ญาตปริญญา** (กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว, กำหนดรู้ขั้นรู้จัก, กำหนดรู้ตามสภาวลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่าได้เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นว่ารู้ นี้คือเวทนา เวทนาคือสิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ดังนี้เป็นต้น)

๒. **ตีรณปริญญา** (กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา, กำหนดรู้ขั้นพิจารณา, กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ดังนี้เป็นต้น)

๓. แสดงอุทยัพพยญาณโดยย่อ[๑๙]

สมูหสนฺตติวเสน ปน อุทยปกฺขสฺส วา วยปกฺขสฺส วา สมนุปสฺสนญาณํ อุทยพฺพยญาณํ.[๒๐]

[ก็ปัญญาที่ตามเห็นด้วยดีซึ่งฝ่ายแห่งความเกิดขึ้นหรือว่าฝ่ายแห่งความดับ ด้วยสามารถแห่งความสืบต่อเนื่องของหมู่ธรรม ชื่อว่า อุทยัพพยญาณ]

สมูหสนฺตติวเสน โดยอำนาจหมวดแห่งความรวมคือสมูหะ ความเป็นพืดคือสันตติ **อุทยปกฺขสฺส วา** ส่วนการเกิดก็ดี **วยปกฺขสฺส วา** ส่วนการดับก็ดี **สมนุปสฺสนญาณํ** ญาณที่เพ่งหมายจำด้วยดีนั้น **อุทยพฺพยญาณํ** ชื่อว่า อุทยัพพยญาณ.

---

๓. **ปหานปริญญา** (กำหนดรู้ด้วยการละ, กำหนดรู้ถึงขั้นละได้, กำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วละนิจจสัญญาเป็นต้น ในสิ่งนั้น เสียได้)

ปริญญา ๓ นี้ เป็นโลกียะ มีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสัจข้อที่ ๑ คือ ทุกข์ ในทางปฏิบัติ จัดเข้าในวิสุทธิข้อ ๓ ถึง ๖ คือ ตั้งแต่นามรูปปริเฉท ถึง ปัจจยปริคคหะ เป็นภูมิแห่งญาตปริญญา ตั้งแต่กลาปสัมมสนะ ถึง อุทยัพพยานุปัสสนา เป็นภูมิแห่งตีรณปริญญา ตั้งแต่ ภังคานุปัสสนาขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริญญา

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๙๒]

[๑๙] **อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ** (ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ครั้นแล้วก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

[๒๐] ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฏีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

โดยอุปมา เมื่อตามเพลิงในห้องตึกห้องเรือน แสงไฟคือรูป ความรวมแห่งรูปย่อมบังเกิดโผล่ขึ้นมา แลย่อมระงับขจัดเสียซึ่งความมืด คือความรวมแห่งรูปมืด เห็นได้แล้วด้วยปกติจักษุฉันใด เหมือนเช่นนั้น เพื่อจะให้เพ่งให้เห็นแจ้งโดยภาวนามยจักษุ ซึ่งอารมณ์ ๖ อิริยาบถใหญ่น้อย คือ อาการกิริยาแห่งกาย แห่งวาจาและจิต บรรดารูปนามแห่งการรวมลำดับรูปนาม การบังเกิดและการระงับดับทั้งหลาย เมื่อได้เพ่งหมายจำเช่นนี้แล้ว กำลังเกิดเป็นปัจจุบันแห่งรูปนามการไม่เที่ยง อนิจจลักษณะ การเป็นทุกข์ ทุกขลักษณะเมื่อไม่ใช่ตัวเรา เพราะไม่อยู่ในอำนาจ คืออนัตตลักษณะญาณซึ่งเห็นแจ้งชัดเด็ดขาดแล้วเป็นอย่างดีนั้น ชื่อว่า **"อุทยัพพยญาณ"**

โดยภาคส่วนให้เพ่งหมายจำอย่างไร ?

คือ ตามวิธีเพ่งหลายจำในสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งได้ชี้แจงมาแล้ว ให้เพ่งหมายจำ เพื่อให้ปรากฏรู้เห็นซึ่งรูปนามทั้ง ๒ เวลาวิปัสสนาสมาธิแก่กล้ามาแล้ว ลักษณยานทั้ง ๓ นั้น *(อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ)* โดยภาวนามยญาณ จักรู้เห็นขึ้นมาโดยลำพัง "สัมมสนญาณ" กับ "อุทยัพพยญาณ" การต่างกัน คือ

สัมมสนญาณนั้น **"รูปํ อตีนาคตปจฺจุปฺปนฺนํ..."**[๒๑] เป็นต้น ซึ่งทรงเทศนาดังนี้ เป็นการติดต่อด้วย ๓ กาล คือ อดีตกาล อนาคตกาล ปัจจุบันกาล เพื่อจะให้ญาณที่เห็นผ่องใส เป็นการที่คิดอ่านตริตรองลูปไล้พิจารณา เพราะเป็นการเนื่องด้วย ๓ กาล วิปัสสนาสมาธิอ่อน เพราะฉะนั้นยังไม่ถึงญาณซึ่งเจริญแก่กล้า การรู้เห็นในสัมมสนญาณนั้นยังไม่ความเรียกว่าภาวนามยญาณ สำหรับเป็นแต่บาทมูลของวิปัสสนาภาวนามยญาณเท่านั้น อันนี้สภาพลักษณะแห่งสัมมสนญาณ

สภาพลักษณะแห่งอุทยัพพยญาณ คือ

ปจฺจุปฺปนฺนานํ ธมฺมานํ วิปริณามานุปสฺสเน ปญฺญา อุทยพฺพยานุปสฺสเน ญาณํ.[๒๒]

[*ปัญญาในการตามเห็นความแปรปรวนของปัจจุบันธรรม ชื่อว่า ญาณในการตามเห็นความเกิดขึ้นและดับไป (ของปัจจุบันธรรม)*]

---

[๒๑] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๐๐/๗๗ (มจร.)

[๒๒] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/มาติกา/๑

ปจฺจุปฺปนฺนานํ ซึ่งเป็นปัจจุบัน **ธมฺมานํ** แห่งรูปนามธรรมทั้งหลาย **วิปริณามานุปสฺสเน** ในการทำหมายจำซึ่งการไม่เที่ยงแห่งการผันแปรยักย้าย **ปญฺญา** ปัญญาที่รู้นั้น **ญาณํ** ชื่อว่าญาณที่รู้.

อุทยัพพยญาณนั้น เป็นการหมายจำความเกิดดับของรูปนาม ซึ่งกำลังเกิดเป็นปัจจุบัน เป็นการเนื่องด้วยปัจจุบันกาลอย่างเดียวเท่านั้น วิปัสสนาสมาธิก็ย่อมเจริญแก่กล้าขึ้นทุกวัน สมาธิแก่กล้าแล้ว ญาณที่เคยเห็นก็ย่อมแก่กล้าเป็นธรรมดา ญาณที่เห็นนั้น ย่อมเจริญแก่กล้าขึ้นมาทุกวัน กล่าวคือ ญาณที่เห็นสามารถแก่กล้าขึ้นเป็นชั้นๆ เป็นข้อสำคัญ ขั้นแรกของโยคีบุคคลนั้น มีการรู้เห็นแจ้งซึ่งอุทยัพพยญาณเป็นการใหญ่เทียว เมื่อบริบูรณ์พร้อมด้วยอุทยัพพยญาณที่เห็นแล้ว ย่อมปรากฏสภาพปรมัตถ์ สามารถกำหนดชี้ขาดซึ่งลักษณยาน ๓ *(อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)* ได้นั้น โยคีบุคคลถึงญาณนี้แล้ว ปัญญาญาณที่รู้นั้น ควรให้เรียกได้ว่า *“ภาวนามยญาณปัญญา”* ดังนี้ โยคีบุคคลอันเห็นแจ้งซึ่งอุทยัพพยญาณแล้วนั้น ไม่ยากในการที่จะรู้เห็นชั้นญาณที่จะต่อไปข้างหน้า

โยคีบุคคลซึ่งรู้เห็นด้วยดีแล้วซึ่งรูปนามเกิดดับนั้น สมควรชี้ขาดตนของตนได้ว่าเป็นไตรเหตุ *(ปฏิสนธิด้วย*

มหาวิปากญาณสัมปยุตจิต ๔ ดวง) เพราะสามารถชี้ขาดซึ่งรูปนามทั้งหลาย โดยกำลังเป็นปัจจุบันแห่งลักษณยาน ๓ *(อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)* ตามซึ่งมีจริงเป็นจริง ในปริญญา ๓ ได้ตีรณปริญญา *(พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา)* อันนี้สภาพลักษณะ **"อุทยัพพยญาณ"**

๔. แสดงภังคญาณโดยย่อ[๒๓]

ตสฺเสว สุฏฺฐุตรํ สมนุปสฺสนญาณํ ภงฺคญาณํ.[๒๔]

[*ปัญญาที่ตามเห็นด้วยดีซึ่งความดับนั้นชัดเจนยิ่งกว่า*]

ตสฺเสว การดับรูปนามทั้งหลายเท่านั้น **สุฏฺฐุตรํ** เป็นการดียิ่งกว่า **สมนุปสฺสนญาณํ** ญาณที่เพ่งเป็นอย่างดีนั้น **ภงฺคญาณํ** ชื่อว่า ภังคญาณ.

ในการเพ่งหมายจำการเกิดการดับแห่งรูปนามทั้งหลายกำลังเป็นปัจจุบัน เวลาญาณที่เห็นแก่กล้ามานั้น เพราะการเกิดดับเร็วแห่งรูปนาม ญาณที่โยคีบุคคลปล่อยเสียซึ่งการเกิดแล้ว เพ่งหมายจำแต่การดับเท่านั้น บรรดาในอารมณ์และ

---

๒๓ **ภังคานุปัสสนาญาณ** (ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

๒๔ ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฏีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

อิริยาบถแห่งรูปนามทั้งหลาย ซึ่งบังเกิดเป็นในขณะรู้เห็นปรากฏแต่การดับเท่านั้น การที่รู้เช่นนั้น ชื่อว่า **"ภังคญาณ"** ภังคญาณนี้บังเกิดขึ้นมาเองโดยลำพังเทียว กล่าวคือไม่ใช่ญาณที่บังเกิดขึ้นมา เพราะความคิดนึกตรึกเอา วิธีการหมายจำนั้นได้ชี้แจงมาแล้ว ให้หมายจำตามสติปัฏฐาน ๔

๕. แสดงภยญาณโดยย่อ[๒๕]

ตสฺส วิสุทฺเธ อาทาเส นิมิตฺตํ สยเมว ปากฏํ โหติ.[๒๖]

[*ครั้นเมื่อกระจกใสสะอาดแล้ว เงาหน้าย่อมปรากฏแก่บุคคล(ผู้ส่อง)นั่นเอง*]

ตสฺส แก่บุคคลผู้ขัดถูซึ่งกระจกเนืองๆ **อาทาเส** เมื่อกระจกนั้น **วิสุทฺเธ** ปราศจากมลทินแล้ว **นิมิตฺตํ** เงาแห่งหน้านั้น **สยเมว** โดยลำพัง **ปากฏํ** ย่อมปรากฏ **โหติ ยถา** บังเกิดขึ้นมาแล้วฉะนั้น.

---

[๒๕] **ภยตูปัฏฐานญาณ** (ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น)

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

[๒๖] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๙/๒๕๔ (มจร.) เป็น **"ตสฺส ปริสุทฺเธ อาทาเส นิมิตฺตํ สยเมว ปากฏํ โหติ."**

ประหนึ่งว่าผลละอองไคลซึ่งติดกระจก เมื่อได้ขัดถูหมดจดแล้ว เงาแห่งผู้ขัดกระจกย่อมปรากฏขึ้นมาโดยลำพัง เมื่อเช่นนั้น ในจิตตขันธ์อันเป็นกิเลสคือไคลนั้น เมื่อโยคีบุคคลทำหมายจำการดับแห่งรูปนาม เพื่อให้กิเลสไคลสะอาดแล้ว แสงแห่งญาณนั้นรู้เห็นขึ้นมาโดยลำพัง แสงสว่างในโยคีบุคคลซึ่งหมายจำรูปนามดับนั้น ผ่องใสสะอาดจากกิเลสโลภะโทสะโมหะแล้ว เวลาสมาธิแก่กล้ามา มีภยญาณเป็นต้น ญาณที่จะคืบหน้านั้น กล่าวคือจักบังเกิดขึ้นมาเองโดยลำพัง ญาณที่รู้เห็นขึ้นมาเองโดยลำพังเท่านั้น เป็นภาวนามยญาณอันแท้จริง อย่าไปคิดนึกตรึกตรองทำหมายจำภัยต่างๆ อยู่เลย จักเห็นแจ้งขึ้นมาโดยลำพังเอง

ภงฺเค ทิฏฺเฐ เอวํ ภิชฺชนสภาวานํ ธมฺมานํ อเนกสหสฺสโสกทุกฺขวตฺถุภาเวน ตถา ตถา ภายิตพฺพปการสมนุปสฺสนญาณํ ภยญาณํ นาม.[๒๗]

[*เมื่อความดับที่โยคีบุคคลเห็นแล้วอย่างนี้ ปัญญาที่ตามเห็นด้วยดีโดยประการที่น่ากลัว อย่างนั้น อย่างนั้น เพราะความที่สภาวธรรมที่แตกดับ เป็นที่ตั้งของความโศกเศร้าและความทุกข์มากมายเป็นอเนก ชื่อว่า ภยญาณ*]

---

[๒๗] ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฎีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

ภงฺเค การดับแห่งรูปนามทั้งหลาย **ทิฏฺเฐ** เมื่อเห็นด้วยภาวนามยญาณ **เอวํ** ดังนี้ **ภิชฺชนสภาวานํ ธมฺมานํ** สภาพอันมักดับแห่งธรรมทั้งหลาย **อเนกสหสฺสโสกทุกฺขวตฺถุภาเวน** โศกทุกข์วัตถุทั้งหลายซึ่งบังเกิดเป็นมากมายกว่าพัน **ตถา ตถา** โดยอาการทั้งหลายนั้น **ภายิตพฺพปการสมนุปสฺสนญาณํ** ญาณซึ่งเพ่งหมายจำโดยประการอันกลัวนั้น **ภยญาณํ นาม** ชื่อว่า ภยญาณ.

อธิบายว่า โดยภังคญาณ โยคีบุคคลอันรู้เห็นการดับแห่งรูปนาม ซึ่งเข้าใจในญาณว่า รูปนามทั้ง ๒ มีการดับเป็นต้น เนื่องด้วยทุกข์ภัยอันมากระคนปนแล้วเป็นอยู่เช่นนั้น รูปนามทั้งสองนั้นเป็นน่าพึงกลัว โดยสภาพอาการกลัวซึ่งรูปนามทั้ง ๒ ปัญญาซึ่งรู้เห็นแจ้งมานั้น เรียกว่า **"ภยญาณ"** แม้ว่าเป็นการกลัวซึ่งรูปนามก็ดี เพราะเป็นการกลัวโดยญาณซึ่งพ้นจากกิเลส เป็นการสุขุมยิ่ง เหมือนหนึ่งการกลัวเนื่องด้วยกิเลส ไม่มีการหยาบคายแข็งกระด้าง การกลัวเนื่องด้วยกิเลส การกลัวพ้นจากกิเลส ๒ อย่างนี้ โดยสภาพต่างกัน

๕. แสดงอาทีนวญาณโดยย่อ[๒๘]

เมื่อได้รู้เห็นแจ้งซึ่งอาการเป็นภัยต่างๆ แห่งรูปนามทั้งหลายมาแล้วเช่นนี้ ญาณแห่งโยคีบุคคลก็รู้เห็นแจ้งชัดขึ้นมาโดยลำพังซึ่งโทษทั้งหลายแห่งรูปนาม

เอวํ ภายิตพฺพานํ เตสํ สพฺพโส อญฺญปฏิสรณาภาวทสฺสนํ อาทีนวญาณํ นาม.[๒๙]

[*การเห็นความไม่มีที่พึ่งอื่นโดยประการทั้งปวงของสังขตธรรมที่น่ากลัวทั้งหลายเหล่านั้น อย่างนี้ ชื่อว่า อาทีนวญาณ*]

เอวํ ดังนี้ **ภายิตพฺพานํ** ซึ่งการกลัว **เตสํ** แห่งรูปนามทั้งหลายซึ่งเป็นสังขาร **สพฺพโส** ทั้งปวง **อญฺญปฏิสรณาภาวทสฺสนํ** การเห็นโดยภาวนามยญาณว่าสิ่งอื่นทั้งหลายไม่เป็นที่พึ่งนั้น **อาทีนวญาณํ นาม** ชื่อว่า อาทีนวญาณ.

---

[๒๘] **อาทีนวานุปัสสนาญาณ** (ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

[๒๙] ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฎีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

๖. แสดงนิพพิทาญาณโดยย่อ[๓๐]

เมื่อได้เห็นโทษภัยของรูปนามเช่นนี้แล้ว ในญาณแห่งโยคีบุคคลเห็นแจ้งชัดขึ้นมาโดยลำพังว่า ในการได้เป็นรูปนามเช่นนี้ เป็นที่น่าเบื่อหน่าย

กุโตจิ ปฏิสรณาภาเวน เตหิ อุกฺกณฺฐตาการสหิตํ วิปสฺสนาญาณํ นิพฺพิทาญาณํ นาม.[๓๑]

[*วิปัสสนาญาณที่ประกอบด้วยอาการเบื่อหน่ายสังขตธรรมนั้น เพราะความไม่มีที่พึ่ง*]

กุโตจิ อย่างใดอย่างหนึ่ง **ปฏิสรณาภาเวน** เพราะไม่มีที่พึ่ง **เตหิ** แต่รูปนามทั้งหลายซึ่งเป็นสังขารนั้น **อุกฺกณฺฐิตาการสหิตํ** ซึ่งเป็นพร้อมด้วยอาการแห่งความเบื่อหน่าย **วิปสฺสนาญาณํ** วิปัสสนาญาณนั้น **นิพฺพิทาญาณํ นาม** ชื่อว่า นิพพิทาญาณ.

ขณะในเมื่อสันดานของโยคีบุคคลเห็นแจ้งซึ่งนิพพิทาญาณนั้น กายจิตเหี่ยวแห้ง เป็นทุกข์ลำบาก

---

[๓๐] **นิพพิทานุปัสสนาญาณ** (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพลิดเพลินติดใจ)

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

[๓๑] ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฏีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

๗. แสดงมุจจิตุกัมยตาญาณโดยย่อ[๓๒]

เมื่อเห็นเบื่อหน่าย การซึ่งได้เป็นรูปนามใน ๓ ภูมิ (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) เช่นนี้แล้ว บังเกิดจิตฉันทะใคร่จะพ้นออกจากรูปนามซึ่งได้เบื่อหน่าย

นิพฺพินฺทียมาเนหิ เตหิ อตฺตานํ วิมุจฺจิตุํ อชฺฌาสยสหิตํ วิปสฺสนาญาณํ มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ นาม.[๓๓]

[*วิปัสสนาญาณที่ประกอบด้วยอัธยาศัยเพื่อให้ตนพ้นจากสังขตธรรมทั้งหลายที่ตนเบื่อหน่ายอยู่นั้น*]

นิพฺพินฺทียมาเนหิ ซึ่งการเบื่อหน่าย **เตหิ** แต่รูปนามทั้งหลายซึ่งเป็นสังขาร **อตฺตานํ** แห่งตนของตน **วิมุจฺจิตุํ** เพื่อจะให้หลุดพ้น **อชฺฌาสยสหิตํ** ซึ่งเป็นพร้อมด้วยอัชฌาศัย **วิปสฺสนาญาณํ** วิปัสสนาญาณนั้น **มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ นาม** ชื่อว่า มุจจิตุกัมยตาญาณ. (มุญจิตุกัมยตาญาณ)

ในขณะแห่งโยคีบุคคลเห็นซึ่งญาณนี้เป็นทุกข์ยิ่ง

---

[๓๒] **มุญจิตุกัมยตาญาณ** (ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

[๓๓] ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฎีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

๘. แสดงปฏิสังขาญาณโดยย่อ[๓๔]

โยคีบุคคลซึ่งมีประสงค์ใคร่จะพ้นจากสังขารรูปนามทั้งหลายนั้น เพื่อจะให้พ้นจากรูปนามโดยเร็ว ทำหมายจำไม่หยุดหย่อนซึ่งวิปัสสนาภาวนา ๔๐[๓๕]

---

[๓๔] **ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ** (ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์ เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

[๓๕] การพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ (๑) โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นอนิจจานุปัสสนา (๒) โดยความเป็นทุกข์ เป็นทุกขานุปัสสนา (๓) โดยความเป็นโรค เป็นทุกขานุปัสสนา (๔) โดยความเป็นดังหัวฝี เป็นทุกขานุปัสสนา (๕) โดยความเป็นดังลูกศร เป็นทุกขานุปัสสนา (๖) โดยความเป็นความลำบาก เป็นทุกขานุปัสสนา (๗) โดยความเป็นอาพาธ เป็นทุกขานุปัสสนา (๘) โดยความเป็นอย่างอื่น เป็นทุกขานุปัสสนา (๙) โดยความเป็นของชำรุด เป็นทุกขานุปัสสนา (๑๐) โดยความเป็นเสนียด เป็นทุกขานุปัสสนา (๑๑) โดยความเป็นอุบาทว์ เป็นทุกขาปัสสนา (๑๒) โดยความเป็นภัย เป็นทุกขานุปัสสนา (๑๓) โดยความเป็นอุปสรรค เป็นทุกขานุปัสสนา (๑๔) โดยความเป็นของหวั่นไหว เป็นอนิจจานุปัสสนา (๑๕) โดยความเป็นของผุพัง เป็นอนิจจานุปัสสนา (๑๖) โดยความเป็นของไม่ยั่งยืน เป็นอนิจจานุปัสสนา (๑๗) โดยความเป็นของไม่มีอะไรต้านทาน เป็นทุกขานุปัสสนา (๑๘) โดยความเป็นของไม่มีอะไรป้องกัน เป็นทุกขานุปัสสนา (๑๙) โดยความเป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นทุกขานุปัสสนา (๒๐) โดยความเป็นของว่าง เป็นทุกขานุปัสสนา (๒๑) โดยความเป็นของเปล่า เป็นอนัตตานุปัสสนา (๒๒) โดยความเป็นของสูญ เป็นอนัตตานุปัสสนา (๒๓) โดยความเป็นอนัตตา เป็นอนัตตานุปัสสนา (๒๔) โดยความเป็นโทษ เป็นทุกขานุปัสสนา (๒๕) โดยความเป็นของมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เป็นอนิจจานุปัสสนา (๒๖) โดยความเป็นของหาสาระมิได้ เป็นอนัตตานุปัสสนา (๒๗) โดยความเป็นมูลแห่งความทุกข์ เป็นทุกขานุปัสสนา (๒๘) โดยความเป็นดังเพชฌฆาต เป็นทุกขานุปัสสนา (๒๙) โดยเป็นความเสื่อมไป เป็นอนิจจานุปัสสนา (๓๐) โดยความเป็นของมีอาสวะ เป็นทุกขานุปัสสนา (๓๑) โดยเป็นของมีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นอนิจจานุปัสสนา (๓๒) โดยความเป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นทุกขานุปัสสนา (๓๓) โดยความเป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสสนา

เตสํ ธมฺมานํ จตฺตาลีสาย อากาเรหิ อเนกาทีน-วราสิภาวปฏิสงฺขานวเสน สุฏฺฐุ วิปฺผารตรํ ปวตฺตมานํ วิปสฺสนาญาณํ ปฏิสงฺขาญาณํ นาม.[๓๖]

[วิปัสสนาญาณที่เป็นไปชัดเจนกว่าเดิม ด้วยสามารถแห่งการพิจารณาสังขตธรรมมีกองโทษอันมากมาย ด้วยอาการ ๔๐ อย่าง (วิปัสสนาภาวนา ๔๐)]

เตสํ ธมฺมานํ แต่สังขารซึ่งเป็นรูปนาม **จตฺตาลีสาย** แห่งวิปัสสนาภาวนา ๔๐ **อากาเรหิ** โดยอาการทั้งหลาย **อเนกาทีนวราสิภาวปฏิสงฺขานวเสน** โดยอำนาจแห่งการพิจารณาซึ่งเป็นความรวมแห่งโทษทั้งหลายอันมากมายกว่าอื่น **สุฏฺฐุ** ด้วยดี **วิปฺผารตรํ** เป็นการทั่วไปยิ่งกว่าทั่วไป **ปวตฺตมานํ** ให้เป็น **วิปสฺสนาญาณํ** ซึ่งวิปัสสนาญาณ **ปฏิสงฺขาญาณํ นาม** ชื่อว่า ปฏิสังขาญาณ.

---

(๓๔) โดยความเป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสสนา (๓๕) โดยความเป็นของมีความป่วยไข้เป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสสนา (๓๖) โดยความเป็นของมีความตายเป็นธรรมดา เป็นอนิจจานุปัสสนา (๓๗) โดยความเป็นของมีความ เศร้าโศกเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสสนา (๓๘) โดยความเป็นของมีความร่ำไรเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสสนา (๓๙) โดยความเป็นของมีความคับแค้นเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสสนา (๔๐) โดยความเป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นทุกขานุปัสสนา ภิกษุย่อมได้อนุโลมขันติ (อุทยัพพยญาณ สังขารุเปกขาญาณ อนุโลมญาณ) ด้วยอาการ ๔๐ นี้ ย่อมย่างลงสู่สัมมัตตนิยาม (อริยมรรคมีองค์ ๘) ด้วยอาการ ๔๐ นี้ [ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๗๓๖/๖๓๔-๖๓๖ (สุยา.)]

[๓๖] ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฏีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

ในขณะแห่งโยคีบุคคลมีญาณที่เห็นในญาณนี้ ย่อมปรากฏโดยพิเศษตามสมควรแห่งญาณของตน คือ อนิจจลักขณะ ๙ ทุกขลักขณะ ๒๕ อนัตตลักขณะ ๖ รวมลักขณะ ๔๐ (แม้ว่าสมควรจะเขียนใส่ลักขณะ ๔๐ ก็ดี เกรงจะเป็นการยืดยาวมากไปจึงระงับไว้)

๙. แสดงสังขารุเปกขาญาณโดยย่อ[๓๗]

ญาณแห่งโยคีบุคคลกระทำความเพียรหมายจำเห็นนั้น เมื่อได้เห็นเด่นเป็นอันดีซึ่งสังขารรูปนามทั้งหลายเป็นอาทีนวญาณแห่งหมวดความรวมของโทษอันมากมายกว่าหนึ่ง เช่นนี้แล้วไม่มีการยินดียึดถือในรูปนามทั้ง ๒ และรู้ซึ่งเหตุอันได้หลุดพ้นแล้วดังนี้ โดยวิริยะอันเสมอในการรวมความเพ่งหมายจำซึ่งรูปนามธรรมทั้งหลาย การเพ่งเฉยอยู่ไม่มีการกลัวและยินดีในสังขารรูปนามทั้งหลายเสมอ พร้อมด้วยลักษณะเหล่านี้แล้ว ชื่อว่า **"สังขารุเปกขาญาณ"**

---

[๓๗] **สังขารุเปกขาญาณ** (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่า มีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้)

[พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

อิทานิ มุจฺจนุปาโย ลทฺโธติ อธิมตฺตพฺยาปารํ อกตฺวา สเมน วายาเมน สงฺขาเร ปริคฺคณฺหนฺตสฺส สงฺขารปริคฺคเห มชฺฌตฺตาการสหิตํ สงฺขาเรสุ วา ภยญฺจ นนฺทิญฺจ ปหาย อุทาสินภาวสหิตํ วิปสฺสนาญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ นาม.[๓๘]

[วิปัสสนาญาณที่ประกอบด้วยความเป็นกลางในการกำหนดรู้สังขาร หรือวิปัสสนาญาณที่ประกอบด้วยความเป็นกลางโดยละความกลัวและความยินดีในสังขาร ของบุคคลผู้ไม่ทำความขวนขวายเกินประมาณ แล้วกำหนดรู้สังขารด้วยความเพียรโดยสม่ำเสมอ โดยคิดว่า "บัดนี้ทางพ้นทุกข์เราได้แล้ว" ชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ]

อิมานิ ในเวลาเดี๋ยวนี้ **มุจฺจนุปาโย** เหตุอันเพื่อจะหลุดพ้นนั้น **เม** แก่เรา **ลทฺโธ** ได้แล้ว **อิติ** ใส่ใจแล้วดังนี้ **อธิมตฺตพฺยาปารํ** การกระทำความเพียรอันยวดยิ่ง **อกตฺวา** ไม่กระทำแล้ว **สเมน วายาเมน** โดยความเพียรอันสม่ำเสมอ **สงฺขาเร** ยังสังขารรูปนามทั้งหลาย **ปริคฺคณฺหนฺตสฺส** แห่งโยคีบุคคลอันรวบรวมเพ่งหมายจำนั้น **สงฺขารปริคฺคเห** ในการรวบรวมเพ่งหมายจำซึ่งสังขารรูปนามทั้งหลาย **มชฺฌตฺตาการสหิตํ** เป็นอาการพร้อมด้วยความเพ่งอัน

---

๓๘ ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฎีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

นิ่งเฉยเช่นนี้ **วิปสฺสนาญาณํ** เป็นวิปัสสนาญาณ **สงฺขารุเปกฺขาญาณํ นาม** ชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ, **สงฺขาเรสุ วา** ในสังขารรูปนามทั้งหลายก็ดี **ภยญฺจ** การกลัวก็ดี **นนฺทิญฺจ** การยินดีก็ดี **ปหาย** ละแล้ว **อุทาสินภาวสหิตํ** เป็นการเหมือนกับตราชูอันเป็นการพร้อมด้วยการเพ่งนิ่งเฉย **วิปสฺสนาญาณํ** วิปัสสนาญาณนั้น **สงฺขารุเปกฺขาญาณํ นาม** ชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ.

ขณะในสันดานแห่งโยคีบุคคลเห็นแจ้งซึ่งสังขารุเปกขาญาณนั้น กายจิตทั้ง ๒ มีอาการเบาปลอดโปร่งในการลุกนั่งไปมาและมีการผ่องใสสม่ำเสมอ เป็นสุขเยือกเย็นแล้ว และรู้เห็นปรากฏรับเสวยซึ่งธรรมรส สังขารุเปกขาญาณนี้ ในวิสุทธิมรรคกล่าวว่า **“สังขารุเปกขาญาณแห่งวิปัสสนานี้ เป็นยอดเยี่ยมของการปฏิบัติธรรมถึงที่สุดแล้ว คือสิขาปปัตตวิปัสสนญาณ”**[๓๙] ดังนี้ โยคีบุคคลอันเห็นแจ้งจดถึงแล้วสู่สังขารุเปกขาญาณนั้น สามารถพลันข้ามขึ้นสู่อนุโลมญาณในเบื้องหน้า โดยเปรียบเหมือนหนึ่งเรือกำปั่นข้ามทะเลอันนำเอาทิสากากะ กา(บอกทิศของฝั่ง)ไป อุปมาได้นำมาแสดงไว้โดยอรรถกถาดังนี้ เมื่อข้ามถึงอนุโลมญาณข้างหน้าแล้วไม่ถอยหลัง ย่อมจดถึงสู่โลกุตตรมรรคญาณทีเดียว

---

[๓๙] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๘๒/๓๓๙ (มจร.)

๑๐. แสดงอนุโลมญาณถึงปัจจเวกขณญาณโดยย่อ[๔๐]

มคฺคุปฺปตฺติยา อนุโลเมหิ ถามพเลหิ สมฺปนฺนํ วิปสฺสนาญาณํ อนุโลมญาณํ นาม.[๔๑]

---

[๔๐] **สัจจานุโลมิกญาณ** หรือ **อนุโลมญาณ** (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้อริยสัจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็จะเกิดโคตรภูญาณมาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป)

ธรรมหมวดนี้ (วิปัสสนาญาณ ๙) ท่านปรุงศัพท์ขึ้น โดยถือตามนัยแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค นำมาอธิบายพิสดารในวิสุทธิมรรค แต่ในอภิธัมมัตถสังคหะ ท่านเติม **สัมมสนญาณ** (ญาณที่กำหนดพิจารณานามรูป คือ ขันธ์ ๕ ตามแนวไตรลักษณ์) เข้ามาเป็นข้อที่ ๑ จึงรวมเป็น วิปัสสนาญาณ ๑๐ และเรียกชื่อญาณข้ออื่นๆ สั้นกว่านี้ คือ เรียก **อุทยัพพยญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญจิตุกัมยตาญาณ (มุจจิตุกัมยตาญาณ) ปฏิสังขาญาณ สังขารุเปกขาญาณ อนุโลมญาณ**

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๑๑]

และวิปัสสนาญาณ ๔ ญาณ สุดท้ายที่เกิดขึ้นถัดจากอนุโลมญาณ คือ

๑. **โคตรภูญาณ** (ญาณครอบโคตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล)

๒. **มัคคญาณ** (ญาณในอริยมรรค คือ ความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น)

๓. **ผลญาณ** (ญาณในอริยผล คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้นๆ)

๔. **ปัจจเวกขณญาณ** (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำรวจรู้มรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่)

ในญาณ ๑๖ นี้ (นามรูปปริจเฉทญาณ ปัจจัยปริคคหญาณ สัมมสนญาณ อุทยัพพยญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุจจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ สังขารุเบกขาญาณ อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ) ๑๔ อย่าง (ข้อ ๑-๑๓ และ ๑๖) เป็น โลกิยญาณ, ๒ อย่าง (ข้อ ๑๔ และ ๑๕) เป็น โลกุตตรญาณ

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๔๕]

[๔๑] ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฎีกา ข้อ ๔๖ หน้า ๔๐๘ (มจร.)

[วิปัสสนาญาณที่ถึงพร้อมด้วยกำลังที่อนุโลมแก่การเกิดมรรค ชื่อว่า อนุโลมญาณ]

มคฺคุปฺปตฺติยา เพื่อการเป็นมรรคญาณ **อนุโลเมหิ** ซึ่งเป็นการอนุโลมตาม **ถามพเลหิ** ด้วยกำลังแห่งอำนาจ **สมฺปนฺนํ** บริบูรณ์พร้อมแล้ว **วิปสฺสนาญาณํ** เป็นวิปัสสนาญาณ **อนุโลมญาณํ นาม** ชื่อว่า อนุโลมญาณ.

อธิบายว่า โดยอุปมาประหนึ่งว่า คดีซึ่งอำมาตย์ ๘ คน ชำระชี้ขาดตัดสินนั้น เสมอเหมือนกับพระมหากษัตริย์ชี้ขาดตัดสินฉะนั้น อนุโลมญาณนี้ ที่เรียกว่าญาณชั้นต่ำแต่อุทยัพพยญาณเป็นต้น สังขารุเปกขาญาณเป็นที่สุด ญาณทั้ง ๘ นี้ กับที่เรียกว่าญาณชั้นสูง คือ โพธิปักขิยะ ๓๗ สม่ำเสมอเหมือนกัน เพื่อสามารถจะให้เป็นมรรคญาณอันพร้อมบริบูรณ์ด้วยกำลังอำนาจวิปัสสนาญาณนั้น เพราะอนุโลมตามญาณหน้าและญาณหลังสมกัน ชื่อว่า **"อนุโลมญาณ"**[๔๒]

---

[๔๒] จริงอยู่อนุโลมญาณนั้น ชื่อว่า อนุโลมแก่วิปัสสนาญาณทั้ง ๘ ในเบื้องต้น (อุทยัพพยญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุจจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ และสังขารุเปกขาญาณ) เพราะความที่มีกิจเหมือนอย่างนั้น และแก่โพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ในเบื้องปลายด้วย. วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๘๐๔/๓๕๐ (มจร.)

อุปฺปาทํ อภิภุยฺยิตฺวา อนุปฺปาทํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภู, พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตํ อภิภุยฺยิตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภู.[๔๓]

[*ชื่อว่า โคตรภู เพราะครอบงำความเกิดขึ้น แล้วแล่นไปสู่ความไม่เกิดขึ้น, ชื่อว่า โคตรภู เพราะครอบงำสังขารนิมิต ภายนอกแล้วแล่นไปสู่ความดับคือนิพพาน*]

อุปฺปาทํ การได้อยู่เป็นนิจในภพนี้นั้น **อภิภุยฺยิตฺวา** ล่วงแล้ว **อนุปฺปาทํ** สู่การไม่มีเบื้องต้นแห่งภพนี้ **ปกฺขนฺทติ** ย่อมวิ่งเข้าไป **อิติ ตสฺมา** เพราะเหตุนั้น **โคตฺรภู** ชื่อว่า โคตรภู.

พหิทฺธาสงฺขารนิมิตฺตํ สังขารนิมิตพหิทธอารมณ์นั้น **อภิภุยฺยิตฺวา** ล่วงแล้ว **นิโรธํ** โดยไม่เห็นซึ่งสังขารนิมิตพหิทธ-อารมณ์อันดับนั้น **นิพฺพานํ** สู่พระนิพพาน **ปกฺขนฺทติ** ย่อมวิ่งเข้าไป **อิติ ตสฺมา** เพราะเหตุนั้น **โคตฺรภู** ชื่อว่า โคตรภู.

อธิบายโดยย่อว่า ได้ชี้แจงมาแล้วว่า จิตอันตัดแล้วซึ่งรูปนามสังขารทั้งหลาย ถึงสู่นิพพานนั้น ชื่อว่า **"โคตรภู"** กล่าวคือ ย่อมตัดเสียซึ่งพืชเชื้อของปุถุชนแล้ว เป็นการวิ่งเข้าสู่เชื้อชาติอริยะดังนี้

---

[๔๓] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๓๖/๙๕ (สฺยา.)

ปญฺจกฺขนฺเธ อนิจฺจโต ปสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺตึ ปฏิลภติ. ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิจฺจํ นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ.[๔๔]

[*โยคีบุคคลเมื่อเห็นอยู่โดยความไม่เที่ยงในขันธ์ ๕ ย่อมได้เฉพาะอนุโลมญาณ, เมื่อโยคีบุคคลเห็นอยู่ว่า "ความดับแห่งขันธ์ ๕ เป็นพระนิพพานเที่ยงแท้" ย่อมก้าวลงสู่มรรค*]

ปญฺจขนฺเธ ขันธ์ ๕ ทั้งหลาย **อนิจฺจโต** ไม่เที่ยงดังนี้ **ปสฺสนฺโต** ผู้เพ่งนั้น **อนุโลมิกํ ขนฺตึ** อนุโลมญาณนั้น **ปฏิลภติ** ย่อมได้, **ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ** แห่งขันธ์ ๕ ทั้งหลายนั้น **นิโรโธ** การดับนั้น **นิจฺจํ** เที่ยง **นิพฺพานํ** นิพพานเทียว **อิติ** ดังนี้ **ปสฺสนฺโต** ผู้เห็นนั้น **สมฺมตนิยามํ** สู่มรรค **โอกฺกมติ** ซึมเข้าไปแล้ว.

ในพระบาฬีแสดงไว้ด้วยวิธีเข้ามรรคโดยวิปัสสนา ๔๐ *(ดูเชิงอรรถของหัวข้อปฏิสังขาญาณ)* เมื่อจะเขียนเรื่องเข้ามรรคตามพระบาฬีและคำแปลแล้ว เกรงจะยืดยาวเกินไป จะชี้แจงแต่ใจความเท่านั้น

---

[๔๔] ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๗๓๕/๖๓๐ (สฺยา.)

ผู้ถึงฟากโพ้นแห่งสังขารุเปกขาญาณนั้น เห็นซึ่งนิพพานนั้น "**อนิจฺจโต**" เป็นต้น "**สงฺกิเลสิกธมฺมโต**" เป็นที่สุด ในวิปัสสนาญาณ ๔๐ ถึงมรรคด้วย "**อนิจฺจโต**" นั้น เพราะเป็นวิปัสสนาชื่อ "**วุฏฐานคามินีวิปัสสนา**" โดยสังขารุเปกขาญาณ อนิจจานุปัสสนา เพื่อจะเข้าสู่อนิมิตตมรรค ณ บัดนี้ ในทวารใดทวารหนึ่ง เห็นซึ่งอารมณ์นั้นโดยอำนาจแห่งวิญญาณอันรู้โดยกระทำหมายจำ เพื่อให้มีสติว่ารู้ดังนี้ ขณะเป็นอารมณ์วิญญาณ ว่ารูปนามไม่เที่ยง เพ่งโดยสังขารุเปกขาญาณแล้ว ซึมเข้าสู่ภวังค์ เมื่อออกจากภวังค์อีกแล้ว โดยสังขารุเปกขาญาณว่าไม่เที่ยง โดยเพ่งพิจารณารูปนามนี้ เป็นการเพ่งพิจารณาอาวัชชนะ ที่สุดแห่งอาวัชชนะแก่ติกขบุคคล ๓ ครั้ง แก่มันทบุคคล ๒ ครั้ง โดยบริกรรมอุปจาร ชื่อ อนุโลมแห่ง "**อนุโลมญาณ**" เพ่งเห็นตามสังขารุเปกขาญาณ ไม่เที่ยงนั้น รูปนามนี่เองว่า *"ไม่เที่ยง ไม่เที่ยง ไม่เที่ยง"* ดังนี้ กระทำอารมณ์ ๓ ครั้ง ที่สุดแห่งอนุโลมญาณ ตัดเสียซึ่งเชื้อพืชของปุถุชนนั้นล่วงแล้ว และย่อมเข้าสู่หน่อเชื้ออริยะซึมซาบ และจะไม่ถอยกลับเป็นปุถุชนอีกนั้น กระทำอารมณ์โดย "**โคตรภูญาณ**" ซึ่งนิพพานที่สุดแห่งโคตรภูญาณนั้น การกำหนดเป็นกิจรู้ซึ่งทุกขสัจจะเป็นกิจละซึ่งสมุทยสัจจะ เป็นกิจกระทำเฉพาะหน้าซึ่ง

นิโรธสัจจะ เป็นกิจการเจริญซึ่งมรรคสัจจะ เมื่อได้สำเร็จมรรคกิจทั้ง ๔[๕๕] นี้พร้อมกันแล้ว โดย **"โสตาปัตติมรรค"** (มรรคญาณ) กระทำอารมณ์ซึ่งพระนิพพาน ที่สุดแห่งโสตาปัตติมรรค แก่ติกขบุคคล ๓ ครั้ง แก่มันทบุคคล ๒ ครั้ง โดย **"โสตาปัตติผล"** (ผลญาณ) อันออกจากอัชฌัตตพหิทธะอันสงบด้วยมัคคปโยคะสัมมัปปธานนั้น เพื่อจะเสวยซึ่งผลปฏิปัสสัทธิปหาน กระทำอารมณ์ซึ่งนิพพาน ๒ ครั้ง ๓ ครั้งแล้ว ย่อมซึมเข้าสู่ภวังค์ ครั้นออกจากภวังค์อีกแล้ว ที่สุดแห่งอาวัชชนะ *"เรานี้ได้แล้วซึ่งโสตาปัตติมรรค" "เรานี้ได้แล้วซึ่งโสตาปัตติผล" "เรานี้ได้แล้วซึ่งนิพพานแล้ว"* ดังนี้

---

[๕๕] **กิจในอริยสัจจ์ ๔** (หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง, ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่ารู้อริยสัจหรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว)

๑. **ปริญญา** (การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า **"ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยํ"** ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา)

๒. **ปหานะ** (การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า **"ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ปหาตพฺพํ"** สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา)

๓. **สัจฉิกิริยา** (การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า **"ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺฉิกาตพฺพํ"** นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การเข้าถึงสภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ)

๔. **ภาวนา** (การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า **"ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพํ"** มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไขปัญหา)

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๒๐๕]

ย่อมพิจารณาโดยพหุสสุตบุคคล (ผู้มีความรู้ปริยัติมาก) เป็น **"ปัจจเวกขณญาณ"** ว่า *"เรานี้ได้มรรคแล้ว" "เรานี้ได้ผลแล้ว" "ได้นิพพานแล้ว"* การพิจารณาปัจจเวกขณญาณโดยเป็นอัปปสุตบุคคล (ผู้มีความรู้ปริยัติน้อย) เพราะฉะนั้นในสังคหะกล่าวว่า

มคฺคํ ผลญฺจ นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขติ ปณฺฑิโต
หีเน กิเลเส เสเส จ ปจฺจเวกฺขติ วา น วา.[๙๖]

[*บัณฑิตผู้เป็นอริยะย่อมพิจารณามรรค ผล นิพพาน และกิเลสที่ละแล้วและที่เหลืออยู่ หรือว่าบัณฑิตผู้เป็นอริยะย่อมไม่พิจารณาก็มี*]

ปณฺฑิโต อริยะผู้มีปัญญานั้น **มคฺคญฺจ** มรรคก็ดี **ปจฺจเวกฺขติ** ย่อมพิจารณา **ผลญฺจ** ผลก็ดี **ปจฺจเวกฺขติ** ย่อมพิจารณา **นิพฺพานญฺจ** นิพพานก็ดี **ปจฺจเวกฺขติ** ย่อมพิจารณา, **หีเน กิเลเส จ** กิเลสทั้งหลายซึ่งละแล้วก็ดี, **เสเส จ กิเลเส** กิเลสทั้งหลายที่เหลืออยู่ก็ดี **ปจฺจเวกฺขิตฺวา** ย่อมมีผู้พิจารณา **น วา ปจฺจเวกฺขติ** ผู้ไม่พิจาณาก็ย่อมมี.

---

[๙๖] อภิ.สงฺคห. (บาลี) ๖๐/๖๒ (มจร.)

ที่สุดแห่งปัจจเวกขณญาณ ย่อมซึมสู่ภวังค์ ออกจากภวังค์อีกแล้ว ออกจากอาวัชชนะตั้งอยู่ในอุทยัพพยญาณ เมื่อกระทำเพียรวิปัสสนาแต่อุทยัพพยญาณอีก ถึงสังขารุเปกขาญาณ ที่สุดแห่งสังขารุเปกขาญาณ ย่อมเป็นไปตามลำดับ คือ บริกรรม อุปจาร อนุโลม โวทาน สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล ปัจจเวกขณญาณ

ที่สุดแห่งปัจจเวกขณญาณ ย่อมซึมเข้าสู่ภวังค์ ครั้นออกจากอาวัชชนะอีกแล้ว ตั้งอยู่ในอุทยัพพยญาณ เมื่อกระทำเพียรวิปัสสนาแต่อุทยัพพยญาณ ถึงสังขารุเปกขาญาณ ที่สุดแห่งสังขารุเปกขาญาณย่อมเป็นไปตามลำดับคือ บริกรรม อุปจาร อนุโลม โวทาน อนาคามิมรรค อนาคามิผล ปัจจเวกขณญาณ

ที่สุดซึมเข้าภวังค์ ครั้นออกจากภวังค์อีกแล้ว ออกจากอาวัชชนะตั้งอยู่ในอุทยัพพยญาณ เมื่อได้กระทำความเพียรวิปัสสนา แต่อุทยัพพยญาณอีกแล้ว ถึงสังขารุเปกขาญาณ ที่สุดแห่งสังขารุเปกขาญาณ ย่อมเป็นไปตามลำดับ คือ บริกรรม อุปจาร อนุโลม โวทาน อรหันตมรรค อรหันตผล ปัจจเวกขณญาณ ที่สุดแห่งปัจจเวกขณญาณ ย่อมซึมเข้าภวังค์ ครั้นออกจากภวังค์อีกแล้ว ออกจากอาวัชชนะตั้งอยู่ในอุทยัพพยญาณ

ครั้นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันตะ บุคคล ทั้ง ๔ นี้ เมื่อได้พิจารณามรรค ผล นิพพาน เสร็จแล้ว ย่อมไปตั้งอยู่ในอุทยัพพยญาณด้วยกันทั้งมวลดังนี้

แสดงการเข้ามรรคเป็นพิเศษ[๔๗]

การเห็นแจ้งซึ่งสีรูปารมณ์ เสียง เป็นต้น อารมณ์

---

[๔๗] สรุปลำดับการเกิดขึ้นของวิปัสสนาญาณ ๑๖

(๑) **นามรูปปริจเฉทญาณ** หมายถึง ญาณกำหนดแยกนามรูป (๒) **นามรูปปัจจยปริคคหญาณ** หมายถึง ญาณกำหนดปัจจัยแห่งนามรูป (๓) **สัมมสนญาณ** หมายถึง ญาณที่เห็นสังขตลักษณะคือความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปของนามรูป และเริ่มเห็นไตรลักษณ์ เห็นตรุณอุทยัพพยญาณหรืออุทยัพพยญาณอย่างอ่อน วิปัสสนูปกิเลสจะเกิดขึ้นได้ในช่วงนี้ (๔) **อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ** หมายถึง ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป เห็นพลวอุทยัพพยญาณหรืออุทยัพพยญาณอย่างแก่ จัดว่าจิตเริ่มเข้าสู่วิปัสสนาญาณที่แท้จริง (ระหว่างเกิดถึงดับ เห็นเป็นดุจกระแสน้ำที่ไหล) (๕) **ภังคานุปัสสนาญาณ** หมายถึง ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมาอย่างเดียว (๖) **ภยตูปัฏฐานญาณ** หมายถึง ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ไม่แน่นอน ดุจกลัวต่อมรณะที่จะเกิด (๗) **อาทีนวานุปัสสนาญาณ** หมายถึง ญาณคำนึงเห็นโทษภัยของสิ่งทั้งปวง ผันผวนแปรปรวน พึ่งพิงมิได้ (๘) **นิพพิทานุปัสสนาญาณ** หมายถึง ญาณคำนึงเห็นด้วยความเบื่อหน่าย (๙) **มุจจิตุกัมยตาญาณ** (มุญจิตุกัมยตาญาณ) หมายถึง ญาณหยั่งรู้อันใคร่จะพ้นไปเสีย (๑๐) **ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ** หมายถึง ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทางหนี (๑๑) **สังขารุเบกขาญาณ** หมายถึง ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางวางเฉยต่อสังขาร (๑๒) **สัจจานุโลมิกญาณ** หมายถึง ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้อริยสัจ สามารถเห็นไตรลักษณ์ ด้วยภาวนามยปัญญาได้ (พิจารณาวิปัสสนาญาณทั้ง ๘ ที่ผ่านมา ว่าเป็นทุกข์ เมื่อเห็นทุกข์ก็เห็นสมุทัย นิโรธ มรรค โดยแต่ละญาณเป็นเหตุเกิดมรรค ทั้ง ๘ ตามลำดับ) (๑๓) **โคตรภูญาณ** หมายถึง ญาณครอบโคตร คือ หัวต่อที่ข้ามพ้นภาวะปุถุชน (ถ้าเป็นอริยบุคคลแล้ว จะเรียกว่าโวทานญาณ) เห็นความทุกข์จนไม่กลัวต่อความว่าง ดุจบุคคลกล้าโดดจากหน้าผาสู่ความว่างเพราะรังเกียจในหน้าผานั้นอย่างสุดจิตสุดใจ (๑๔) **มัคคญาณ** หมายถึง ญาณในอริยมรรค (๑๕) **ผลญาณ** หมายถึง ญาณอริยผล (๑๖) **ปัจจเวกขณญาณ** หมายถึง ญาณที่พิจารณาทบทวน (ว่ากิเลสใดดับไป กิเลสยังเหลืออยู่ กิจที่ต้องทำยังมีอยู่หรือไม่ พิจารณาสัจจานุโลมมิกญาณอีก) (พึงดูความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและมหาฎีกา)

ทั้ง ๖ นั้น คือ **"รูป"** การเห็น การได้ยิน วิญญาณ ๖ นั้น คือ **"นาม"** ในขณะเหล่านี้ไม่ว่าขณะใดว่า (ทุกข์ นิพพาน) เมื่อเห็นแจ้งเช่นนี้แล้ว ย่อมตกถึงมรรคจิต ทุกข์นั้นเป็นสภาพเกิดดับ นิพพานนั้นเป็นสภาพไม่เกิดไม่ดับ การกำหนดทุกข์นั้นเป็นเพราะกำหนดซึ่งรูปนาม รูปนามทั้ง ๒ เกิดดับแล้ว เห็นแจ้งซึ่งทุกข์ย่อมกำหนดอีก การเห็นแจ้งซึ่งนิพพานแล้ว ตกถึงมรรคจิตนั้น รูปนามทั้ง ๒ ไม่เกิดไม่ดับ พ้นแล้วจากทุกข์และเห็นประจักษ์ว่าเป็นการดับสงบแล้วเช่นนี้ ให้เข้าใจว่าเห็นซึ่งนิพพานโดยมรรคจิตดังนี้ อันนี้จิตซึ่งเห็นนิพพานโดยมรรคจิต

มรรคจิตทั้ง ๔ นี้ *(โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหันตมรรค)* ในอริยสัจ ๔ ที่ว่านิโรธสัจนั้นรู้เห็นแต่นิพพานองค์เดียวเท่านั้น ไม่ได้เห็นซึ่งอริยสัจ ๓ ซึ่งเหลือ แม้จะไม่รู้เห็นก็ดี สำเร็จไปการรู้ของกิจ การสำเร็จกิจอย่างไร ? คือพร้อมกับการกระทำเฉพาะหน้าซึ่งนิโรธสัจจะ การเจริญเป็นกิจมรรคสัจจะดังนี้ กิจทั้ง ๔ นี้ย่อมสำเร็จในครั้งเดียวพร้อมกัน

โดยอุปมา เหมือนหนึ่งกิจอันได้ตีซึ่งตุ่มอันเต็มด้วยน้ำ ในการตีตุ่มอันเต็มด้วยน้ำ เป็นการสำเร็จด้วยกิจ ๔ วิธีการ สำเร็จคือ ตีซึ่งตุ่มมีน้ำเต็มพร้อมกัน การตีเป็นกิจ

การแตกเป็นกิจ การน้ำไหลเป็นกิจ กระเบื้องตุ่มเป็นกิจ ทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมสำเร็จในครั้งเดียวพร้อมกัน ให้เทียบอุปมากับอุปไมยตามลำดับให้ต้องกัน เกรงจะยืดยาวเกินไป จึงได้ยับยั้งยุติลงแต่เพียงเท่านี้

ปริญญาตัพพธรรม[๑]

[ธรรมที่บัณฑิตควรรู้รอบ]

อาจารย์แนบ มหานีรานนท์

สวัสดีค่ะท่านสาธุชนที่เคารพ

คำสอนในพระพุทธศาสนาที่เราไม่ค่อยได้ยินได้ฟังกันนัก ทั้งที่มีอยู่ในหมวดธรรมต่างๆ และปรากฏอยู่กับเรา

---

๑ **ปริญฺญาตพฺพ**-ศัพท์ (ปริ+ญา+ตพฺพ) มีความหมายเดียวกับ **ปริญฺเญยฺย**-ศัพท์ (ปริ+ญา+ณฺย) แปลว่า อันบัณฑิตพึงรู้รอบ หรือ อันบัณฑิตควรกำหนดรู้ หมายถึง "ธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้" ได้แก่ ขันธ์ ๕ ว่าโดยย่อก็คือ นามธรรมกับรูปธรรมนั่นเอง ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค **"ปริญเญยยสูตร"** ว่า **"กตเม จ ภิกฺขเว ปริญฺเญยฺยา ธมฺมา. รูปํ ภิกฺขเว ปริญฺเญยฺโย ธมฺโม. เวทนา... สญฺญา... สงฺขารา... วิญฺญาณํ ปริญฺเญยฺโย ธมฺโม. อิเม วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ปริญฺเญยฺยา ธมฺมา"** สํ.ข. (บาลี) ๑๗/๒๙๐/๑๙๔ (สฺยา.) แปลความว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้มีอะไรบ้าง ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้, เวทนาเป็นธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้, สัญญาเป็นธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้, สังขารเป็นธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้, วิญญาณเป็นธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้เรียกว่า ธรรมที่บัณฑิตควรกำหนดรู้"

เป็นประจำ คือ **เรื่องรูปธรรมกับนามธรรม** *(ปริญญาตัพพะหรือปริญเญยยะ)*

เรื่องของรูปธรรมนามธรรมนี้ เป็นของสำคัญในพระพุทธศาสนา เพราะว่าคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นไปตลอดหมดทั้ง ๓ ปิฎกนั้น เว้นไว้แต่พระนิพพานเท่านั้น ถ้านอกจากพระนิพพานแล้ว จะมีอะไรนอกเหนือไปจากนามรูปนั้นไม่มี ถึงพระนิพพานเอง บางทีในบางแห่งก็สงเคราะห์ไว้ในนามก็มี เพราะนิพพานเองก็มิได้ไปมีเป็นอยู่ที่อื่น ก็มีเป็นอยู่ในรูปนามนี้เอง นิพพานไม่มีรูปร่างสีสรรจึงจัดไว้ในพวกนาม[๒] แต่ไม่ใช่นามขันธ์ เพราะเป็นขันธวิมุตติธรรมทั้งหลายที่ได้แยกย้ายออกไว้มากมายตามที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น ก็แยกขยายออกจากนามรูปนี่เอง เช่นตามที่สงเคราะห์ไว้ในบัญญัติ ๖ อย่าง[๓]

---

[๒] อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๘๔๔/๓๒๘ (สฺยา.)

[๓] อภิ.ธา.(บาลี) ๓๖/๑/๑๒๙ (สฺยา.)

บัญญัติ ๖ อย่าง คืออะไรบ้าง ? คือ ขันธ์ ๕ ธาตุ ๑๘ อายตนะ ๑๒ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และบุคคลอีก ๑๒ รวมเป็น ๖ อย่างด้วยกัน[๔] และยังมีอะไรต่ออะไรอีกมากมาย โดยเอนกประการ ซึ่งเป็นตามวิสัยของพระสัพพัญญุตญาณ ในพุทธศาสนาทั้งหมด ถ้าจะจัดตามนัยก็ได้ ๓ นัยด้วยกัน ได้แก่ วิธีเทสนักกมนัย ๑ วิธีปฏิปัตติกกมนัย ๑ และ วิธีปวัตติกกมนัย ๑ รวมเป็น ๓ นัยด้วยกัน[๕]

---

[๔] **รายละเอียดบัญญัติ ๖ ประการสังเขป**

ขันธ์ ๕ หรือ เบญจขันธ์ (กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวด ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น, ส่วนประกอบ ๕ อย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต)

๑. **รูปขันธ์** (กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย, ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด, สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาการ)

๒. **เวทนาขันธ์** (กองเวทนา, ส่วนที่เป็นการเสวยอารมณ์, ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ)

๓. **สัญญาขันธ์** (กองสัญญา, ส่วนที่เป็นความกำหนดหมาย, ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖ เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น)

๔. **สังขารขันธ์** (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ, คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต)

๕. **วิญญาณขันธ์** (กองวิญญาณ, ส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้อารมณ์ทางอายตนะทั้ง ๖ มีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ได้แก่ วิญญาณ ๖)

ขันธ์ ๕ นี้ ย่อลงมาเป็น ๒ คือ นาม และ รูป; รูปขันธ์จัดเป็นรูป, ๔ ขันธ์นอกนั้นเป็นนาม. อีกอย่างหนึ่ง จัดเข้าในปรมัตถธรรม ๔ : วิญญาณขันธ์เป็นจิต, เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เป็นเจตสิก, รูปขันธ์ เป็นรูป, ส่วนนิพพาน เป็นขันธวินิมุต คือ พ้นจากขันธ์ ๕

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๒๖๑]

ธาตุ ๑๘ (สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมนิยามคือกำหนดแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูปลักษณะกิจอาการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ)

๑. **จักขุธาตุ** (ธาตุคือจักขุปสาท) ๒. **รูปธาตุ** (ธาตุคือรูปารมณ์) ๓. **จักขุวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) ๔. **โสตธาตุ** (ธาตุคือโสตปสาท) ๕. **สัททธาตุ** (ธาตุคือสัททารมณ์) ๖. **โสตวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือโสตวิญญาณ) ๗. **ฆานธาตุ** (ธาตุคือฆานปสาท) ๘. **คันธธาตุ** (ธาตุคือคันธารมณ์) ๙. **ฆานวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือฆานวิญญาณ) ๑๐. **ชิวหาธาตุ** (ธาตุคือชิวหาปสาท) ๑๑. **รสธาตุ** (ธาตุคือรสารมณ์) ๑๒. **ชิวหาวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) ๑๓. **กายธาตุ** (ธาตุคือกายปสาท) ๑๔. **โผฏฐัพพธาตุ** (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) ๑๕. **กายวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือกายวิญญาณ) ๑๖. **มโนธาตุ** (ธาตุคือมโน) ๑๗. **ธรรมธาตุ** (ธาตุคือธรรมารมณ์) ๑๘. **มโนวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือมโนวิญญาณ)

ข้อควรสังเกต ก. ข้อ ๓-๖-๙-๑๒-๑๕ ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณจิต รวมเป็นจิต = ๑๐, ข. ข้อ ๑๖ มโนธาตุ ได้แก่ สัมปฏิจฉนะ ๒ กับปัญจทวาราวัชชนะ ๑ รวมเป็นจิต = ๓, ค. ข้อ ๑๘ มโนวิญญาณธาตุ ได้แก่ จิตนอกเหนือจากนั้นอีก ๗๖ รวมเป็นจิตทั้งสิ้น = ๘๙

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๔๘]

อาตนะ ๑๒ อายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ รวมเป็น ๑๒

อายตนะภายใน ๖ (ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้, แดนต่อความรู้ฝ่ายภายใน) บาลีเรียก อัชฌัตติกายตนะ ๑. **จักขุ** (จักษุ, ตา) ๒. **โสตะ** (หู) ๓. **ฆานะ** (จมูก) ๔. **ชิวหา** (ลิ้น) ๕. **กาย** (กาย) ๖. **มโน** (ใจ)

ทั้ง ๖ นี้ เรียกอีกอย่างว่า อินทรีย์ ๖ เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง เช่น จักษุเป็นเจ้าการในการเห็น เป็นต้น

อายตนะภายนอก ๖ (ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้, แดนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก) บาลีเรียก พาหิรายตนะ ๑. **รูปะ** (รูป, สิ่งที่เห็น หรือ วัณณะ คือสี) ๒. **สัททะ** (เสียง) ๓. **คันธะ** (กลิ่น) ๔. **รสะ** (รส) ๕. **โผฏฐัพพะ** (สัมผัสทางกาย, สิ่งที่ถูกต้องกาย) ๖. **ธรรม** หรือ **ธรรมารมณ์** (อารมณ์ที่เกิดกับใจ, สิ่งที่ใจนึกคิด)

ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่า อารมณ์ ๖ คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดหน่วง

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๒๗๖-๒๗๗]

อินทรีย์ ๒๒ (สิ่งที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตน ในกิจนั้นๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น)

หมวดที่ ๑; ๑. **จักขุนทรีย์** (อินทรีย์ คือ จักขุปสาท) ๒. **โสตินทรีย์** (อินทรีย์ คือ โสตปสาท) ๓. **ฆานินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ฆานปสาท) ๔. **ชิวหินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ชิวหาปสาท) ๕. **กายินทรีย์** (อินทรีย์ คือ กายปสาท) ๖. **มนินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ใจ ได้แก่ จิต ที่จำแนกเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ก็ตาม)

หมวดที่ ๒; ๗. **อิตถินทรีย์** (อินทรีย์ คือ อิตถีภาวะ) ๘. **ปุริสินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ปุริสภาวะ) ๙. **ชีวิตินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ชีวิต)

หมวดที่ ๓; ๑๐. **สุขินทรีย์** (อินทรีย์ คือ สุขเวทนา) ๑๑. **ทุกขินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา) ๑๒. **โสมนัสสินทรีย์** (อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา) ๑๓. **โทมนัสสินทรีย์** (อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา) ๑๔. **อุเปกขินทรีย์** (อินทรีย์ คือ อุเบกขาเวทนา)

หมวดที่ ๔; ๑๕. **สัทธินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ศรัทธา) ๑๖. **วิริยินทรีย์** (อินทรีย์ คือ วิริยะ) ๑๗. **สตินทรีย์** (อินทรีย์ คือ สติ) ๑๘. **สมาธินทรีย์** (อินทรีย์ คือ สมาธิ ได้แก่ เอกัคคตา) ๑๙. **ปัญญินทรีย์** (อินทรีย์ คือ ปัญญา)

หมวดที่ ๕; ๒๐. **อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์** (อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจจธรรม ที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมัคคญาณ) ๒๑. **อัญญินทรีย์** (อินทรีย์ คือ อัญญา หรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ ๖ ในท่ามกลาง คือ โสตาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมัคคญาณ) ๒๒. **อัญญาตาวินทรีย์** (อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ)

อินทรีย์ ๒๒ นี้ ที่มาในพระสูตร มีกระจายอยู่เป็นหมวดๆ ในที่หลายแห่งไม่ครบทั้ง ๒๒ ในที่เดียวกัน เฉพาะที่มาสำคัญได้แก่ อินทรียสังยุต ส่วนที่มาในพระอภิธรรมและปกรณ์พิเศษภายหลังมีวิสุทธิมรรคและอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น มีคำอธิบายโดยพิสดาร

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๔๙]

อริยสัจจ์ ๔ (ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ)

๑. **ทุกข์** (ความทุกข์, สภาพที่ทนได้ยาก, สภาวะที่บีบคั้น ขัดแย้ง บกพร่องขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง, ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง โดยย่อว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์)

๒. **ทุกขสมุทัย** (เหตุเกิดแห่งทุกข์, สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา)

๓. **ทุกขนิโรธ** (ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป, ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกต้อง ไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือนิพพาน)

๔. **ทุกขนิโรธคามินิปฏิปทา** (ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง มรรคมีองค์ ๘ นี้ สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ)

อริยสัจจ์ ๔ นี้ เรียกกันสั้นๆ ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การแสดงอริยสัจ ๔ นี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามุกกังสิกาธรรมเทศนา (เช่น องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๐๒/๑๙๐) แปลตามอรรถกถาว่า พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกขึ้นถือเอาไว้ด้วยพระองค์เอง คือ ทรงเห็นด้วยพระสยัมภูญาณ (= ตรัสรู้เอง) ไม่สาธารณะแก่ผู้อื่น (แต่ตามที่อธิบายกันมา มักแปลว่า พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง โดยไม่ต้องปรารภคำถามหรือการทูลขอร้องของผู้ฟัง อย่างการแสดงธรรมเรื่องอื่นๆ; ความจริง จะแปลว่า พระธรรมเทศนาขั้นสุดยอดก็ได้ ซึ่งสมกับเป็นเรื่องที่ทรงแสดงท้ายสุดต่อจาก อนุปุพพิกถา ๕ คำแปลอย่างหลังนี้ พึงเทียบ องฺ.ทสก. ๒๔/๙๕/๒๐๘)

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๒๐๔]

บุคคล ๑๒ ว่าด้วยการสมมุติสภาวธรรมโดยความเป็นบุคคล ๑๒ ได้แก่ ปุถุชน ๔ (ทุคติบุคคล สุคติอเหตุกบุคคล ทวิเหตุกบุคคล ติเหตุกบุคคล) อริยบุคคล ๘ (โสดาปัตติมรรคบุคคล สกทาคามิมรรคบุคคล อนาคามิมรรคบุคคล อรหันตมรรคบุคคล โสดาปัตติผลบุคคล สกทาคามิผลบุคคล อนาคามิผลบุคคล อรหันตผลบุคคล) ซึ่งเป็นการแสดงบุคคลโดยย่อมาจากพระบาลีบุคคลบัญญัติ ดูใน อภิ.ป. (บาลี) ๓๖/๗-๑๕๒/๑๓๑-๒๓๖ (สุยา.)

๕ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก นั้น เรียกว่า **"เทสนา"** เทสนานี้ คือ **เทสนักกมนัย ปวัตติกกมนัย ปฏิปัตติกกมนัย** มี ๓ นัย ใน ๓ นัยนี้ การทรงเทศนาโดยโวหารโลก คือ เอาชื่อสัญญากับสรูปสังขยาทั้งหลายไว้เบื้องหน้าเบื้องหลังเป็นลำดับกัน เช่นนี้ เรียกว่า **"เทสนักกมนัย"** เทศนาโดยลำดับแห่งสภาวะปรมัตถธรรมทั้งหลายซึ่งบังเกิดเป็นเช่นนี้ เรียกว่า **"ปวัตติกกมนัย"** ทรงเทศนาวิธีลำดับกระทำความเพียร เช่นนี้ เรียกว่า **"ปฏิปัตติกกมนัย"** (ภัททันตะวิลาสะ, **ข้อปฏิบัติโยคี,** พ.ศ.๒๕๐๕, หน้า ๗๔)

ส่วนนัยของวิธีเทศนา (เทสนักกมนัย) นั้น จัดไว้เป็นหมวดเป็นกองตามที่มีอยู่ในพระสูตรต่างๆ สำหรับปฏิปัตติกกมนัยนั้น ทรงแสดงไว้เป็นวิธีสำหรับจะประพฤติและปฏิบัติ เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา หรือมหาสติปัฏฐาน เป็นต้น ส่วนปวัตติกกมนัยนี้ ทรงแสดงไปตามประวัติของสภาวธรรมที่ประพฤติเป็นไปตามเหตุและปัจจัยของสภาวธรรมนั้น ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีอัตตาตัวตน ตามที่กล่าวไว้ในอภิธรรมปิฎกนั้น

พุทธศาสนาถ้าจะสงเคราะห์เข้าเป็นกิจก็ได้ ๔ อย่างคือ กิจที่จะต้องรู้อย่าง ๑ *(ปริญญากิจ)* กิจที่จะต้องละอย่าง ๑ *(ปหานกิจ)* กิจที่จะต้องทำให้แจ้งอย่าง ๑ *(สัจฉิกิริยากิจ)* กิจที่จะต้องทำให้เจริญงอกงามให้มากขึ้นอย่าง ๑ *(ภาวนากิจ)* รวมเป็น ๔ อย่าง[๖] ส่วนสภาวธรรมทั้งหลาย ก็ต้องแบ่งเป็น ๔ ประเภทเหมือนกัน คือธรรมเป็นส่วนที่ควรจะรู้ ธรรมเป็นส่วนที่ควรจะละ ธรรมเป็นส่วนที่ควรจะทำให้แจ้งให้ถึง ธรรมเป็นที่ควรจะทำให้เจริญมากขึ้น ธรรมะจึงแบ่งเป็น ๔ ประเภทด้วยกัน และสงเคราะห์ในกิจ ๔ อย่างเหมือนกัน ทีนี้เราจะต้องรู้ว่าธรรมอะไรที่สงเคราะห์เข้าในกิจที่จะ

---

[๖] วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑๕/๒๐ (สฺยา.)

ต้องรู้ ? ธรรมประเภทใดที่สงเคราะห์เข้าในกิจที่จะต้องละ ? ธรรมประเภทใดที่สงเคราะห์เข้าในกิจที่จะต้องทำให้แจ้ง ? ธรรมประเภทใดที่สงเคราะห์เข้าในกิจที่จะต้องทำให้มีมากขึ้น ?

ส่วนธรรมประเภทที่เป็นกิจสำหรับจะต้องรู้นั้น ท่านยก **"นามรูป"** ขึ้นไว้ในประเภทที่จะต้องรู้ เพราะนามรูปนั้นเป็นผลมาแต่อดีต เป็นของที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้ ความจริงของเขาเป็นอยู่อย่างใด เราก็มีหน้าที่แต่จะคอยกำหนดรู้ความจริงของเขาเท่านั้น

ถ้าขณะใดนามรูปเขาเกิดขึ้นแล้วอย่างไรก็ตาม ถ้าเราไม่รู้เท่าความจริงของเขา ขณะนั้นก็ถูกอวิชชาและตัณหาครอบงำ ฉะนั้นนามรูปจึงเป็นกิจที่ควรจะรู้เท่านั้น เราจะพากันละรูปนาม หรือขันธ์ ๕ ที่เป็นส่วนวิบากที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ นั้นเป็นของเข้าใจผิด เพราะรูปนามขันธ์ ๕ นั้นเป็น**ปริญญากิจ** คือกิจที่ควรจะกำหนดรู้เท่านั้น

ส่วนธรรมที่อยู่ในประเภทที่ควรจะละนั้น ได้แก่ อวิชชาและตัณหา เพราะอวิชชากับตัณหานั้น เราจะทำให้มากขึ้นหรือจะกำหนดรู้ไว้เฉยๆ เท่านั้นไม่ได้ เพราะอวิชชากับตัณหานั้น อยู่ในประเภทของ**ปหานกิจ** เป็นกิจที่จะต้องละให้หมดไป

ส่วนธรรมที่อยู่ในประเภทที่จะต้องทำให้แจ้งนั้น คือ พระนิพพาน เพราะนิพพานนั้นเป็นธรรมที่มิใช่เหตุและมิใช่ผล เป็นธรรมที่พ้นแล้วจากเหตุและปัจจัย ฉะนั้นเราจะพากันละพากันให้เจริญมากขึ้นไม่ได้ หรือจะกำหนดรู้ไว้เท่านั้นก็ไม่ได้ เราจะต้องมีความเพียรให้ถูกต้อง พร้อมด้วยสัมมัปปธานทั้ง ๔[๗] ให้เข้าไปจนถึงธรรมอันนี้ จึงจะได้เพราะนิพพานเป็นธรรมที่อยู่ในประเภทของ **สัจฉิกิริยากิจ** เป็นกิจที่จะต้องทำให้แจ้งให้ถึง

ส่วนธรรมที่อยู่ในประเภทที่จะต้องเจริญให้มากขึ้นนั้น ก็ได้แก่มรรคทั้ง ๘ นี้เองนับแต่สัมมาทิฏฐิเป็นต้นไปจนถึงสัมมาสมาธิเป็นองค์สุดท้าย เพราะองค์มรรคทั้ง ๘ นั้น เราจะละให้หมดหรือจะทำให้แจ้ง หรือจะรู้ไว้เฉยๆ นั้นไม่ได้ จะต้องทำให้มีขึ้นมากๆ จึงจะใช้ได้ เพราะธรรมประเภทนี้อยู่ในประเภทของ**ภาวนากิจ** เป็นกิจที่จะต้องทำให้มีขึ้น

---

[๗] **ปธาน ๔** (ความเพียร)

๑. **สังวรปธาน** (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิด)

๒. **ปหานปธาน** (เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น)

๓. **ภาวนาปธาน** (เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมี)

๔. **อนุรักขนาปธาน** (เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์)

ปธาน ๔ นี้ เรียกอีกอย่างว่า สัมมัปปธาน ๔ (ความเพียรชอบ, ความเพียรใหญ่)
[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, หน้า ๑๒๑]

และธรรมประเภทนี้ ไม่ใช่พวกสีลัพพตปรามาส จะได้ละให้หมดไป ฉะนั้นผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาทั้งหลายจึงจำเป็นจะต้องศึกษาให้รู้จักประเภทของธรรม แบ่งให้ถูกต้องตามหน้าที่และกิจที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ ถ้ามิฉะนั้นความเห็นและความเข้าใจของเรา ก็จะคลาดเคลื่อนจากหลักของปริยัติธรรมทั้งหลายไป แต่ที่ได้อธิบายแบ่งประเภทธรรมและกิจตามที่ได้เขียนมานี้ ได้อธิบายไปตามแนวของวิธีเทศนา *(เทสนักกมนัย)* หรือที่วางไว้ตามหลักของปริยัติเท่านั้น

ก็เมื่อในหลักของปริยัติธรรม ได้แบ่งกิจและประเภทของธรรมไว้ดังนี้แล้ว ที่นี้พวกเราที่ตั้งใจจะปฏิบัติเพื่อประกอบกิจทั้ง ๔ นี้ เราจะต้องทำอย่างไร กิจทั้ง ๔ นี้จึงจะบริบูรณ์ ? เราจะปฏิบัติไปตามนัยของปริยัติ การกระทำความเพียรไปที่ละกิจๆ จนกว่าจะครบบริบูรณ์ทั้ง ๔ กิจกระนั้นหรือ ? คือหมายความว่า เราจะกำหนดทุกข์เสียก่อน แล้วจึงจะละอวิชชาตัณหา เมื่อละอวิชชาตัณหาแล้ว เราจึงจะทำพระนิพพานให้แจ้ง เมื่อทำพระนิพพานให้แจ้งแล้ว จึงจะเจริญมรรคอย่างนั้นหรือ ? ถ้าจะทำเช่นนี้ก็คงไม่ถูกต้องแน่นอนทีเดียว เพราะว่าเราจะกำหนดรู้รูปนามแล้ว เราจึงจะละตัณหา ละตัณหาแล้ว ทำพระนิพพานให้แจ้ง

เมื่อแจ้งนิพพานแล้ว เราก็จะไปเจริญมรรคอีกทำไม ไม่เป็นการจำเป็นเลย แล้วไม่ถูกด้วย เพราะยังไม่ประกอบด้วยเหตุผลเพียงพอ ในทางที่ถูกนั้น เราจะต้องเจริญมรรคก่อนแล้วจึงแจ้งพระนิพพานได้ เพราะเราจะต้องทำตามนัยของปฏิบัตติกกมนัย คือนัยของการปฏิบัติ จึงจะถูกต้อง อันที่จริงถ้าจะให้ถูกต้องตามนัยของการปฏิบัติแล้ว ไม่ใช่จะทำกันที่ละหน ที่ละคราวเช่นนั้น ต้องทำพร้อมกันไปที่เดียวทั้ง ๔ กิจ ต้องให้กิจทั้ง ๔ กิจนี้เข้าพร้อมกันไปที่เดียว ในขณะจิตเดียวในอารมณ์อันเดียว จึงจะถูกต้องตามปฏิบัติธรรม อุปมาเหมือนตำราทำกับข้าว ในตำราก็บอกจำแนกเครื่องแกงไว้หลายสิ่งหลายอย่าง แต่เวลาเรากินนั้นเราหาได้กินที่ละอย่างๆ ไม่ หรือกินเครื่องแกงสิ่งนี้ก่อน แล้วจึงกินสิ่งนี้ทีหลังก็หาเป็นเช่นนั้นไม่ เราต้องกินเข้าไปทีเดียว พร้อมด้วยเครื่องแกงทั้งหลาย ในเมื่อเรากลืนกินครั้งเดียว จึงนับว่าเป็นการกินที่ถูกและพร้อมทั้งเหตุผล ที่นี้เป็นอันว่าเราเข้าใจแล้วว่า ถ้าเราจะปฏิบัติในกิจทั้ง ๔ นี้ให้บริบูรณ์ เราจะต้องให้กิจทั้ง ๔ นี้เข้าพร้อมกันไปทีเดียวจึงจะถูก แต่ก็จะต้องรู้ต่อไปอีกว่า เราจะต้องทำอย่างไร และจะต้องทำกิจอันไหนก่อน ในกิจทั้ง ๔ นี้ จึงจะเข้าพร้อมกันในอารมณ์อันเดียวกัน ? ความรู้สึกอันนี้เป็นเรื่องสำคัญของผู้ปฏิบัติอีกข้อหนึ่ง

เหมือนกัน โดยเหตุนี้แหละ ข้าพเจ้าจะขออธิบายถึงวิธีปฏิบัติตามที่ข้าพเจ้าได้เคยศึกษา และเป็นไปตามหลักของปรยัติด้วย เพื่อเป็นการเล่าสู่กันฟังตามประสาเพื่อนที่ใคร่ต่อการปฏิบัติด้วยกัน คิดว่าคงจะเป็นประโยชน์ไม่มากก็น้อย

ตามความเข้าใจของข้าพเจ้านั้น เห็นว่าถ้าผู้ปฏิบัติต้องการจะทำกิจในพระศาสนา เพื่อให้ถึงพร้อมทั้ง ๔ กิจ ก็ต้องเจริญมรรคก่อน เพราะมรรคนั้นเป็น "ภาวนากิจ" คือเป็นกิจที่จะต้องทำให้มีขึ้น ส่วนตัณหานั้นเป็นกิจที่จะต้องละ แต่เราจะละตัณหาด้วยอะไรกัน ตัณหาจึงจะหมดสิ้นไป ? เราก็จะละตัณหาได้ด้วยมรรค มีอยู่ทางเดียวเท่านั้น เพราะมรรคเป็นธรรมที่ประหาณกิเลส ถ้าเราไม่ทำให้มรรคมีขึ้นแล้ว กิเลสตัณหาจะหมดไปเฉยๆ ไม่ได้เลยเป็นอันขาด ฉะนั้นเราจึงต้องลงมือทำมรรคเสียก่อน แต่ในการที่จะทำมรรคนั้นเราก็จะต้องรู้อีกว่าเราจะทำอย่างไรให้กิจทั้ง ๔ อย่างนั้นรวมเข้าไปพร้อมกันทีเดียว ? ในการที่เราจะเจริญมรรคนั้นก็มิใช่อื่นไกลคือเราต้องกำหนดทุกข์นั่นเอง ก็ทุกข์นั้นจะให้กำหนดอย่างไร ? และกำหนดอะไร ? กำหนดที่ไหน ? ที่จริงทุกข์ทั้งหลายนั้นก็มิใช่อื่นไกล มิได้ไปมีขึ้นที่ไหน ? ทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้นก็มีขึ้นเป็นขึ้นที่รูปนามนี้เอง

ฉะนั้น เราจะกำหนดทุกข์ ก็ต้องกำหนดที่ **"รูป"** กับ **"นาม"** ที่เป็นประเภทของปริญญากิจ และในการที่กำหนดรู้รูปนามนี้เอง เป็นตัวเจริญมรรคกิจทั้ง ๔ นี้ ก็เข้าไปพร้อมกันทีเดียว เพราะเหตุว่าขณะใดที่กำหนดทุกข์ ขณะนั้นเองก็เป็นตัวมรรค ขณะใดเป็นมรรค ขณะนั้นก็ละตัณหาด้วย ขณะใดที่ละตัณหา ขณะนั้นก็เป็นกิจ เพื่อนิโรธด้วยกิจทั้ง ๔ ก็พร้อมกันไปในจิตขณะเดียว และในอารมณ์อันเดียวกัน ทำไมจึงได้ว่าการกำหนดรูปนามนั้นเป็นมรรค ? ในเรื่องนี้ ตามหลักของปริยัติ ก็กล่าวยืนยันไว้ในติลักขณาทิคาถาว่า

สพฺเพ สงขารา ทุกขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.[๘]

เมื่อใดบุคคลเห็นอยู่ด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ อันนี้เป็นทางให้ถึงซึ่งธรรมหมดจดวิเศษ

นี่ก็คือที่เห็นด้วยปัญญา ได้แก่มรรคทั้ง ๘ และสังขารก็ได้แก่รูปนามนี้เอง โดยเหตุนี้แหละ ข้าพเจ้าจึงได้บอกว่า **"ถ้าหากว่าเราจะทำกิจของพระพุทธศาสนาให้บริบูรณ์พร้อมทั้ง ๔ กิจแล้ว เราจึงต้องกำหนดรูปนามก่อน"** ที่นี้

---

๘ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐/๕๑-๕๒ (สฺยา.)

จะพูดถึงการกำหนดรูปนาม ถ้าหากว่าผู้ปฏิบัติจะต้องการกำหนดรูปนามแล้ว ก็ต้องศึกษาให้รู้จักรูปนามเสียก่อนว่ารูปนั้นคืออะไร ? นามนั้นคืออะไร ? นามรูปมีลักษณะอย่างไร ? และเป็นอยู่ที่ไหน ? อาศัยเหตุปัจจัยอะไร ? และเกิดขึ้นเวลาไหน ? ถ้าผู้ปฏิบัติไม่เรียนให้รู้จักรูปและนามแล้ว จะกำหนดรูปและนามไม่ถูก เพราะไม่รู้ว่าจะกำหนดอะไรและกำหนดที่ไหนกำหนดอย่างไร ? และกำหนดเวลาไหน ? นอกจากจะคิดเอาเองว่ารูปนามเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ความรู้อย่างนี้ก็เป็นแต่เพียงอนุมานเอาเท่านั้น ไม่เป็นประจักขสิทธิ

ส่วนความรู้ที่เกิดขึ้นจากองค์วิปัสสนานั้น ต้องเป็นประจักขสิทธิ ไม่ใช่อนุมานเอา ความรู้ที่อนุมานเอานั้น เป็นแต่เพียงลูบไล้เท่านั้น ถ้าใครมีปัญญาก็อนุมานเทียบเคียงเอาตามสติปัญญา ไม่ค่อยจะเหมือนกัน แตกต่างไปตามความเห็นของตนๆ ไม่ค่อยจะลงรอยเดียวกัน แต่ส่วนความรู้ที่เกิดจากวิปัสสนา หรือที่เป็นประจักขสิทธินั้น จะเป็นร้อยคนหรือพันคนก็ตาม ความรู้ความเห็นอันนั้น ต้องเหมือนกันหมดมิได้แตกต่างกันเลย เพราะเข้าไปเห็นของจริงมาด้วยกันเพราะของจริงนั้นทนต่อการพิสูจน์ มิได้เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปตามความคิดเห็นของบุคคลเลย อันความรู้ที่เป็นประจักข-

สิทธินั้น จะต้องได้มาจากองค์ของวิปัสสนาที่แท้จริง และเป็นอกาลิกธรรม เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า และความรู้อันนี้ก็ต้องได้มาจากธรรมที่เป็นปัจจุบัน และความรู้อันนี้ก็เป็นตัวปัจจุบันด้วย คือ ต้องรู้กำลังที่เกิดขึ้นและกำลังดับไปโดยไม่ต้องอาศัยกาลเวลาว่า "เมื่อตอนก่อนนี้เป็นอย่างนั้น เดี๋ยวนี้เป็นอย่างนี้ แล้วต่อไปจะเป็นอย่างโน้น" ผู้ที่เห็นของจริงนั้นจะต้องได้เห็นธรรมที่เป็นปัจจุบันธรรมเท่านั้น เพราะคำที่ว่าของมีอยู่จริง นั้นก็จะมีอยู่แต่ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น เพราะคำที่ว่า "มี" นั้น ไม่ใช่ใช้สำหรับอดีต อนาคต เพราะธรรมทั้งหลายที่เป็นอดีตของสิ่งนั้นก็ล่วงไปเสียหมดแล้ว เราจะตามไปดูของเหล่านั้นได้ที่ไหน ? ส่วนอนาคตเล่า ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นก็ยังไม่มาถึง เราจะไปขอดูของเหล่านั้นได้ที่ไหน ? เราจะรู้ของจริงได้ก็แต่ธรรมที่มีอยู่เฉพาะหน้า คือธรรมที่เป็นอยู่ที่ปัจจุบัน นี่จึงเป็นของสำคัญของผู้ปฏิบัติในทางวิปัสสนาอย่างหนึ่ง พวกพุทธศาสนิกชนทุกคน ควรจะต้องสำเหนียกและศึกษา ให้รู้จักและเข้าใจว่า ปัจจุบันธรรมได้กับอะไร ? และมีอยู่ที่ไหน ? แต่อันที่จริงปัจจุบันธรรมนั้นก็มิใช่อื่นไกล ได้แก่ รูปนามขันธ์ ๕ นี่เอง จึงขอเตือนผู้ปฏิบัติว่า "**ควรจะต้องศึกษาให้รู้จักรูปและนามให้ดีก่อนที่จะลงมือทำวิปัสสนา แต่การที่ท่านจะเรียนให้รู้จักรูปนามนั้น**

จะเรียนเอาเองไม่ได้ จะต้องหาครูที่เข้าใจในทางปริยัติ ตามแนวของปรมัตถธรรม และครูก็ต้องเข้าใจถึงสภาวธรรมให้ถูกต้องตามความเป็นจริง จึงจะสามารถแนะนำบอกให้เรารู้จักหน้าตา จนถึงสภาวธรรมที่แท้จริงได้ ถ้ามิฉะนั้นเราก็รู้จักแต่ชื่อเท่านั้น จะไม่รู้จักถึงลักษณะและสภาวะ และทั้งจะไม่รู้จักว่าธรรมทั้งหลาย คือขันธ์ ๕ รูปนามนั้น จะมีเป็นเกิดขึ้นที่ไหน ? เมื่อเราไม่รู้ว่ารูปนามมีเป็นเกิดดับที่ไหนแล้ว ถ้าจะต้องการจะทำวิปัสสนากรรมฐาน เราจะไปเอารูปนามที่ไหนขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ? เราก็อาจจะทำไม่ถูก ในเมื่อทำไม่ถูกแล้วที่ว่า รูปนามเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เห็นไม่ได้"

ต่อไปนี้ จะขออธิบายขันธ์ ๕ หรือรูปนาม แต่พอเป็นสังเขปย่อๆ พอให้ผู้ปฏิบัติรู้จักหน้าตาของสภาวธรรม หรือเพื่อจะใช้กำหนดเป็นกรรมฐานของวิปัสสนาได้บ้างเล็กน้อย เพราะแบบพิสดารนั้นมีอยู่แล้วในพระอภิธรรมปิฎก

รูปธรรมนามธรรมนั้นคืออะไร ?

"รูป" นั้นท่านได้บอกว่า เป็นธรรมชาติที่ฉิบหายไปด้วยความเย็นและร้อน[๙] ถ้าแจกออกตามสภาวลักษณะ

---

[๙] วิภาวินีฎีกา. (บาลี) ๒/๑๖๖ (มจร.)

ตามนัยของทางปรมัตถ์นับได้ ๒๘[๑๐] ถ้าตามทางพระสูตรนับอาการ ๓๒ แจกออกเป็น ๔๒ โกฏฐาส[๑๑] แต่ถ้าทำวิปัสสนาก็ต้องใช้รูปทางปรมัตถ์

ส่วน **"นาม"** นั้นก็เป็นธรรมที่ฉิบหายไปด้วยเหตุและปัจจัย[๑๒] เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์[๑๓] หรือน้อมไปสู่อารมณ์[๑๔] ท่านจัดไว้เป็น ๒ ประเภท คือ จิตประเภท ๑ เจตสิกประเภท ๑ จิตนั้นแจกตามลักษณะได้ ๑ อย่าง แจกตามภูมิ ตามชาติ เป็นต้น อย่างย่อนับได้ ๘๙ อย่างพิสดารนับได้ ๑๒๑ เจตสิกแจกตามลักษณะนับได้ ๕๒ ถ้าจะจัดไปตามนัยของขันธ์ก็จัดได้ ๕ กอง แจกนามเจตสิกออกเป็น ๓ กอง ได้กับเวทนาเจตสิก ๑ ดวง เป็นเวทนาขันธ์ ๑ กอง สัญญาเจตสิก ๑ ดวง เป็นสัญญาขันธ์ ๑ กอง เหลือเจตสิกอีก ๕๐ จัดเป็นสังขารขันธ์ ๑ กอง จิต ๘๙/๑๒๑ นั้นจัดเป็น วิญญาณขันธ์

---

๑๐ อภิ.สงฺคห. (บาลี) ๓-๑๗/๓๗-๓๘ (มจร.)

๑๑ องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๑๕/๖๒/๑๗๙ (สฺยา.)

๑๒ **ภงฺคพฺยา จ อิเม หิ สพฺพโส. ปุริเมหิ ปภาวิตา อิเม. เยปิ ปภาวิตา. เต ปุเร มตา.** ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๘๒/๑๔๓ (สฺยา.)

ก็ขันธ์เหล่านี้เป็นสภาพที่แตกไปเสื่อมไปโดยอาการทั้งปวง, ขันธ์เหล่านี้อันเหตุปัจจัยที่มีในก่อนให้เกิดขึ้นแล้ว, แม้ขันธ์เหล่าใดอันเหตุปัจจัยที่มีในก่อนให้เกิดขึ้นแล้ว, ขันธ์เหล่านั้นก็ดับไปแล้วในก่อน.

๑๓ วิภาวินีฎีกา. (บาลี) ข้อ ๒ หน้า ๑๖๕ (มจร.)

๑๔ มณิสารมญฺชูสาฎีกา. ข้อ ๑๕ หน้า ๓๕๒ (มจร.)

๑ กอง รูป ๒๘ จัดเป็นรูปขันธ์ ๑ กอง รวมเป็นขันธ์ ๕ กองด้วยกัน เป็นนามขันธ์ ๔ กอง เป็นรูปขันธ์ ๑ กอง[๑๕]

ถ้าจะจัดไปตามนัยของธาตุก็จะได้ ๑๘ ธาตุ คือแจกไปตามอายตนะ ๑๒ และแจกเป็นธาตุไปตามทวารละ ๓ ๆ มี ๖ ทวารเป็น ๑๘ ด้วยกัน ครั้นจะแจกให้รู้เสียในที่นี้ที่เดียวว่า อะไรบ้าง ก็จะยืดยาวมากนัก เพราะในเรื่องนี้ตามหลักของปริยัติก็มีมากแล้ว ในที่นี้เป็นแต่จะสงเคราะห์รูปนามพอให้เป็นที่เข้าใจอย่างย่อเท่านั้น คือ

ในธาตุ ๑๘ นี้ ที่เป็นแต่รูปล้วนเสีย ๑๐ ธาตุ คือ ตาธาตุ ๑ สีคือรูปธาตุ ๑ หูธาตุ ๑ เสียงธาตุ ๑ จมูกธาตุ ๑ กลิ่นธาตุ ๑ ลิ้นธาตุ ๑ รสธาตุ ๑ กายธาตุ ๑ โผฏฐัพพะ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง อีกธาตุ ๑ เป็น ๑๐ ธาตุด้วยกัน เหลืออีก ๘ ธาตุ เป็นนามล้วนเสีย ๗ ธาตุ คือ จักขุวิญญาณธาตุ ๑ โสตวิญญาณธาตุ ๑ ฆานวิญญาณธาตุ ๑ ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑ กายวิญญาณธาตุ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑ มโนธาตุ ๑ เป็นนามล้วนๆ มี ๓ ธาตุ รูปกับนาม ปนกันอีกธาตุ ๑ คือ ธรรมธาตุทั้งหมดรวมเป็น ๑๘ ธาตุด้วยกัน

ถ้าจะจัดไปตามนัยของอายตนะก็ได้ ๑๒ จัดเป็นภายในเสีย ๖ ภายนอกเสีย ๖ ในอายตนะ ๑๒ นี้ เป็นรูปล้วนๆ เสีย

---

[๑๕] วิภาวินีฎีกา. (บาลี) ข้อ ๒ หน้า ๑๖๕ (มจร.)

๑๐ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็น ๑๐ อายตนะ เหลืออีก ๒ อายตนะ เป็นนามล้วนเสีย ๑ คือ มนายตนะ เหลืออีก ๑ อายตนะนั้น รูปกับนามปนกัน คือธรรมายตนะรวมเป็น ๑๒

ถ้าจะจัดไปตามนัยของอริยสัจก็ได้ ๔ และในสัจจะทั้ง ๔ นี้ ก็เป็นนามเสีย ๒ สัจจะ คือ มรรคสัจจะกับสมุทัยสัจจะ ที่ไม่ใช่รูปไม่ใช่นาม ๑ คือ นิโรธสัจจะ รูปกับนามปนกัน อีก ๑ คือทุกขสัจจะ รวมเป็น ๔ สัจจะด้วยกัน

สำหรับรูปนามนี้ ถ้าจะแยกออกเป็นอะไรๆ อีกก็ได้ ตามเท่าที่อยู่ในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ นั้น แต่ธรรมทั้งหลาย เหล่านี้ เมื่อย่อเข้า ก็ได้รูปกับนาม ๒ อย่างเท่านั้นหรือ ได้แก่ ธรรมชาติที่รู้ ๑ กับธรรมชาติที่สำหรับให้รู้ ๑ รวม เข้าได้ ๒ เท่านั้น คือรูปกับนามนี้เอง "รูปนามปรากฏที่ ทวาร ๖ ขณะรับอารมณ์ ๖" แต่นี้เราก็ควรจะรู้ว่า ธรรม ทั้งหลาย คือรูปนามเหล่านี้จะปรากฏขึ้นที่ไหน ? ความจริง รูปนามทั้งหลายเหล่านี้ ก็มิได้ไปมีเป็นขึ้นที่ไหนเลย เป็นขึ้น ที่อารมณ์และอิริยาบถนี่เอง คือ เป็นที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย ที่ใจของเรานี่เอง

เป็นขึ้นเมื่อใด ? เป็นขึ้นเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูก ดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้อง ใจรู้ธรรมารมณ์ ที่นี้ก็จะต้อง

รู้ว่าเมื่อตาเห็นรูปนั้น เป็นรูปนามอย่างไร ? และอะไรเป็นรูป ? อะไรเป็นนาม ? คือ เมื่อตาเห็นรูปนั้น จักขุปสาทคือตา กับรูปารมณ์คือสี ๒ อย่างนี้แหละเป็น **"รูป"** ส่วนนามคือจักขุวิญญาณ ได้แก่ รู้สึกเห็น นี้แหละเป็น **"นาม"** เมื่อเวลาได้ยินนั้น หูกับเสียงเป็น **"รูป"** โสตวิญญาณที่รู้สึกได้ยินนั้นเป็น **"นาม"** เมื่อเวลาได้กลิ่นนั้น กลิ่นกับจมูกเป็น **"รูป"** ฆานวิญญาณที่รู้กลิ่นนั้นเป็น **"นาม"** เมื่อได้ลิ้มรสนั้น ลิ้นกับรสเป็น **"รูป"** ชิวหาวิญญาณที่รู้รสนั้นเป็น **"นาม"** เวลากายถูกต้องกับโผฏฐัพพะ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็งนั้น กายกับโผฏฐัพพะเป็น **"รูป"** กายวิญญาณที่รู้ว่าเย็น ร้อน อ่อน แข็งนั้น เป็น **"นาม"** ส่วนอิริยาบถนั้น ก็เป็นรูปนามไปทั้งหมด คืออิริยาบถที่นั่ง นอน ยืน เดิน ก้มเงย หยิบจับ เหยียด งอเหล่านี้ เป็น **"รูป"** มโนวิญญาณที่รู้ว่านั่ง นอน ยืน เดินเหล่านี้ เป็น **"นาม"**

และรูปนามนั้น เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน อาศัยกันเกิดขึ้น จะขอยกตัวอย่าง เช่น ถ้าเราไม่มีตา และถ้าไม่มีสีคือรูปแล้ว จักขุวิญญาณก็เกิดขึ้นไม่ได้ คือไม่รู้จะเห็นอะไร ความรู้สึกเห็นก็ไม่มี สีคือรูปก็เหมือนกัน ถ้าหากไม่มีจักขุวิญญาณเป็นผู้เห็นแล้ว รูปคือสีก็ปรากฏขึ้นไม่ได้ ดุจคนตาบอด รูปในโลกก็จะไม่ปรากฏแก่ผู้นั้นเลย ถึงอายตนะอื่นๆ ก็ต้องเกิดขึ้น

เป็นขึ้นตามนัยนี้เหมือนกัน อายตนะหนึ่ง รูปก็อย่างหนึ่ง นามก็อย่างหนึ่ง เพราะรูปก็มีมาก นามก็มีมาก เหตุปัจจัยที่มีมาก รูปใดนามใดก็เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัยของเขา ไม่ใช่เหมือนกัน ในเวลาเห็นรูป รูปนามก็เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ในเวลาได้ยินเสียง รูปนามก็อย่างหนึ่ง ในเวลาได้กลิ่น รูปนามก็อย่างหนึ่ง เวลารู้รสรูปนามก็อย่างหนึ่ง เวลาถูกต้อง รูปนามก็อย่างหนึ่ง เวลาใจรู้ธรรมารมณ์ รูปนามก็อย่างหนึ่ง แต่ว่ารูปนามทั้งหลายนี้ถึงจะมีมากก็จริง แต่ก็เกิดตามเหตุปัจจัยของตนๆ แล้วแต่เหตุปัจจัยของใครเกิดขึ้น รูปนามอย่างนั้นก็เกิดขึ้น มิได้เกิดขึ้นปะปนก้าวก่ายกันเลย เช่น นาม คือจักขุวิญญาณสำหรับเห็นรูป คือสี เป็นต้น ก็จะได้เห็นแต่สีเท่านั้น จะขอยืมจักขุวิญญาณไปฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส หรือจะไปรู้เย็นร้อนและรู้ธรรมารมณ์ก็ไม่ได้ ส่วนสี คือรูปารมณ์ก็เหมือนกัน ถ้าหากตาบอดเสีย คือ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้แล้ว จะขอยืมวิญญาณอื่นมาเห็นก็ไม่ได้ ถึงใจก็เหมือนกัน ก็รู้ได้แต่เฉพาะธรรมารมณ์เท่านั้น ถ้าหูหนวก ตาบอดเสีย ถึงจะมีใจอยู่ก็อาศัยอะไรไม่ได้โดยเหตุนี้แหละ ท่านจึงบอกไว้ว่าวิญญาณนั้นรู้วิเศษ[๑๖] ไม่ใช่รู้สาธารณะทั่วไป คือ หมายถึงรู้เฉพาะของ

---

[๑๖] อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) หน้า ๑๙๒ (มจร.)

ใครของมัน ใครมีหน้าที่และทำกิจอย่างใด ก็ประพฤติเป็นไปตามกิจนั้น อันนี้ก็เป็นข้อสำคัญของผู้ปฏิบัติ อีกข้อหนึ่งที่จะต้องศึกษาให้รู้จักกิจและหน้าที่ของสภาวธรรมให้ชัดเจน มิฉะนั้นก็ไม่มีโอกาสที่จะถอนสักกายทิฏฐิออกได้ โดยเหตุที่ฆนสัญญายังมิได้ถูกทำลาย ฉะนั้นผู้ปฏิบัติจึงจำเป็นจะต้องทำลายฆนสัญญาด้วยการเพ่งรูปนามให้จดถึงสภาวะตามความเป็นจริง ให้ออกไปเป็นส่วนๆ ว่าเป็นของใครของมันให้เด่นชัดจนแน่ใจ ด้วยการกำหนดรู้ว่า สภาวธรรมทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นในเวลาเห็น ในเวลาได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส ถูกต้องนั้น มีธรรมต่างๆ กันเป็น **"นิชฺชีโว นิสฺสตฺโต"**[๑๗] ไม่มีชีพ ไม่มีสัตว์บุคคล ไม่มีอัตตาตัวตน มีแต่สภาวธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยเท่านั้น และธรรมทั้งหลายเหล่านี้เป็นอนัตตธรรม ความรู้อย่างนี้ เรียกว่า **"ญาตปริญญา"**[๑๘]

---

[๑๗] อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) หน้า ๘๖ (มจร.)

[๑๘] **ปริญญา ๓** (การกำหนดรู้, การทำความรู้จัก, การทำความเข้าใจโดยครบถ้วนร)

๑. **ญาตปริญญา** (กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว, กำหนดรู้ขั้นรู้จัก, กำหนดรู้ตามสภาวลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่าได้เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นว่ารู้ นี้คือเวทนา เวทนาคือสิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ดังนี้เป็นต้น)

๒. **ตีรณปริญญา** (กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา, กำหนดรู้ขั้นพิจารณา, กำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ดังนี้เป็นต้น)

ผู้ปฏิบัติต้องรู้เห็นอย่างนี้ก่อน แล้วสักกายทิฏฐิจึงจะขาดหลุดละได้ ไม่ใช่คิดนึกเอา ต้องเห็นกำลังที่รูปนามเป็นขึ้นตามอารมณ์และอิริยาบถ ต้องให้เป็นปัจจุบันธรรม เพราะสักกายทิฏฐินี้ ก็มิได้ไปมีอยู่ที่อื่นเลย เป็นอยู่ที่รูปนามนี้เอง

สักกายทิฏฐิเป็นเวลาไหน ? เป็นเวลาเห็น เป็นเวลาได้ยิน เวลาได้กลิ่น รู้รส กายถูกต้อง เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ใจรู้ธรรมารมณ์ กับอิริยาบถใหญ่น้อยทั้งหลาย เพราะรูปนามเหล่านี้ เกิดเป็นอยู่ตามอารมณ์และอิริยาบถนั้น ฉะนั้นถ้าจะต้องการละสักกายทิฏฐิและกิเลสทั้งหลาย ก็ต้องละที่อารมณ์และอิริยาบถนั่นเอง เพราะอวิชชาและตัณหาก็ครอบงำเราอยู่ ตามอารมณ์และอิริยาบถเหล่านี้เหมือนกัน เราจึงได้พากันหลงติดอยู่ในอารมณ์ และอิริยาบถกันอยู่จนทุกวันนี้ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจึงจำเป็นต้องมีสติคอยกำหนดรู้รูปและนาม

---

๓. **ปหานปริญญา** (กำหนดรู้ด้วยการละ, กำหนดรู้ถึงขั้นละได้, กำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วละนิจจสัญญาเป็นต้น ในสิ่งนั้น เสียได้)

ปริญญา ๓ นี้ เป็นโลกียะ มีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสัจข้อที่ ๑ คือ ทุกข์ ในทางปฏิบัติ จัดเข้าในวิสุทธิข้อ ๓ ถึง ๖ คือ ตั้งแต่นามรูปปริเฉท ถึง ปัจจยปริคคหะ เป็นภูมิแห่งญาตปริญญา ตั้งแต่กลาปสัมมสนะ ถึง อุทยัพพยานุปัสสนา เป็นภูมิแห่งตีรณปริญญา ตั้งแต่ ภังคานุปัสสนาขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริญญา

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๙๒]

ตามอายตนะและอิริยาบถให้ทั่วๆ ไป ทั้งใหญ่และย่อย แต่การเพ่งรู้นี้จะต้องให้ถูกต้องเป็นไปตามแบบของมหาสติปัฏฐาน หรือตามแบบของอินทรียสังวรศีล เพราะอินทรียสังวรศีลกับสติปัฏฐานก็อันเดียวกัน

"วิธีปฏิบัติ" จะขออธิบายวิธีปฏิบัติ พอเป็นเลาๆ นิดหน่อย แต่ในเรื่องนี้ก็ได้อธิบายในตอนต้นบ้างแล้วว่า การที่ผู้ปฏิบัติจะทำวิปัสสนากรรมฐานนั้น จะต้องเรียนนามรูปที่ปรากฏขึ้นตามอารมณ์และอิริยาบถให้รู้จักเข้าใจดีเสียก่อน แล้วจึงลงมือกำหนดเพ่งด้วยสติสัมปชัญญะ ต้องเพ่งเมื่อเวลาเห็น เมื่อเวลาได้ยิน เวลาได้กลิ่น เวลารู้รส เวลาถูกต้อง เวลาใจรู้ธรรมารมณ์ ส่วนอิริยาบถก็ต้องรู้ กำลังนั่ง กำลังนอน กำลังเดิน กำลังยืน เมื่อคล่องแคล่วแล้วเวลาเหลียว ก้ม เงย หยิบ จับ คู้ เหยียด ยก ทั่วๆ ไป ในขณะเมื่อจิตกับอารมณ์ประสบกัน ตลอดทั่วไปทุกอายตนะก็จะรู้ไปเอง เมื่อตาเห็นรูปนั้น จะให้มีสติตั้งที่ไหน และจะให้รู้อย่างไรเมื่อเห็น ? อธิบายว่า เมื่อตาเห็นรูปนั้น ให้มีสติรู้เท่าที่เห็นเท่านั้น จึงจะเรียกว่า **"เป็นผู้รู้ตัวอยู่"** หรือเรียกว่า **"สติสัมปชัญญะ"** อย่าให้รู้ต่อไปว่าเห็นอะไร ถ้าเรารู้ต่อไปถึงเครื่องหมายในรูปนั้นๆ อันนี้เป็นนิมิตและอนุพยัญชนะ ซึ่งไม่ใช่หน้าที่ของตา เป็นเหตุให้อภิชฌาและโทมนัส คือ

ความยินดียินร้ายไหลเข้าไปรั่วรดจิตของผู้ปฏิบัติได้ ขอยกตัวอย่าง เช่น เราเดินไปตามถนน ในครั้งแรกเราพบขันทองเหลืองเก่าๆ ผุๆ เข้าใบหนึ่ง แล้วเดินต่อไปอีก ก็พบขันเงินแตกๆ เข้าอีกใบหนึ่ง แล้วเดินต่อไปอีก ก็พบขันทองคำแตกเข้าอีกใบหนึ่ง ซึ่งใช้ตักน้ำไม่ได้ด้วยกันทั้ง ๓ ใบ เมื่อตาเห็นรูปประสบอารมณ์ทั้ง ๓ คราวนี้ จิตของผู้เห็นก็มิได้เหมือนกันเลยทั้ง ๓ ครั้ง ย่อมมีอาการต่างๆ กัน ข้อนี้เพราะอะไร ? เพราะนิมิตเครื่องหมายที่เราได้เข้าไปยึดถือไว้ต่างกัน จึงทำให้จิตของเรามีอาการแปรปรวนไปตามนิมิตเครื่องหมายนั้นเข้าไปฝังไว้ในใจ โดยไม่รู้สึกตัวมานานแล้ว

เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้สั่งไว้ว่า เมื่อตาเห็นรูปแล้ว ให้รู้อยู่แค่เห็นเท่านั้น ไม่ให้เลยไปถึงนิมิตและอนุพยัญชนะ[๑๙]

---

๑๙ **ลักษณะของนิมิตและอนุพยัญชนะ** พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ดังนี้

บทว่า **"นิมิตฺตคฺคาหี"** เป็นผู้ถือนิมิต คือถือนิมิตหญิงและชาย หรือนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส มีสุภนิมิตเป็นต้นด้วยอำนาจฉันทราคะ. เพียงเห็นเท่านั้นนิมิตไม่ปรากฏ. บทว่า **"อนุพฺยญฺชนคฺคาหี"** ถืออนุพยัญชนะ คือ ถืออาการอันต่างด้วยมือ เท้า หัวเราะ ขบขัน พูดชำเลืองดูและการเหลียวดูเป็นต้น เรียกว่า อนุพยัญชนะ เพราะทำให้ปรากฏโดยเป็นเหตุให้กิเลสทั้งหลายปรากฏ.

ขุ.จู.อ. (บาลี) ๔๖/๑๓๙ (สฺยา.)

ซึ่งเป็นเหตุจะให้อภิชฌาและโทมนัสไหลเข้าไปได้[๒๐] เพราะนิมิตและอนุพยัญชนะไม่ใช่อารมณ์ของตา เป็นอารมณ์ทางใจ เป็นธรรมรมณ์ และไม่ใช่ของจริง และทั้งไม่ใช่เป็นของมีจริงอยู่ด้วย มีขึ้นเพราะคนหมู่หนึ่ง ชาติหนึ่ง คณะหนึ่ง

---

๒๐ **สังวรปธาน (ความเพียรในการสำรวม)**

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์

ฟังเสียงด้วยโสตแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมโสตินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาโสตินทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในโสตินทรีย์

ดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมฆานินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาฆานินทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในฆานินทรีย์.

ลิ้มรสด้วยชิวหาแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมชิวหินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาชิวหินทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในชิวหินทรีย์

ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมกายินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษากายินทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในกายินทรีย์

รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษามนินทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในมนินทรีย์

ผู้มีอายุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สังวรปธาน

ที.ปา. สงฺคีติสุตฺต (บาลี) ๑๑/๒๓๘/๒๓๗-๒๓๘ (สฺยา.)

ทำสัญญานัดหมายกันไว้ เพื่อให้รู้กันว่าสิ่งนี้ชื่อนี้ เรียกกันดังนี้ และหมายว่าเป็นอย่างนี้ๆ แล้วเราก็เก็บความนัดหมายกันไว้ในใจ เมื่อหนักๆ เข้า ก็เลยพากันยึดถือเอาเป็นจริงเป็นจัง ความจริงวัตถุอย่างนั้น ก็มีอยู่ที่ใจหมายไว้เท่านั้น เช่น คำว่า ทองคำ เป็นต้น ความจริงทองคำมีอยู่ที่ไหน ? มีอยู่ที่ตาหรือมีอยู่ที่ไหน ? หรือมีอยู่ที่รูป ? มีอยู่ที่ไหนกันแน่ ? ความจริงก็มีอยู่ที่ใจหมายจำกันไว้เท่านั้น ถ้าหากสัตว์อื่นๆ หรือเด็กที่ยังไม่รู้จักสมมติเครื่องหมาย ถึงเดินไปพบของสิ่งนั้นเข้า สัตว์หรือเด็กเหล่านั้นก็คงไม่มีทองคำ เพราะเด็กเหล่านั้นยังไม่มีเครื่องหมายเข้าไปเก็บไว้ในใจ เหตุนี้แหละนิมิตและอนุพยัญชนะทั้งหลาย จึงได้เป็นธรรมารมณ์ เป็นอารมณ์ที่สำหรับรู้ทางใจ และไม่ใช่หน้าที่ของปัญญาที่จะรู้ เพราะอารมณ์นี้ไม่ใช่รูปไม่ใช่นาม จะยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ไม่ได้ เมื่อยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ไม่ได้ อารมณ์นี้ก็ใช้ทำวิปัสสนาไม่ได้ เพราะไม่มีวัตถุที่จะรองรับลักษณะ ซึ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ ถ้าเช่นนั้นจะถามว่า ในเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียงนั้น ไม่มีของจริงเลยหรือ หรือว่ามี ? ถ้ามีอะไรเป็นของจริงเกิดขึ้นเวลานั้น ? ตอบว่า "มี" ได้แก่อะไรในเมื่อเวลาเห็นรูปนั้น ? วัตถุที่เป็นของมีอยู่จริงในเวลานั้นของอายตนะส่วนนี้

ก็คือ **"ตากับรูป"** และลักษณะที่ **"เห็น"** เท่านั้น ในเวลาที่หูได้ยินเสียง สิ่งที่ปรากฏขึ้นจริงในเวลานั้น ก็คือ **"หูกับเสียง"** และลักษณะที่ **"ได้ยิน"** เท่านั้น ส่วนอายตนะอื่นๆ ก็เป็นไปตามนัยนี้ วัตถุเหล่านี้ก็ได้แก่ "นามรูป" นี้เอง

โดยเหตุนี้แหละ ผู้ปฏิบัติจึงจำเป็นต้องมีสติกำหนดรู้เท่าความจริงของรูปนาม เท่าที่มีลักษณะอยู่จริงที่เกิดขึ้นตามอายตนะเท่านั้น ในเมื่อจิตกับอารมณ์ประสบกันนั้น เพราะวัตถุเหล่านี้เท่านั้นที่จะแสดงไตรลักษณ์ นอกจากนี้ไม่มี ตามนัยของปฏิบัติจึงให้มีสติรู้อยู่ที่เห็นเท่านั้น อย่าให้เลยไปถึงนิมิตและอนุพยัญชนะว่าเห็นอะไรๆ ให้รู้อยู่แต่เห็นสักว่าเห็น ถึงอายตนะอื่นก็ต้องกำหนดไปตามนัยนี้ ส่วนเวทนา จิตธรรม ก็เหมือนกัน ให้กำหนดไปตามนัยของมหาสติปัฏฐาน ข้อสำคัญก็คือ ที่ให้ผู้ปฏิบัติมีสติรู้ว่าเห็น ว่าได้ยิน ว่าได้กลิ่น รู้รส ถูกต้อง และนั่ง นอน ยืน เดินนั้น ต้องคอยระวัง มีสติอยู่พร้อมๆ กัน ในเวลาที่กำลังเห็นกำลังได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส ถูกต้อง นั่ง นอน ยืน เดิน ก้ม เงย หยิบ จับ คู้ เหยียด เหล่านี้ เพราะสิ่งทั้งหลายเหล่านี้เป็นปัจจุบันธรรม เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ในขณะที่มีอารมณ์มาประสบเท่านั้น ผู้ปฏิบัติก็ต้องมีสติอยู่เฉพาะหน้าหรือที่อารมณ์ปัจจุบันเท่านั้น เพราะ

ถ้าผู้ปฏิบัติมีสติอยู่กับอารมณ์ปัจจุบันแล้ว อดีต อนาคต ก็เข้าไม่ได้ เมื่ออดีตอนาคตไม่มีแล้ว นิวรณ์ที่เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะสติสัมปชัญญะนี้เป็นเครื่องกันกระแสนิวรณ์ เมื่อนิวรณ์เข้าไม่ได้แล้ว ขณะเห็น ขณะได้ยิน ขณะได้กลิ่น รู้รส ถูกต้อง นั่ง นอน ยืน เดิน เหล่านี้ จิตก็เป็นสมาธิอยู่ทุกเมื่อ ในขณะที่จิตกับอารมณ์ประสบกัน หรือในขณะเมื่อรูปกับนามเกิดขึ้น เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วก็เกิดปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริงของรูปและนามเหล่านี้ขึ้นมาว่า ในเวลาที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นรู้รส กายถูกต้อง และนั่ง นอน ยืน เดิน ก้ม เงย เคี้ยว ลิ้ม ดื่ม เหล่านี้ หาใช่สัตว์ หาใช่บุคคล หาใช่อัตตาตัวตนเราเขาไม่ และไม่มีใครเห็น ไม่มีใครได้ยิน ไม่มีใครได้กลิ่น ไม่มีใครรู้รส ไม่มีใครถูกต้อง ไม่มีใครนั่ง นอน ยืน เดิน มีแต่รูปกับนามเท่านั้น

"ขออย่าลืมว่า ผู้ปฏิบัติจะต้องเรียนให้รู้จักรูปนามตามอารมณ์และอิริยาบถเสียก่อน แล้วจึงจะยกรูปนามขึ้นเป็นกรรมฐาน เพื่อรับรองความเพ่งได้" ทีนี้เมื่อเพ่งหนักๆ เข้า ก็จะเหลือเด่นชัดอยู่แต่รูปกับนามเท่านั้น สักกายทิฏฐิกิเลสซึ่งเป็นมิจฉาทิฏฐิ ที่ทำให้เรามีความเห็นผิด หรือวิปลาสที่สำคัญผิดไปว่า เราเห็น เราเป็นผู้ได้ยิน เราได้กลิ่น เรารู้รส เราถูกต้อง เรานั่ง เรานอน เรายืน เราเดิน

เหล่านี้ ตัวสักกายทิฏฐิอันนี้ ไม่สามารถจะครอบงำได้ ในเมื่อสักกายทิฏฐิครอบงำไม่ได้แล้ว อนัตตาก็จะปรากฏขึ้น เพราะในการเพ่งรูปนามนั้นเอง ก็จะมีความรู้เกิดขึ้นว่า รูปกับนามที่เกิดขึ้นในเวลาเห็นนั้นก็อย่างหนึ่ง รูปนามที่เกิดขึ้นในเวลาได้ยินนั้นก็อย่างหนึ่ง ที่เกิดขึ้นในเวลาได้กลิ่นนั้นอย่างหนึ่ง รู้รสก็อย่างหนึ่ง ถูกต้องก็อย่างหนึ่ง ตลอดทั้งอิริยาบถทุกๆ อย่าง ทั้งใหญ่และย่อย รูปนามก็คนละอันๆ ทั้งนั้น มิใช่เป็นอันเดียวกัน สภาวะก็ต่างกัน อาศัยปัจจัยบังเกิดขึ้นก็ต่างกัน เมื่อผู้ปฏิบัติมากำหนดรู้อยู่ว่านามรูปนั้นมีมากมาย แยกย้ายย่อยยับไปอยู่เช่นนั้นแล้ว ฆนสัญญาที่สำหรับจะปิดบังอนัตตา ก็ไม่สามารถจะปิดบังได้ เพราะความสำคัญว่า เป็นก้อน เป็นแท่ง เป็นแก่นสารตัวตนนั้น ไม่สามารถจะทนต่อความเพ่งของผู้ปฏิบัติได้ถูกความเพ่งนั้น ทำให้สลายลงไปเสียหมดสิ้นแล้ว ด้วยความกระจายออกของรูปนาม ทีนี้ผู้ปฏิบัติก็ยังต้องรักษาอารมณ์อันนี้ไว้ อย่าให้หายเสีย แล้วก็ยังคงทำความเพ่งรูปนามตามนัยอารมณ์และอิริยาบถนั้นหนักๆ เข้า สันตติที่สืบต่อปิดบังอนิจจังไว้ก็ไม่สามารถจะปิดบังได้ ก็จะขาดลงตามระหว่างอารมณ์กับอิริยาบถนั้นเอง ที่มีความรู้เกิดและความรู้ดับของรูปนาม ที่เป็นอยู่ตามอารมณ์และอิริยาบถก็จะปรากฏขึ้น ว่ารูปนามนี้เป็นอนิจจัง

ทุกขัง อนัตตา[๒๑] โดยไม่ต้องอาศัยกาลเวลาว่า วันนี้เกิดแล้ว พรุ่งนี้หรือต่อไปจะดับ เพราะธรรมนี้เป็นปัจจุบัน เกิดขึ้นขณะใด ก็ดับไปขณะนั้น ไม่ใช่ชนิดที่เห็นไม่เที่ยง อย่างผมหงอกและฟันหัก ความรู้ความเห็นอันนี้แหละ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศว่า เป็นปัญญาอันประเสริฐ เป็นปัญญาในวิปัสสนาแท้ได้กับ **"อุทยัพพยญาณ"** *(ญาณหยั่งรู้ความเกิดและดับของนามรูป)* เป็นองค์ต้นของวิปัสสนา ความรู้อย่างนี้ เรียกว่า **"ตีรณปริญญา"** *(กำหนดรู้โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)* ญาณอันนี้แหละ เป็นองค์สำคัญในขั้นแรกของผู้ปฏิบัติที่จะได้ถ้าผู้ปฏิบัติได้ ทำการกำหนด

---

๒๑ **การกำหนดอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ**

อุทยพฺพยมฺปน ปริคฺคเหตฺวา สนฺตติยา วิโกปิตาย อนิจฺจลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติ.

ก็เมื่อกำหนดความเกิดขึ้นและความสิ้นไป อนิจจลักษณะย่อมปรากฏโดยความเป็นจริงที่ไม่ผันแปร เพราะการทำลายไปของความสืบต่อ.

อภิณฺหสมฺปฏิปีฬนํ มนสิกตฺวา อิริยาปเถ อุคฺฆาฏิเต ทุกฺขลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติ.

เมื่อมนสิการความบีบคั้นเนืองๆ ในขณะอิริยาบถเคลื่อนย้าย ทุกขลักษณะย่อมปรากฏโดยความเป็นจริงที่ไม่ผันแปร.

นานาธาตุโย วินิพฺภุชิตฺวา ฆนวินิพฺโภเค กเต อนตฺตลกฺขณํ ยาถาวสรสโต อุปฏฺฐาติ.

เมื่อจำแนกธาตุทั้งหลายต่างๆ ในขณะทำการแยกกลุ่มก้อนออก อนัตตลักษณะย่อมปรากฏ โดยความจริงที่ไม่ผันแปร.

วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๗๓๙/๓๑๒ (มจร.)

จนความรู้ได้ดำเนินมาถึงอารมณ์อันนี้แล้ว จึงควรจะนับว่าผู้นั้นมีความรู้ได้จรดถึงพุทธศาสนาอันแท้จริงแล้ว แต่ยังเป็นเบื้องต่ำ เพราะเป็นแต่แค่ปัญญาโลกีย์เท่านั้น[๒๒]

ส่วนสภาวธรรมที่มีอยู่กับเราเวลานั้น เช่น *"ศรัทธา ความเพียร สติ สมาธิ ปัญญา"* เหล่านี้เป็นต้น ก็จะเลื่อนขึ้นเป็น *"อินทรีย์ เป็นพละ โพชฌงค์ มรรค ๘"* ต่อๆ ขึ้นไป เพราะธรรมเหล่านี้ จะต้องได้มาจากสติปัฏฐานทั้งนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องควรจะทำความเพียรให้ได้จดถึงอารมณ์อันนี้ เพราะอารมณ์อันนี้แหละที่จะเป็นทางนำจิตของผู้ปฏิบัติให้ดำเนินไปถึงธรรมอันหมดจดวิเศษซึ่งตรงกับคำว่า **"อถ นิพฺพินฺทติ ทุกเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา"**[๒๓] คือว่าเป็นทางอันบริสุทธิ์ ที่นี้เมื่อผู้ปฏิบัติได้อารมณ์อันถูกต้องดังนี้แล้ว ก็ยังทำความกำหนดหนักเข้าๆ จิตก็จะดำเนินไปในอารมณ์ของวิปัสสนาต่อๆ ไปยิ่งขึ้น จนถึง **"โคตรภูญาณ"**

---

[๒๒] ในญาณ ๑๖ นี้ (นามรูปปริจเฉทญาณ ปัจจัยปริคคหญาณ สัมมสนญาณ อุทยัพพยญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุจจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ สังขารุเบกขาญาณ อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ) ๑๔ อย่าง (ข้อ ๑-๑๓ และ ๑๖) เป็นโลกิยญาณ, ๒ อย่าง (ข้อ ๑๔ และ ๑๕) เป็น**โลกุตตรญาณ**

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๔๕]

[๒๓] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐/๔๑-๔๒ (สฺยา.)

(ญาณหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล) เป็นที่สุดของโลกีย์ ต่อจากนี้ไปก็เป็นอารมณ์ของ **"โลกุตตรญาณ"** *(มรรคจิต ผลจิต)* ตั้งแต่ภังคญาณมาถึงโลกุตตระนี้ เรียกว่า **"ปหานปริญญา"** เป็นปัญญาชั้นสูง เรียกว่า ได้จรดถึงพระศาสนาชั้นบนแล้ว[๒๔] จึงจะนับได้ว่า ได้ทำกิจทั้ง ๔ ในพระพุทธศาสนา ให้บริบูรณ์ไปครั้งหนึ่งแล้ว แต่ญาณในระหว่าง **"อุทยัพพยญาณ"** *(ญาณที่หยั่งรู้การเกิดและดับของนามรูป)* นั้น ตอนนี้ผู้ปฏิบัติจะต้องระวังอารมณ์ที่ถูกต้อง ให้เป็นไปตามแนวของวิปัสสนาเสมอไป อย่าให้ออกนอกทางไปได้ ตอนนี้ผู้ปฏิบัติจะต้องมี **"มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ"**[๒๕] คือต้องรู้ว่าอารมณ์อะไรที่เป็นทางและไม่ใช่ทางอันแน่นอน ถ้ามิฉะนั้นจะต้อง

---

[๒๔] ปริญญา ๓ นี้ เป็นโลกิยะ มีขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสัจข้อที่ ๑ คือ ทุกข์ ในทางปฏิบัติ จัดเข้าใน วิสุทธิข้อ ๓ ถึง ๖ คือ ตั้งแต่นามรูปปริเฉท ถึง ปัจจยปริคคหะ เป็นภูมิแห่งญาตปริญญา ตั้งแต่กลาปสัมมสนะ ถึง อุทยัพพยานุปัสสนา เป็นภูมิแห่งตีรณปริญญา ตั้งแต่ ภังคานุปัสสนาขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริญญา

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๙๒]

[๒๕] **วิสุทธิ ๗** (ความหมดจด, ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ, ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดมุ่งหมายคือนิพพาน)

๑. **สีลวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งศีล คือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ) วิสุทธิมรรคว่า ได้แก่ ปาริสุทธิศีล ๔

๒. **จิตตวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งจิต คือ ฝึกอบรมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา) วิสุทธิมรรคว่า ได้แก่ สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปจาร

๓. **ทิฏฐิวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะเป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด) จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสัจจ์

๔. **กังขาวิตรณวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย, ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓) ข้อนี้ตรงกับ ธรรมฐิติญาณ หรือ ยถาภูตญาณ หรือ สัมมาทัสสนะ จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสัจจ์

๕. **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากลาป จนมองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่าอุทยัพยานุปัสสนา เป็นตรุณวิปัสสนาคือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมีวิปัสสนูปกิเลส เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั้นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือ วิปัสสนาญาณนั้นต่อไป) ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดมัคคสัจจ์

๖. **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึงสัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรภูญาณ คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล โดยสรุปวิสุทธิข้อนี้ ก็คือ วิปัสสนาญาณ ๙)

๗. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ อันเกิดถัดจากโคตรภูญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้นๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น)

วิสุทธิ ๗ เป็นปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ ๗ ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย โดยนัยดังแสดงแล้ว

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๒๘๕]

มีอาจารย์ที่รู้จักอารมณ์ และเคยได้ดำเนินมาแล้วในทางที่ถูกแนะนำให้ เพราะโดยมากอารมณ์ในตอนนี้มักจะมีวิปัสสนูปกิเลส ซึ่งเป็นกิเลสชนิดหนึ่งเกิดขึ้นมาขัดขวาง ที่จะทำให้จิตตกไปเสียจากอารมณ์ของวิปัสสนาที่ถูกต้อง

วิปัสสนูปกิเลสนี้มีอยู่ถึง ๑๐ อย่าง[๒๖] จะอธิบายในที่นี้ว่าอะไรบ้าง ก็ยืดยาวมากนักเพราะในปริยัติมีแล้ว ถ้าต้องการจะรู้ก็ให้ดูในวิสุทธิมรรคปัญญานิเทศ อันที่จริงผู้ปฏิบัติควรจะต้องยึดหลักปริยัติไว้จึงจะถูกต้อง ถ้ามิฉะนั้นก็จะเข้าใจผิดได้ เพราะปฏิบัตินั้นจะต้องเทียบเคียงดูตามหลักปริยัติเสมอไป ในเมื่อจะลงมือปฏิบัติ ก็จะต้องปฏิบัติตามปริยัติ จะทำกรรมฐานบทไหน ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามกรรมฐานบทนั้นว่า สอนให้ทำอย่างไร ? เมื่อลงมือทำแล้วรู้เห็นอย่างไร ? ได้อารมณ์ขึ้นมาอย่างไร ? และกรรมฐานที่เราทำนั้นเป็นสมถะหรือวิปัสสนา ? ถ้าเป็นสมถะ จะต้อง

---

[๒๖] **วิปัสสนูปกิเลส ๑๐** (อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา, ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตรุณวิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อนๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ) ๑. **โอภาส** (แสงสว่าง) ๒. **ญาณ** (ความหยั่งรู้) ๓. **ปีติ** (ความอิ่มใจ) ๔. **ปัสสัทธิ** (ความสงบเย็น) ๕. **สุข** (ความสุขสบายใจ) ๖. **อธิโมกข์** (ความน้อมใจเชื่อ, ศรัทธาแก่กล้า, ความปลงใจ) ๗. **ปัคคาหะ** (ความเพียรที่พอดี) ๘. **อุปัฏฐาน** (สติแก่กล้า, สติชัด) ๙. **อุเบกขา** (ความมีจิตเป็นกลาง) ๑๐. **นิกันติ** (ความพอใจ, ติดใจ)

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๓๒๘]

รู้อย่างไร ? ได้อารมณ์อย่างไร? ถ้าเป็นวิปัสสนา จะต้องได้อารมณ์อย่างไร ? ต้องคอยเทียบเคียงดูปริยัติเสมอจึงจะไม่ผิด เพราะอารมณ์ของสมถะกับวิปัสสนานั้นผิดกันไม่เหมือนกัน ทั้งวิธีทำก็ต่างกัน เพราะอารมณ์ของสมถะนั้นเป็นไปเพื่อปกติสุข ส่วนวิปัสสนานั้นมีทุกข์กับไม่เที่ยงกับอนัตตาเป็นอารมณ์ มีอารมณ์ต่างกัน ที่มีอารมณ์ต่างกันก็เพราะเหตุกรรมฐานต่างกัน อุปมาเหมือนกินของต่างกันก็ได้รสต่างกัน เช่น เรากินมะนาวก็ย่อมได้รสเปรียว ถ้าเรากินเกลือก็ต้องได้รสเค็ม ถ้ากินน้ำตาลก็ต้องได้รสหวาน ถ้าเราจะต้องการรสอะไร ก็จะต้องกินสิ่งที่ทำให้เกิดรสนั้น ไม่ใช่เราอยากกินรสหวาน แล้วจะกินอะไรๆ ก็ได้ แล้วแต่จะชอบใจกิน แล้วรสหวานก็จะได้ขึ้นมาเอง เช่นนั้นคงจะเป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน

ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าก็เคยได้ยินและเคยถามมาโดยมากว่าท่านได้เคยปฏิบัติอย่างไร ? ท่านทำสมถะหรือวิปัสสนา ? ก็เคยได้รับตอบว่าทำวิปัสสนาโดยมาก ครั้นถามว่า อาจารย์ท่านให้กรรมฐานอย่างไร ? ก็ได้รับตอบว่า อาจารย์ท่านตามใจ แล้วแต่ใครจะชอบอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ส่วนจะรู้เห็นขึ้นมาอย่างไรนั้นก็แล้วแต่ลูกศิษย์ ท่านอาจารย์ก็ไม่เห็นว่าจะบอกว่าถูกผิดอย่างไร ? ก็นั่งหลับตาเห็นนอกลู่นอกทางไป

นั่งหลับตาเห็นนรกบ้าง สวรรค์บ้าง พระอินทร์ พระพรหม ยมบาล ขุมทรัพย์ ขุมทอง พญานาค ภูเขา ป่า ต้นไม้ พากันเห็นไปต่างๆ ซึ่งไม่มีในแบบแผนในตำรับตำรา แล้วก็พากันดีอกดีใจว่าเห็นธรรมะบ้าง เป็นผู้สำเร็จธรรมะบ้าง แล้วก็พากันยึดมั่นว่า ตนรู้ถูก เห็นถูก ใครจะบอกว่าอย่างไรก็ไม่กลับความเห็น

ในการที่ผู้ปฏิบัติทำไปเช่นนี้ ก็เป็นเหตุเพราะพวกเราทำอะไรก็ทำกันไป โดยไม่มีเหตุไม่มีผล จะเชื่ออะไรก็เชื่อโดยไม่อาศัยเหตุผล แต่เรื่องนี้เป็นหน้าที่ของอาจารย์ ที่จะต้องแนะนำให้เป็นไปถูกต้องตามหลักฐานของปริยัติ[๒๗] และ

---

[๒๗] **อาจารย์ผู้บอกกรรมฐานอย่างน้อยที่สุด ก็ต้องเป็นผู้ไม่เลอะเลือนทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ดังพระอรรถกถาจารย์ได้ไว้กล่าวว่า**

"อนึ่ง กุลบุตรผู้มีศีลบริสุทธิ์และตัดปลิโพธได้แล้วอย่างนั้น เมื่อจะเรียนกรรมฐานนี้ควรเรียนเอาในสำนักพุทธบุตร ผู้ให้จตุตถฌานเกิดขึ้นด้วยกรรมฐานนี้แล แล้วเจริญวิปัสสนาได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์, เมื่อไม่ได้พระขีณาสพนั้น...เมื่อไม่ได้แม้พระอนาคามีนั้น...เมื่อไม่ได้แม้พระสกทาคามีนั้น... เมื่อไม่ได้แม้พระโสดาบันนั้น...เมื่อไม่ได้ท่านผู้ได้จตุตถฌานแม้นั้น **ก็ควรเรียนเอาในสำนักของพระวินิจฉยาจารย์ผู้ไม่เลอะเลือนทั้งในบาลี (พระไตรปิฎก) และอรรถกถา,** จริงอยู่ พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระอรหันต์เป็นต้น ย่อมบอกเฉพาะมรรคที่ตนได้บรรลุแล้วเท่านั้น, **ส่วนพระวินิจฉยาจารย์นี้เป็นผู้ไม่เลอะเลือน [ทั้งในบาลี (พระไตรปิฎก) และอรรถกถา] กำหนดอารมณ์เป็นที่สบายและไม่สบายในอารมณ์ทั้งปวงแล้วจึงบอกให้ เหมือนผู้นำไปสู่ทางช้างใหญ่ในป่าที่รกชัฏฉะนั้น"**

วิ.อ. สมนฺตปาสาทิกา (บาลี) ๑/๔๕๕ (มจร.)

อาจารย์ควรจะให้กรรมฐานที่ตนชำนาญเคยทำมาแล้วแก่ลูกศิษย์ ไม่ควรให้ศิษย์เลือกเอาเอง เพราะสมถกรรมฐานนั้นมีอยู่ถึง ๔๐ อาจารย์คนหนึ่งนั้นจะชำนาญทั้ง ๔๐ ไม่ได้ ย่อมจะทำได้อย่างหนึ่งหรือสองอย่างก็พอแล้ว เพราะการที่เรียนกรรมฐานที่แรกก็ใช่จะเรียนไว้เป็นอาจารย์สอนศิษย์ จะเรียนเพื่อประโยชน์ตนต่างหาก จะไปเรียนทำไมให้หลายอย่าง ไม่เหมือนอย่างเรียนวิชาทำกับข้าวจะได้ต้องเรียนทำหลายๆ อย่าง เพราะเพื่อจะได้รับจ้างเขาไปเป็นแม่ครัวจำเป็นจะต้องหัดให้ชำนาญทุกอย่าง ส่วนความรู้ความเห็นก็เหมือนกัน อาจารย์ควรจะแนะนำศิษย์ให้ดำเนินไปตามหลักของปริยัติ ไม่ควรจะให้ศิษย์เห็นเอาเองตามชอบใจ ขอให้ท่านลองคิดดูทีหรือว่า ถ้าใครจะทำอะไรก็ได้ ถูกทั้งนั้น ถ้าเช่นนั้นพวกเราผู้เป็นพุทธมามกะทั้งหลาย ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องมานั่งศึกษาเล่าเรียนให้เป็นการลำบากเปล่าๆ ข้าพเจ้าคิดว่าความเห็นเช่นนี้แหละ เป็นเหตุที่จะให้พระพุทธศาสนาเสื่อมเสีย

ความจริง เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตดูเวลานี้ ก็รู้สึกว่าผู้ปฏิบัติออกจะมีความเข้าใจปะปนกันอยู่มาก เช่น สมถะกับวิปัสสนานั้น แยกอารมณ์และกรรมฐานกันไม่ออกเลย การถึงพระนิพพานกันเดี๋ยวนี้ดูเป็นของง่ายที่สุด พอนั่งหลับตา

ให้จิตนิ่งผ่องใสเข้าหน่อยหนึ่งก็เข้าใจว่าในที่นั้นปล่อยวางเสียแล้ว อันนั้นเป็นพระนิพพาน ถึงพระนิพพานแล้ว เอาสมาธินั้นมาเป็นนิพพาน แม้แต่วิปัสสนาก็ยังไม่เกิด เขาบอกว่าความรู้ของเขาเลยไตรลักษณ์ขึ้นไปแล้ว นี่ก็เป็นความเข้าใจผิดอย่างหนึ่ง ที่เป็นเช่นนี้ก็เป็นเพราะอ่อนการศึกษา ความรู้ความเข้าใจจึงมิได้เป็นไปตามหลักของปริยัติ ความจริงปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธก็เป็นธรรมเนื่องต่อกัน ติดต่อไปด้วยกัน หรือเป็นอยู่ในอารมณ์อันเดียวกัน มีในขณะจิตเดียวกัน จะขอยกตัวอย่างเช่นผู้ต้องการจะเจริญวิปัสสนา ก็จะต้องเรียนให้รู้รูป นาม ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ให้เป็นไปตามหลักของปริยัติเสียก่อน แล้วจึงลงมือกำหนดรูปนามเมื่อลงมือกำหนดแล้วจึงจะเห็นว่า รูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ติดต่อกันไปในอารมณ์อันเดียวกัน

หากจะมีคำว่า จะอยู่ในอารมณ์อันเดียวกันได้อย่างไร ? ขอตอบว่า ผู้ปฏิบัติเมื่อเวลาตาเห็นรูปหรือหูได้ยินเสียงนั้นก็จะรู้ว่าตากับสีนั้นเป็นรูป ลักษณะที่เห็นนั้นเป็นนาม อันนี้เป็นปริยัติ ที่มีสติคอยกำหนดรู้รูปนามไปตามอารมณ์และอิริยาบถนั้น อันนี้เป็นปฏิบัติ ที่ว่ารูปนามคือ ตากับสีและเห็นนั้น เกิดขึ้นและดับไป หรือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อันนี้เป็นปฏิเวธ ฉะนั้นในเวลาที่เห็นครั้งเดียว จึงมีทั้งปริยัติ

ปฏิบัติ ปฏิเวธ ติดต่อเนื่องอยู่ในอันเดียวกัน และเนื่องกันอยู่ในเวลาเห็น เวลาได้ยิน และตามอิริยาบถนี้เอง

ฉะนั้นจะขอย้ำเตือนในเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่งว่า **"วิปัสสนา"** คือ **"ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์"** คือเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น[๒๘] ไม่ได้เที่ยวไปเห็นอะไรต่ออะไรที่ไหนเลย ไม่ใช่จะไปเที่ยวได้เห็นผีสาง เทวดา พญานาค หรือป่าเขาอะไรหนทางที่ถูกต้องเห็นรูปกับนามที่เกิดอยู่ตามอารมณ์และอิริยาบถนี้เอง เพราะในเรื่องนี้ตามหลักปริยัติก็ได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้ว และได้กล่าวไว้โดยพิสดารว่า **"จกฺขุ อนิจฺจํ, จกฺขุ ทุกขํ, จกฺขุ อนตฺตา, รูปํ อนิจฺจํ, รูปํ ทุกขํ, รูปํ อนตฺตา, จุกฺขุวิญฺญาณํ อนิจฺจํ, จกฺขุวิญฺญาณํ ทุกฺขํ, จกฺขุวิญฺญาณํ อนตฺตา"**[๒๙] ส่วนอายตนะอื่นๆ ก็แจกเป็นไตรลักษณ์ไปตามนี้

---

[๒๘] **อนิจฺจาทิวเสนวิวิธากาเรน ปสฺสตีติ วิปสฺสนา.**

ปัญญาใดย่อมเห็นโดยอาการต่างๆ ด้วยสามารถแห่งลักษณะ ๓ มีลักษณะที่ไม่เที่ยงเป็นต้น เพราะเหตุนั้น ปัญญานั้น ชื่อ วิปัสสนา.

วิภาวินีฎีกา. (บาลี) ๔๓/๓๓๓ (มจร.)

[๒๙] **จกฺขุํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา วิปริณามธมฺมํ, รูปา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา, โสตํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา วิปริณามธมฺมํ, สทฺทา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา, ฆานํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา วิปริณามธมฺม, คนฺธา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา, ชิวฺหา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา, รสา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา, กาโย อนิจฺโจ ทุกฺโข อนตฺตา วิปริณามธมฺโม, โผฏฺฐพฺพา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา, มโน อนิจฺโจ ทุกฺโข อนตฺตา วิปริณามธมฺโม, ธมฺมา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา วิปริณามธมฺมา.** อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๘/๘๕ (สฺยา.)

แจกไปทวารละ ๓ ละ ๓ โดยนัยนี้ เพราะโลกที่อยู่นี้ โลกคือ อายตนะนี้เอง และจะมีธรรมอะไรที่นอกจากอายตนะไปไม่มี เมื่อเหตุปัจจัยอย่างใดเกิดขึ้น ธรรมที่อาศัยธรรมเหตุปัจจัยอย่างนั้นก็เกิดขึ้น เมื่อเหตุปัจจัยของธรรมสิ่งใดดับไป ธรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยอันนั้นก็ดับไป ไม่มีวัตถุอันใดที่จะเกิดดับนอกไปจากนี้ มีแต่ธรรมเหล่านี้เท่านั้น ที่กำลังเกิดดับอยู่เฉพาะหน้าเดี๋ยวนี้ ไตรลักษณ์ที่แท้จริงจึงต้องอยู่ที่นี่ ฉะนั้นผู้ปฏิบัติก็ต้องรู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้เห็นให้ถูกต้องตามนี้ ไม่ใช่นึกอยากจะเห็นอะไรก็เห็นเอาตามใจชอบ เช่นนั้นไม่ได้ ความรู้กับความเห็นนั้นจะต้องมีพร้อมด้วยเหตุและผล ไม่ใช่รู้เห็นขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีเหตุไม่มีผล หรือใช้การคาดคะเน หรืออาศัยนอกกาลเวลา เช่น เข้าใจว่าตนเป็นผู้รู้ว่ารูปนามเป็นไตรลักษณ์เช่นนี้ เป็นต้น ก็จะต้องลงไปได้ว่ารูปนามที่ตนเห็นนั้น คือ รูปอะไร ? นามอะไร ? และรูปนามที่ตนเห็นนั้น เกิดเป็นอยู่ที่ไหน ? จะไม่เที่ยงที่ไหน ? และอาศัยเหตุปัจจัยอะไรเกิดขึ้น ? เพราะรูปนามย่อมมีเหตุปัจจัยและถิ่นฐานให้เกิดขึ้น ไม่ใช่เกิดขึ้นลอยๆ ฉะนั้นความรู้และความเห็นของเรา ก็จะต้องลงไปให้ถูกถิ่นและฐานะของเขา เช่นเสียง เป็นต้น ก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้นได้แต่ที่หูเท่านั้น จะไปได้ยินตามอายตนะอื่นๆ เช่นที่ตา ที่จมูก ที่ลิ้น

หาได้ไม่ เมื่อผู้ปฏิบัติจะเห็นรูปอันนี้ ก็ต้องมีสติกำหนดอยู่ที่หู และต้องเห็นรูปนามอันนี้ไม่เที่ยงที่หูเท่านั้น จะไปเห็นที่อื่นไม่ได้เลย เช่นจะนั่งหลับตาแล้วคอยมีสติรู้อยู่ที่ใจ แล้วก็บอกว่าเห็นรูปนามอันนี้เกิดดับ ความเห็นอันนี้ก็ผิด เพราะรูปนามอันนี้ ไม่ได้เกิดดับอยู่ที่ใจ เมื่อตนไปคอยรู้อยู่ที่ใจแล้วก็ต้องเห็นได้ แต่ส่วนรูปนามที่สำหรับเกิดขึ้นทางใจเท่านั้นจะเที่ยวตามเห็นรูปนามที่เกิดขึ้นตามอายตนะอื่นๆ ได้หรือ ? อันนี้ก็ไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นได้ ฉะนั้นความรู้ความเข้าใจอันนี้ก็นับว่าถูกไม่ได้ เพราะไม่ประกอบด้วยเหตุผลและปัจจัยเพียงพอ ไม่ถูกต้องตามหลักของปริยัติ ส่วนอายตนะอื่นๆ ก็ต้องรู้เห็นให้เป็นไปตามเหตุและปัจจัย ให้ถูกต้องตามแนวนี้เหมือนกันทั้งหมด เพราะการเห็นไตรลักษณ์นั้น จะต้องมีวัตถุคือรูปนามเป็นตัวยืนรับรองลักษณะทั้ง ๓ นั้น ถ้าไม่มีวัตถุคือรูปนามแล้ว ไตรลักษณ์ก็มีไม่ได้ เพราะไตรลักษณ์ทั้ง ๓ นี้ เป็นลักษณะของรูปนาม ถ้าอยากจะเห็นไตรลักษณ์ก็ต้องไปดูที่รูปนาม แล้วลักษณะของรูปนามก็จะปรากฏขึ้นให้ดูได้ ไม่ใช่จะไปนั่งหลับตานึกถึงไตรลักษณ์เท่านั้น เพราะไตรลักษณ์ไม่ใช่ธรรมประเภทปฏิบัติ เป็นธรรมอยู่ในประเภทปฏิเวธต่างหาก คือเป็นธรรมที่รู้ขึ้นมาจากการปฏิบัติที่ถูกต้องนั่นเอง โดยเหตุนี้แล ข้าพเจ้าจึงขอเตือนผู้ปฏิบัติ

ทั้งหลายอีกว่า จงช่วยกันศึกษาพระปริยัติธรรมให้ดีเสียก่อน แล้วจึงค่อยลงมือปฏิบัติ จึงจะได้ผลดี และทั้งจะไม่เสียเวลาอีกด้วย

ชะตากรรม

ศ.นพ. เชวง เดชะไกศยะ

ความหมายของ **“ชะตากรรม”** ของมนุษย์นั้น หมายถึง **“ความไม่ทัดเทียมกัน”** ความไม่เท่าเทียมกันในโชคชะตาและเคราะห์กรรมของมนุษย์ที่เกิดมาไม่เหมือนกัน บางคนโง่ บางคนฉลาด บางคนบ้าใบ้บอดหนวก บางคนมีสติปัญญามากดีกว่าคนอื่น[๑]

---

๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรื่องนี้ไว้ใน **“จูฬกัมมวิภังคสูตร”** สรุปความได้ดังนี้

(๑) เหตุที่ทำให้อายุสั้น เพราะฆ่าสัตว์ (๒) เหตุที่ทำให้อายุยืน เพราะไม่ฆ่าสัตว์ (๓) เหตุที่ทำให้มีโรคมาก เพราะเบียดเบียนสัตว์ (๔) เหตุที่ทำให้มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ (๕) เหตุที่ทำให้มีผิวพรรณทราม เพราะเป็นผู้มักโกรธ (๖) เหตุที่ทำให้ผิวพรรณผ่องใสเพราะเป็นผู้ไม่โกรธ (๗) เหตุที่ทำให้มีอำนาจน้อย เพราะมีใจริษยา (๘) เหตุที่ทำให้มีอำนาจมาก เพราะมีใจไม่ริษยา (๙) เหตุที่มีโภคทรัพย์น้อย เพราะไม่ให้ทาน (๑๐) เหตุที่ทำให้มีโภคทรัพย์มาก เพราะให้ทาน (๑๑) เหตุที่เกิดในตระกูลต่ำ เพราะกระด้างถือตัวไม่อ่อนน้อม (๑๒) เหตุที่ทำให้เกิดในตระกูลสูง เพราะไม่กระด้างถือตัวรู้จักอ่อนน้อม (๑๓) เหตุที่เป็นคนไร้ปัญญา เพราะไม่เข้าไปหาสมณพราหมณ์ไต่ถามเรื่องการกุศล อกุศล (๑๔) เหตุที่ทำให้มีปัญญาดีเพราะเข้าไปหาสมณพราหมณ์ไต่ถามเรื่องกุศลและอกุศล

ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๕๗๙-๕๙๗/๓๗๖-๓๘๕ (สฺยา.)

แน่นอนที่มีปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อการหล่อหลอมของบุคคลแต่ละคนแตกต่างกันไป แต่อะไรเล่าเป็นตัวกำหนดให้มีสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันมาแต่แรกเกิด โดยที่มนุษย์เองไม่มีสิทธิ์ที่จะเลือกได้ สิ่งเหล่านี้ประกอบกับความทุกข์ยาก ความลำบากต่างๆ และการเปลี่ยนแปลงของชีวิตแต่ละบุคคล ที่ต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรคที่แตกต่างกันไปตลอดชีวิต บางคนอายุสั้น บางคนอายุยืน บางคนต้องเจ็บป่วยด้วยโรคภัยต่างๆ ต่างกันไป **"ทำให้ควรจะเชื่อว่าชะตากรรมหรือโชคชะตาของมนุษย์นั้นมีจริง"**

ในทางพุทธศาสนาถือว่า **"กรรม"** เป็นผู้กำหนด[๒] **"กรรมที่ยังไม่กำหนดนั้นสำคัญมากกว่ากรรมที่กำหนดไว้แล้ว"** ซึ่งแก้ไขยากเหลือเกิน พุทธศาสนาจึงมี ๒ เหตุเสมอ **"เหตุไกล"** คืออดีตกรรมในชาติที่แล้วๆ มา **"เหตุใกล้"** คือกรรมในชาติปัจจุบันที่ได้ทำไว้แล้ว ไม่มีการบังเอิญไม่มีพรสวรรค์ใดๆ ที่มาทำให้เป็นไป ไม่มีฟ้าลิขิตหรือพรหมลิขิตที่ทำให้โชคชะตาของมนุษย์ต้องเป็นไป แต่เป็นเพราะการกระทำกรรมของผู้นั้นเอง ด้วยใจด้วยกายและด้วยวาจา

---

[๒] ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๘๒/๔๕๗ (สฺยา.)

(กรรม ๓)[๓] เป็นเครื่องมืออุปกรณ์ในการทำกรรม และมีอำนาจเก็บไว้ในจิตวิญญาณไม่สูญหายไปไหน ทั้งบุญและบาป เหมือนเครื่องคอมพิวเตอร์ที่เก็บข้อมูลเอาไว้[๔]

ผมเองมีความเชื่ออย่างนี้อย่างมั่นคง เชื่อในเรื่องของกรรม[๕] เชื่อในการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า[๖] ที่ได้ทรงแสดงไว้ในธรรมบทว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นใหญ่มีใจเป็นหัวหน้าสำเร็จได้ด้วยใจ ผู้ใดมีใจสุจริต กายวาจาย่อมสุจริต ความสุขอันเป็นผลของสุจริตทั้ง ๓ นั้น ย่อมติดตามไปดั่งเงาตามตัว ความดีจึงเป็นมิตรที่ดี เคียงข้างไปกับบุคคลที่ทำความดีนั้นเสมอ บุญอยู่ที่เหตุ บุญจึงอยู่ที่ผล ผู้ใดมีใจทุจริต กายวาจาย่อมทุจริตความ ทุกข์ย่อมเกิดจากทุจริตทั้ง ๓ นั้น ย่อมติดตามไปเหมือนดั่งรอยเกวียนที่ตามรอยเท้าโคไปฉะนั้น บาปอยู่ที่เหตุ บาปอยู่ที่ผล[๗]

---

[๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล, ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง ? คือ **กายกรรมเป็นอกุศล ๑ วจีกรรมเป็นอกุศล ๑ มโนกรรมเป็นอกุศล** ๑, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นคนพาล, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต, ธรรม ๓ ประการ มีอะไรบ้าง ? คือ **กายกรรมเป็นกุศล ๑ วจีกรรมเป็นกุศล ๑ มโนกรรมเป็นกุศล** ๑, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต. องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๔๔๕/๑๓๐-๑๓๑ (สฺยา.)

[๔] อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๕๓/๑/๑๐๐ (สฺยา.)

[๕] อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓ (สฺยา.)

[๖] องฺ.สตฺตก. (บาลี) ๒๓/๔/๓ (สฺยา.)

[๗] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑/๑๕ (สฺยา.)

คนที่ไม่เชื่อเหตุและผลของกรรมดีกรรมชั่วว่ามีจริง เขาย่อมทำบาปทำชั่วด้วยความรื่นเริงดุจความชั่วนั้นหวานปานน้ำผึ้ง ตราบเท่าที่ผลของบาปนั้นยังไม่ปรากฏ แต่เมื่อบาปนั้นให้ผลเขาย่อมเดือดร้อนทุกข์ทรมานอย่างสาหัส[๘]

ความเชื่อก็อย่างหนึ่ง ความจริงก็อย่างหนึ่ง ซึ่งเรามักจะคิดว่าสิ่งที่เราเชื่อนั้นต้องจริงเสมอไป แต่ความจริงแล้วสิ่งที่เราเชื่ออยู่จริงก็ได้ ไม่จริงก็ได้ เพราะความจริงนั้นจะไม่มีวันเปลี่ยนแปลงด้วยความเชื่อหรือไม่เชื่อของใครเลย เช่น อดีตชาติและชีวิตภายหลังความตายเป็นต้น

พุทธศาสนากับศาสนาคริสต์มีความเห็นตรงกันว่า เรื่องชะตากรรมและโชคชะตาของมนุษย์นั้น เราจะต้องมองข้ามภพชาติ คือมองให้พ้นไปจากชีวิตในโลกนี้[๙] ศาสนาคริสต์ต่างกับพุทธศาสนาตรงที่ว่า ศาสนาคริสต์เชื่อว่ามนุษย์มีชีวิตอยู่ในโลกนี่เพียงชีวิตเดียวเท่านั้น ตามความเชื่อของชาวคริสต์และชาวคริสต์เห็นพ้องต้องกันกับศาสนาพุทธ ว่าชีวิตมิได้

---

[๘] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕/๒๔ (สฺยา.)

[๙] **อัตถะ หรือ อรรถ ๓** (ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย, ความหมาย)

๑. **ทิฏฐธัมมิกัตถะ** (ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น)

๒. **สัมปรายิกัตถะ** (ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป)

๓. **ปรมัตถะ** (ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน)

[**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พ.ศ. ๒๕๕๑, ข้อ ๑๓๒]

ดับไปพร้อมกับความตาย แต่คริสต์เชื่อว่ามนุษย์ที่ตายไปแล้วนั้น จะไม่กลับมาปรากฏในโลกนี้อีก ซึ่งไม่ตรงกับในหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทางพุทธเชื่อว่า **"ตราบใดที่มนุษย์ยังมีเหตุ (กิเลส) และกรรมคือการกระทำอยู่ ผล (วิบาก) อันเกิดจากกรรมและกิเลส คือชีวิตยังต้องอุบัติขึ้นมาอีกในภพทั้ง ๓ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ) หรือภูมิทั้ง ๓๑ อันเป็นภูมิศาสตร์ทางพุทธศาสนาในอนันตจักรวาล"**[๑๐]

การเกิดขึ้นคือผล (วิบาก) ย่อมมาแต่เหตุอดีตชาติมีอยู่เป็นปัจจัยแก่การบังเกิดขึ้นในปัจจุบันชาติ เหมือนว่าวันนี้มีได้เพราะมีเมื่อวานนี้ วันนี้มีพรุ่งนี้ก็ต้องมี เพราะวันนี้เป็นผลของเมื่อวานนี้ และวันนี้เป็นเหตุให้มีพรุ่งนี้ เป็นความหมุนเวียนของกิเลสวัฏ กรรมวัฏ และวิบากวัฏ

เรื่องหลักกรรมและสังสารวัฏ จึงเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในพุทธศาสนา ซึ่งพุทธศาสนิกชนทุกท่านควรรู้ควรเข้าใจควรเชื่ออันประกอบด้วยปัญญา คือความเข้าใจในเหตุผลดังกล่าว หลักพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งคือ เรื่องของทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์สอนอย่างนี้

---

๑๐ วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๕๔/๒๔๓ (มจร.)

สงเคราะห์ลงมาเป็นอริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นต้น ตามนัยต่างๆ ซึ่งแล้วแต่ใครจะแสดงโวหารให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้มากน้อยแตกต่างกันไป พุทธศาสนาจึงมิได้กลัวภัยต่างๆ เหมือนศาสนาเทวนิยมต่างๆ ซึ่งเพราะกลัวภัยธรรมชาติต่าง ๆ กลัวสมบัติและชีวิตจะต้องถูกทำลายไป จึงสร้างพระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวรบ้างขึ้นมาคุ้มครอง

พุทธศาสนาเกิดขึ้นมาด้วยความกล้าหาญ ค้นคว้าหาเหตุผลให้ถึงแก่นว่า ทุกข์นั้นคืออะไร ? มาแต่ไหน ? เกิดขึ้นและเป็นไปได้อย่างไร ? และจะดับทุกข์นั้นจะทำอย่างไร ? เพราะทุกข์เป็นตัวผล คือชีวิตอันประกอบด้วยกายกับใจ (ขันธ์ ๕) มาจากเหตุอันใด ? และจะดับทุกข์ให้หมดลงได้อย่างไร ? เช่นด้วยการเจริญมรรคมีองค์แปด เป็นต้น เพื่อให้ประสบกับยอดธรรมในพุทธศาสนา ๔ ครั้ง *(โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล)* คือ *(บรรลุ)* พระนิพพาน เป็นพระอรหันต์ ดับเพลิงกิเลสหมดลงแล้ว คือ เหตุหมดไป การมีชีวิตที่จะเกิดขึ้นใหม่ก็ไม่มี

ดังนั้น ตราบใดที่มีเหตุ คือกิเลสยังมีอยู่ ยังมีการกระทำ (กรรม) อยู่ ถึงอยากจะเกิดหรือไม่อยากเกิด ชีวิตใหม่ก็ต้องมี คือต้องเกิดอยู่นั่นเอง แต่ถ้าสามารถดับเพลิงกิเลส (เหตุ)

หมดสิ้น การอุบัติเกิดขึ้นใหม่ของชีวิต (ขันธ์ ๕) อันเป็นผล ก็มีขึ้นไม่ได้

ดังนั้นในพระพุทธศาสนา ถ้าบอกว่าตายแล้วต้องเกิดใหม่ก็เป็น **"สัสสตทิฏฐิ"**[๑๑] ถ้าบอกตายแล้วสูญก็เป็น **"อุจเฉททิฏฐิ"**[๑๒] ต้องพูดว่าตายแล้วมีเหตุให้เกิด ก็ต้องเกิด ตายแล้วไม่มีเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด[๑๓] ส่วนการเกิดขึ้นมาใหม่จะสวยงามต่ำทราม จิตใจจะประณีตงดงาม ฉลาดหรือโง่ ยากจนหรือร่ำรวย ก็อยู่ที่เหตุคือกรรมในอดีตที่ทำมานั่นเอง เป็นตัวกำหนด ตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณพร้อมด้วยกัมมชรูป เป็นน้ำใสๆ จุดเล็กๆ ในครรภ์ของมารดา จะพิกลพิการ บ้าใบ้บอดหนวกอย่างไร ล้วนกำหนดไว้แล้วทั้งสิ้น และก็ต้องรับผลของอดีตกรรมที่ตัวเองได้ทำไว้ทั้งกุศลและอกุศลกรรม ตลอดจนกรรมที่ต้องมากระทำขึ้นใหม่ในปัจจุบัน เป็นตัวแปร เป็นตัวสนับสนุนหรือลดทอนวิบากกรรม ฝ่ายบุญบาปในอดีตที่ได้ทำไว้อีกชั้นหนึ่ง

---

[๑๑] ลักษณะของ **"สัสสตทิฏฐิ"** (ความเห็นว่าเที่ยงแท้ยั่งยืน) พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง. เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง. สํ.ข. (บาลี) ๑๗/๔๓๓/๒๖๑-๒๖๒ (สฺยา.)

[๑๒] สมณพราหมณ์ที่มีทิฏฐิว่า **"ขาดสูญ"** (อุจเฉททิฏฐิ) ย่อมบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความเลิกเกิดของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่. ที.สี. (บาลี) ๙/๔๙/๔๓ (สฺยา.)

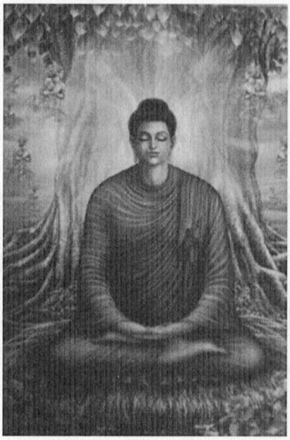
[๑๓] วิ.มหา. (บาลี) ๔/๖๕/๗๔ (สฺยา.)

"กรรมที่ยังไม่กำหนด" คือกรรมใหม่ในปัจจุบัน ที่กำลังทำหรือจะทำต่อไป จึงเป็นตัวแปรที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้กรรมในอดีต กลายเป็นอโหสิกรรมไปบ้าง หรือจะเสริมหรือลดกำลังลงไปบ้าง ตามกำลังอำนาจของแรงกรรมบุญหรือบาปในการกระทำปัจจุบันนี้เอง

ชะตากรรมภายหลังความตาย จึงมิใช่เรื่องที่จะนำมาอภิปรายจนมากเกินไป ชะตากรรมของมนุษย์จึงเริ่มขึ้นเมื่อเขาเกิดและสิ้นสุดเมื่อเขาตาย **"มนุษย์จึงควรมองชีวิตในระยะยาว และทำความดีให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ตราบเท่าชีวิตที่มีอยู่บนโลกใบนี้ เชื่อกฎแห่งกรรมโดยไม่ต้องพะวงถึงการเกิดใหม่ให้มากนัก ทำงานของชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรมให้ดีที่สุด"** โดยอย่าสรุปเร็วเกินไปและไม่ควรคิดว่าธรรมะคือหน้าที่เท่านั้น เพราะธรรมะเป็นงานของชีวิตอีกอย่างหนึ่ง ที่สามารถทำให้ชีวิตนั้นประเสริฐยิ่งขึ้นไปทุกที เป็นงานท้าทายของชีวิตที่แท้จริงทีเดียว

กถาวัตถุ[๑]
ปุคคลกถา นิคคหะที่ ๑
อนุโลมปัญจกะ

อาจารย์บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์ นำเสนอ

[๑] **สกวาที.**[๒] ท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะหรือ ?

ปรวาที.[๓] ถูกแล้ว.

---

[๑] คัดจากพระอภิธรรมปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (สีแดง) เล่ม ๔ กถาวัตถุ เล่มที่ ๑ มหาปัณณาสก์ มหาวรรค ปุคคลกถา นิคคหะ ๘ หน้า ๑ – ๒๐ (คัมภีร์ที่ ๕ ของอภิธรรมปิฎก ฉบับบาลีสยามรัฐ เล่มที่ ๓๗)

[๒] **สกวาที** ตามปกติ หมายถึง ผู้ถาม แต่ในกถาวัตถุนี้ **สกวาที** หมายถึง ฝ่ายเถรวาท

[๓] **ปรวาที** หมายถึง ผู้ตอบ แต่ในกถาวัตถุนี้ **ปรวาที** หมายถึง ฝ่ายอื่นซึ่งไม่ใช่เถรวาท

ส. สภาวะใดเป็นสัจฉิกัตถะ[๔] เป็นปรมัตถะ[๕] ท่านหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะตามสภาวะหรือ ?

ป. ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น.

ส. ท่านจงรับรู้นิคคหะ[๖] หากว่าท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะ ด้วยเหตุนั้นนะ ท่านจึงต้องกล่าวว่า สภาวะใดเป็นสัจฉิกัตถะ เป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะตามสภาวะนั้น ที่ท่านกล่าวในปัญหานั้นว่า พึงกล่าวได้ว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะ แต่ไม่พึงกล่าวว่า สภาวะใดเป็นสัจฉิกัตถะ เป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะตามสภาวะ ดังนี้ **"ผิด"**

---

๔ **สัจฉิกัตถะ** สภาวะที่จริงแท้

๕ **ปรมัตถะ** อรรถอันยิ่ง อันอุดม อันไม่ต้องยึดถือด้วยอาการมีการฟังตามกันมาเป็นต้น ทั้งนี้ หมายถึง สภาวธรรมที่จำแนกเป็นขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ รวม ๕๗ อย่าง

๖ การข่ม การถูกตำหนิ (คือ การที่พูดผิดพลาดออกมา ทำให้จับผิดได้ ควรถูกตำหนิข้อผิดพลาด)

แต่ถ้าไม่พึงกล่าวว่า สภาวะใดเป็นสัจฉิกัตถะ เป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งเป็นบุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะตามสภาวะนั้น ก็ต้องไม่กล่าวว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะ ที่ท่านกล่าวในปัญหานั้นว่า พึงกล่าวได้ว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะ แต่ไม่พึงกล่าวว่า สภาวะใดเป็นสัจฉิกัตถะ เป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัตถปรมัตถะตามสภาวะนั้น ดังนี้ **"ผิด"**.

อนุโลมปัญจกะจบ

อรรถกถากถาวัตถุ[๗]

อารัมภกถา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาของชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ผู้หาบุคคลอื่นเปรียบมิได้ ผู้อันหมู่แห่งทวยเทพยกย่องแล้ว ทรงประทับนั่ง ณ เทวโลก.

---

[๗] ปรมัตถทีปนี อรรถกถาปัญจปกรณ์ (ปรมัตถทีปนี ปัญจปกรณัฏฐกถา ฉบับบาลีสยามรัฐ เล่มที่ ๕๕)

พระองค์ทรงเป็นผู้ฉลาดในบัญญัติทั้งปวง ทรงเป็นบุคคลผู้สูงสุดในโลก ครั้นตรัสคัมภีร์ปุคคลบัญญัติอันแสดงถึงบัญญัติจบลงแล้ว จึงทรงแสดงกถาวัตถุปกรณ์อันใดไว้แล้ว โดยความเป็นเรื่องแห่งกถาทั้งหลาย มีปุคคลกถาเป็นต้นโดยสังเขป.

บัดนี้ ลำดับแห่งการอธิบายเนื้อความแห่งกถาวัตถุปกรณ์ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้แล้วในสุราลัยเทวโลก โดยการเริ่มตั้งไว้แต่เพียงหัวข้อนั่นแหละ อันพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจำแนกแล้วในมนุษยโลกถึงพร้อมแล้ว เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักอธิบายกถาวัตถุปกรณ์นั้น ขอท่านทั้งหลายผู้มีจิตตั้งมั่น จงสดับตรับฟังกถาวัตถุปกรณ์นั้นเทอญ.

นิทานกถา

ความย่อว่า หลังสิ้นสุดการแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าจำพรรษา ณ แท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ที่โคนไม้ปาริฉัตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทรงกระทำพระมารดาให้เป็นองค์พยาน ตรัสอยู่ซึ่งพระอภิธรรมกถาแก่เทวบริษัท ครั้นทรงแสดงปกรณ์ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติแล้ว ในคราวแสดงกถาวัตถุ ทรงดำริว่า

“ในอนาคต สาวกของเรานามว่า โมคคัลลีบุตรติสสเถระ ผู้มีปัญญามาก ชำระมลทินในศาสนาซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ขณะทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นั่งในท่ามกลางสงฆ์ จะรวบรวมหัวข้อ (สูตร-คำโต้ตอบ) ๑,๐๐๐ หัวข้อเข้าด้วยกัน คือ ฝ่ายสกวาที ๕๐๐ หัวข้อ ฝ่ายปรวาที ๕๐๐ หัวข้อ แล้วจำแนกปกรณ์นี้”

เมื่อจะทรงกระทำโอกาสแก่พระเถระนั้น จึงทรงตั้งเพียงหัวข้อแม่บทที่เป็นเพียงภาณวาร ซึ่งยังไม่สมบูรณ์ในทุกหัวข้อ (กถามรรค) โดยเริ่มต้นที่วาทยุตติ ๘ หัวข้อในปุคคลวาท (การโต้ตอบกัน) คือหมวดห้า ๒ หมวดใน ๔ ปัญหา. ถัดมา พระองค์ตรัสอภิธรรมกถาที่เหลือ โดยนัยพิสดารทีเดียว ทรงออกพรรษาแล้ว เสด็จลงจากเทวโลกสู่สังกัสสนครโดยบันไดแก้วมณีซึ่งอยู่กลางระหว่างบันไดเงินและบันไดทอง ทรงยังประโยชน์ของสัตว์ให้สมบูรณ์ ทรงดำรงอยู่ตราบเท่าพระชนมายุ แล้วเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.

ต่อมาคณะสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญ มีพระมหากัสสปะเป็นหัวหน้า ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้อุปถัมภ์ ยกหลักแห่งพระธรรมวินัยขึ้นสู่การสังคายนา หลังจากนั้นต่อมาอีก

๑๐๐ ปี พวกภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ[๘] (อันผิดจากพระธรรมวินัย) พระยสเถระผู้เป็นบุตรของกากัณฑกพราหมณ์ ฟังวัตถุ ๑๐ ประการนั้นแล้ว ได้พระเจ้าอโศกราช (กาลาโศกราช) ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าสุสุนาคะ เป็นผู้อุปถัมภ์ คัดเลือกพระเถระ ๗๐๐ รูป ในจำนวนภิกษุ ๑,๒๐๐,๐๐๐ รูป ย่ำยีวัตถุ ๑๐ ประการเหล่านั้นแล้ว ก็ยกหลักพระธรรมวินัยขึ้นสู่การสังคายนา.

---

[๘] วิ.จุลฺล. (บาลี) ๗/๖๓๐/๓๙๖ (สุยา.) วัตถุ ๑๐ ประการ คือ

๑. ภิกษุเก็บเกลือไว้ในเขนงสำหรับฉันกับอาหาร เห็นว่าสมควร
๒. ภิกษุฉันอาหารเมื่อตะวันบ่าย ๒ องคุลี (เงาล่วงไป ๒ องคุลี) เห็นว่าสมควร
๓. ภิกษุห้ามภัตแล้วเข้าไปในระแวกบ้าน แล้วฉันภัตที่ไม่ทำวินัยกรรมก่อน หรือว่าไม่เป็นเดนภิกษุไข้ เห็นว่าสมควร
๔. ภิกษุอยู่ในอาวาสเดียวกัน จะแยกทำสังฆกรรม เห็นว่าสมควร
๕. ภิกษุทำอุโบสถไม่รอฉันทานุมัติ เห็นว่าสมควร
๖. ข้อปฏิบัติที่อุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมา ผิดถูกอย่างไรประพฤติตาม เห็นว่าสมควร
๗. ภิกษุห้ามภัตแล้วฉันนมสดที่ยังไม่แปรเป็นนมส้ม เห็นว่าสมควร
๘. ภิกษุดื่มสุราอ่อนๆ เห็นว่าสมควร
๙. ภิกษุใช้ผ้านิสีทนะไม่มีชาย เห็นว่าสมควร
๑๐. ภิกษุรับหรือยินดีเงินและทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตน เห็นว่าสมควร

ก็ภิกษุวัชชีบุตร ๑๐,๐๐๐ รูป ถูกพระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลายติเตียนแล้ว จึงแสวงหาพวก ครั้นได้พวกที่เป็นทุพพล (พวกมีไตรสิกขาอ่อนกำลัง) ที่เข้ากับพวกตนได้ ก็แยกมาตั้งตระกูลอาจารย์ใหม่ (พวกอาจริยวาท) ชื่อว่า **มหาสังฆิกะ** (พวกมาก). ต่อมาก็แตกออกเป็นตระกูลอาจารย์ ๒ พวกอื่นอีก คือ **โคกุลิกะ**และ**เอกัพโยหาริกะ.** นิกายโคกุลิกะแตกออกเป็นตระกูลอาจารย์ ๒ พวกอื่นอีก คือ **ปัณณัตติวาทะ** และ**พหุลิยะ.** พวกภิกษุวัชชีบุตรเหล่านั้นนั่นเอง มีชื่อว่า **พหุสสุติกะ** ก็มี. อาจริยวาทอื่นอีก ชื่อว่า **เจติยวาทะ** เกิดขึ้นแล้วในระหว่างพวกภิกษุวัชชีบุตรเหล่านั้นนั่นแหละ. ในศตวรรษ (พุทธศตวรรษ) ที่ ๒ (ภายในพระพุทธศักราช ๒๐๐ ปี) ตระกูลอาจารย์ทั้ง ๕ ตระกูล เกิดขึ้นจากตระกูลอาจารย์มหาสังฆิกะด้วยประการฉะนี้. ตระกูลอาจารย์ทั้ง ๕ เหล่านั้น รวมกับมหาสังฆิกะเดิม ๑ ก็เป็น ๖ ตระกูลด้วยกัน.

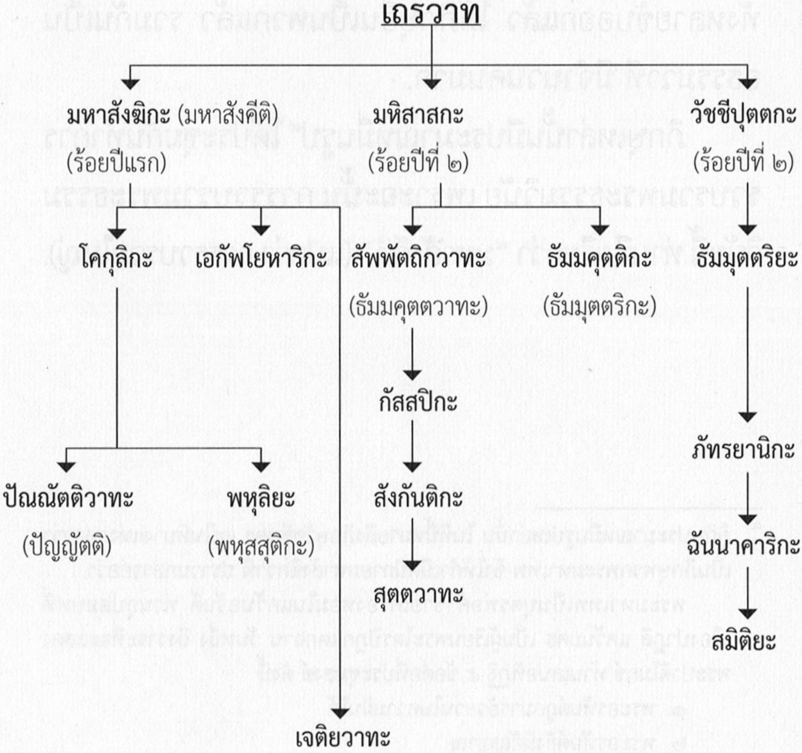
ในศตวรรษที่ ๒ นั้นนั่นแหละ อาจริยวาททั้ง ๒ คือ **มหิสาสกะ**และ**วัชชีปุตตกะ** เกิดขึ้นโดยแตกมาจากเถรวาท. ในบรรดาอาจริยวาททั้ง ๒ นั้น อาจริยวาททั้ง ๔ คือ **ธัมมุตตริยะ ๑ ภัทรยานิกะ ๑ ฉันนาคาริกะ ๑ สมิติยะ ๑** เกิดขึ้นโดยแตกมาจากวัชชีปุตตกวาท. ในศตวรรษที่ ๒ นั้นนั่นแหละ อาจริยวาท ๒ พวก คือ **สัพพัตถิกวาทะ**และ

ธัมมคุตติกะ เกิดขึ้นโดยแตกมาจากมหิสาสกวาทอีก. พวกชื่อ **กัสสปิกะ** เกิดขึ้นโดยแตกจากตระกูลอาจารย์สัพพัตถิกวาทะอีก. เมื่อพวกกัสสปิกะทั้งหลายแตกกันแล้ว ก็เกิดเป็นพวกชื่อว่า **สังกันติกะ** อีก เมื่อพวกสังกันติกะทั้งหลายแตกกันแล้ว ก็เกิดเป็นพวกชื่อว่า **สุตตวาทะ.** อาจริยวาท ๑๑ พวกเหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว โดยแตกมาจากเถรวาทด้วยประการฉะนี้. อาจริยวาท ๑๑ เหล่านี้ รวมกับเถรวาทเดิม ก็เป็น ๑๒.

ในศตวรรษที่ ๒ อาจริยวาททั้งหมด รวม ๑๘ พวก คือ ๑๒ พวกเหล่านี้ และอาจริยวาท ๖ แห่งตระกูลอาจารย์มหาสังฆิกะ เกิดขึ้นแล้วฉะนี้แล.

คำว่า นิกาย ๑๘ นิกายก็ดี ตระกูลอาจารย์ ๑๘ ตระกูลก็ดี เป็นชื่อของพวกที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้นั่นแหละ. อนึ่ง บรรดา ๑๘ พวกเหล่านี้ **บัณฑิตพึงทราบว่า ๑๗ วาทะ เป็นพวกที่แตกแยกกันมา ส่วนเถรวาทเป็นพวกไม่แตกกัน.**

แผนผังการแตกนิกายของพระพุทธศาสนา

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ทีปวงศ์ดังต่อไปนี้

ภิกษุลามกทั้งหลาย ผู้เป็นชาววัชชีบุตร ถูกพระเถระทั้งหลายขับออกแล้ว ได้ภิกษุอื่นเป็นพวกแล้ว รวมกันเป็นอธรรมวาที มีจำนวนคนมาก.

ภิกษุเหล่านั้นมีประมาณหมื่นรูป[๙] ได้ประชุมกันทำการรวบรวมพระธรรมวินัย เพราะฉะนั้น การรวบรวมพระธรรมวินัยนี้ ท่านจึงเรียกว่า "มหาสังคีติ" (แปลว่า การรวบรวมใหญ่).

---

[๙] ภิกษุประมาณหมื่นรูปเหล่านั้น ในที่นี้หมายถึงภิกษุวัชชีบุตร แต่ในที่บางแห่งกล่าวว่าเป็นภิกษุพวกพระมหาเทพ ซึ่งให้กำเนิดนิกายมหาสังฆิกวาที ปราวนกล่าวย่อว่า

พระมหาเทพเป็นบุตรพ่อค้าขายเครื่องหอมในแคว้นอวันตี ท่านอุปสมบทที่เมืองปาฏลี แคว้นมคธ เป็นผู้เรียนพระไตรปิฎกแตกฉาน วันหนึ่ง ถึงวาระที่จะแสดงพระปาติโมกข์ ท่านเสนอทิฏฐิ ๕ ข้อต่อที่ประชุมสงฆ์ ดังนี้

๑. พระอรหันต์ถูกมารยั่วยวนในความฝันได้
๒. พระอรหันต์ยังมีอัญญาณ
๓. พระอรหันต์ยังมีความสงสัย
๔. พระอรหันต์จะรู้ว่าตนได้มรรคผล ต้องอาศัยผู้อื่นอีก
๕. มรรคผลเกิดขึ้น ต้องอาศัยเปล่งคำว่า "ทุกข์หนอๆ"

ข้อเสนอของท่านนี้ บางพวกไม่เห็นด้วยจึงทำสังฆกรรมไม่ได้ ครั้นทราบถึงพระเจ้ากาลาโศกๆ ก็เสด็จมาห้ามมิให้เกิดการแตกแยก พระมหาเทพจึงชี้ขาด โดยให้ระงับอธิกรณ์ด้วยมติของที่ประชุมสงฆ์ ในที่สุดฝ่ายพระมหาเทพชนะ เพราะมีพวกมาก ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยเป็นฝ่ายเถรวาท ต่อมาพวกมหาเทพได้จัดการทำสังคีติด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ จึงเรียกว่า "มหาสังคีติ" และต่อมานิกายนี้เกิดเกิดแตกกันอีก

ภิกษุทั้งหลายผู้ทำมหาสังคีติ ได้ทำความขัดแย้งไว้ในพระศาสนา ทำลายการรวบรวมเดิม (ปฐมสังคายนา) แล้วทำการรวบรวมธรรมวินัยไว้เป็นอีกอย่างหนึ่ง.

ภิกษุเหล่านั้นได้แต่งพระสูตรที่รวบรวมไว้แล้วให้เป็นอย่างอื่น และทำลายอรรถพระธรรม ในพระวินัยและนิกายทั้ง ๕.

อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นไม่รู้แม้ซึ่งธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ทั้งโดยตรง (นิปปริยาย) และทั้งโดยอ้อม (ปริยาย) ทั้งไม่รู้อรรถที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำไว้แล้ว และทั้งไม่รู้จักอรรถที่ควรแนะนำ.

ภิกษุเหล่านั้นได้กำหนดอรรถที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยความหมายอย่างอื่น ให้เป็นอรรถอีกอย่างหนึ่งได้ทำอรรถมากมายให้พินาศไป เพราะฉายาแห่งพยัญชนะ[๑๐]

---

๑๐ บาลีว่า **"พฺยญฺชนจฺฉายาย"** มีความหมาย ๒ นัย คือ **พฺยญฺชน+ฉายา** ก็ได้ **พฺยญฺชน+อจฺฉายา** ก็ได้ นัยแรกแปลว่า เพราะเงาพยัญชนะ หรือเพราะรูปพยัญชนะ นัยหลังแปลว่า เพราะไม่มีรูปพยัญชนะ เพราะไม่รุ่งโรจน์ในพยัญชนะ เพราะไม่ฉลาดในพยัญชนะ

ภิกษุเหล่านั้นละทิ้งพระสูตรบางอย่าง และพระวินัยอันลึกซึ้งเสีย แล้วดัดแปลงพระสูตร ดัดแปลงพระวินัย ทำให้เป็นอย่างอื่น.

ภิกษุเหล่านั้นจำแนกคัมภีร์บริวาร อัตถุมธาระ (ธัมมสังคณี) อภิธรรมทั้ง ๖ ปกรณ์ ปฏิสัมภิทา นิทเทส ชาดกบางส่วน มีประมาณเท่านี้ออก แล้วแต่งให้เป็นอย่างอื่น และละความเป็นปกติทั้งนาม ลิงค์ บริขาร และอากัปปกรณียะ กระทำให้เป็นอย่างอื่น.

ภิกษุผู้ทำมหาสังคีติเหล่านั้น เป็นผู้มีวาทะแตกแยกเป็นพวกแรก.

ก็โดยการกระทำตามภิกษุเหล่านั้น ได้มีลัทธิอันแตกแยกกันขึ้นมากมาย และภายหลังแต่กาลนั้นมาได้เกิดแตกแยกกันขึ้นในมหาสังฆิกะนั้น ดังนี้คือ

ภิกษุผู้มหาสังฆิกะได้แตกแยกกันเป็น ๒ พวก คือ เป็น**โคกุลิกะ**และ**เอกัพโยหาริกะ** ต่อมาพวกโคกุลิกะแตกกันออกเป็น ๒ พวก คือ เป็น**พหุสสุติกะ** (พหุลิยะ) พวกหนึ่ง เป็น**ปัญญัตติ** (ปัณณัตติวาทะ) พวกหนึ่ง.

ก็พวก ๕ วาทะเหล่านี้ทั้งหมด มีมูลมาจากพวกทำมหาสังคีติ ทำลายอรรถและธรรม.

ภิกษุเหล่านั้นละทิ้งการรวบรวมธรรมวินัยส่วนหนึ่งและคัมภีร์ส่วนหนึ่งให้เป็นอย่างอื่น.

อนึ่ง ภิกษุเหล่านี้ละความเป็นปกติทั้งนาม ลิงค์ บริขาร และอากัปปกรณียะ กระทำใหเป็นอย่างอื่น.

ในฝ่ายเถรวาทว่าผู้บริสุทธิ์ ก็ได้เกิดการแตกแยกกันขึ้นอีกดังนี้ คือ เป็น**มหิสาสกะ**พวกหนึ่ง เป็น**วัชชีปุตตกะ**พวกหนึ่ง สำหรับพวกวัชชีปุตตกะนั้น ได้แตกออกไปอีก ๔ พวก คือ **ธัมมุตตริกะ** (ธัมมุตตริยะ) ๑ **ภัทรยานิกะ** ๑ **ฉันนาคาริกะ** ๑ **สมิติยะ** ๑.

ในกาลต่อมา พวกมหิสาสกะก็แตกออกเป็นอีก ๒ พวก คือ เป็นพวก**สัพพัตถิกวาทะ**และ**ธัมมคุตตวาทะ** สำหรับสัพพัตถิกวาทะยังแตกออกเป็นพวก**กัสสปิกะ** และพวกกัสสปิกะ ก็แตกออกเป็นพวก**สังกันติกะ**.

ต่อมาพวกสังกันติกะก็แตกออกเป็น**สุตตวาทะ** ตามลำดับ วาทะ (คือนิกาย) เหล่านี้ทั้ง ๑๑ พวก แตกออกไปจากเถรวาททั้งสิ้น.

ภิกษุเหล่านั้นทำลายทั้งอรรถและธรรม ทอดทิ้งการรวบรวมธรรมวินัยบางส่วนและคัมภีร์บางส่วน แล้วกระทำให้เป็นอย่างอื่น.

และละความเป็นปกติทั้งนาม ลิงค์ บริขาร และอากัปปกรณียะ แล้วทำให้เป็นอย่างอื่น.

พวกมีวาทะแตกออกไปมี ๑๗ พวก พวกที่ไม่แตกออกไปมี ๑ พวก รวมทั้งหมดเป็น ๑๘ พวก.

คำสั่งสอนของพระชินเจ้าเป็นของบริสุทธิ์บริบูรณ์ ไม่ยิ่งหย่อน เป็นหลักมั่งคงสูงสุดของเถรวาททั้งหลาย ราวกะต้นไทรใหญ่ฉะนั้น.

วาทะที่เหลือเกิดขึ้นแล้ว เป็นดุจกาฝากเกิดอยู่ที่ต้นไม้ ไม่มีร้อยปีแรก แต่เกิดในระหว่างร้อยปีที่ ๒ พวก ๑๗ วาทะที่แตกออกมา ได้เกิดขึ้นแล้วในศาสนาของพระชินเจ้าด้วยประการฉะนี้แล.

อนึ่ง อาจริยวาท ๖ แม้อื่นอีก คือ เหมวติกะ ราชคิริกะ สิทธัตถิกะ ปุพพเสลิยะ อปรเสลิยะ วาชิริยะ เกิดขึ้นแล้วในกาลต่อๆ มา อาจริยวาทเหล่านั้น อันพระคันถรจนาจารย์ท่านไม่ประสงค์จะกล่าวไว้ในที่นี้.

พระราชาผู้ทรงธรรม

ก็พระราชาผู้ทรงตั้งอยู่ในธรรมทรงพระนามว่า **พระเจ้าอโศก** ผู้มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปอยู่ด้วยอำนาจแห่งนิกายอาจริยวาททั้ง ๑๘ นิกายที่มีมาในกาลก่อน ทรงสละพระราชทรัพย์วันละห้าแสนทุกๆ วัน คือเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ๑ แสน เพื่อบูชาพระธรรมเจ้า ๑ แสน เพื่อบูชาพระสังฆเจ้า ๑ แสน เพื่อพระนิโครธเถระผู้เป็นอาจารย์ของพระองค์ ๑ แสน และเพื่อประโยชนแก่ยารักษาโรคที่ประตูทั้ง ๔ อีก ๑ แสน ได้ให้ลาภสักการะอันมากมายเป็นไปในพระพุทธศาสนาแล้ว. เดียรถีย์ทั้งหลาย (นักบวชนอกพระพุทธศาสนา) ได้เป็นผู้เสื่อมจากลาภสักการะ ไม่ได้อะไรเลยโดยที่สุดแม้แต่อาหารหรือผ้าสำหรับปกปิดร่างกาย เมื่อพวกเขาต้องการลาภสักการะ จึงพากันไปบวชในสำนักพระภิกษุทั้งหลายแล้วก็แสดงทิฏฐิของตนๆ ว่า *“นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา”* ดังนี้ แม้เมื่อเขาเหล่านั้นไม่ได้การบวชตามประสงค์ ก็พากันโกนผม นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์เอาเองนั่นแหล่ะ ได้พากันเที่ยวไปในวิหารทั้งหลาย และได้เข้าไปท่ามกลางสงฆ์ในเวลากระทำซึ่งอุโบสถกรรมเป็นต้น. พวกเดียรถีย์เหล่านั้น แม้ถูกภิกษุสงฆ์ติเตียนอยู่โดย โดยวินัย โดยสัตถุศาสน์ (คำสั่งสอน

ของพระศาสดา) ก็ไม่อาจตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติอันสมควรตามพระธรรมวินัยได้ กลับยังเสนียดมลทินและเสี้ยนหนามมากมายให้เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา คือ บางพวกก็บำเรอไฟ บางพวกก็ย่างตนในความร้อน ๕ อย่าง บางพวกก็แหงนหน้าตามดูพระอาทิตย์เรื่อยไป บางพวกก็คิดว่า *"เราจักทำลายธรรมและวินัยของพวกท่าน"* ดังนี้ แล้วพากันพยายามแล้วโดยอาการนั้นๆ. ในกาลครั้งนั้น พระภิกษุสงฆ์ไม่ยอมทำอุโบสถและปวารณาร่วมกับพวกเดียรถีย์เหล่านั้น. ในอโศการามขาดอุโบสถกรรมไปถึง ๗ ปี. พระราชาแม้ทรงพยายามอยู่ด้วยความปรารถนาว่า *"เราจักใช้พระราชอาชญาให้สงฆ์กระทำอุโบสถกรรม"* ก็ไม่อาจเพื่อกระทำได้. ครั้นเมื่อพวกภิกษุมิใช่น้อย ถูกอำมาตย์ผู้เป็นพาล ผู้เห็นผิดประหารชีวิตแล้ว ความเดือดร้อนพระหฤทัยก็ได้เกิดแก่พระราชาผู้ทรงธรรม. พระองค์เป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะระงับความเดือดร้อนอันนั้น และเสนียดมลทินที่เกิดขึ้นในพระศาสนานั้น จึงตรัสถามพระสงฆ์ว่า *"ใครหนอเป็นผู้สามารถในเรื่องนี้"* ทรงสดับว่า *"ข้าแต่มหาราช พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ"* ได้ทรงรับสั่งให้พระเถระมาจากอโธคงคาบรรพตตามคำของสงฆ์ ได้เป็นผู้หมดความ

สงสัยด้วยอานุภาพของพระเถระที่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ จึงตรัสถามความกังวลใจของพระองค์ ได้ยังความเดือดร้อนใจให้สงบระงับลงแล้ว. แม้พระเถระก็อยู่กับพระราชาในพระราชอุทยานนั่นแหละ ได้ให้พระราชาศึกษาลัทธิสมัยตลอด (หลักคำสอน) ๗ วัน.

กุสโลบายการคัดเลือกลัทธิที่เป็นธรรมวาที

พระราชาผู้มีลัทธิสมัยที่ทรงศึกษาแล้ว รับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมาประชุมกันในอโศการามในวันที่ ๗ แล้วรับสั่งให้กั้นม่านเป็นกำแพงรอบด้าน ประทับนั่งภายในกำแพงม่าน ทรงให้รวมภิกษุทั้งหลายผู้มีลัทธิอย่างเดียวกันให้อยู่เป็นพวกๆ และรับสั่งให้ภิกษุเข้าไปเฝ้าทีละพวกๆ แล้วรับสั่งถามว่า **“พระคุณเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะอย่างไร ?”**

ลำดับนั้น พวกสัสสตวาที (ผู้มีวาทะว่าอัตตาและโลกเที่ยง) ก็ทูลว่า **“พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าอัตตาและโลกเที่ยง”**

พวกเอกัจจสัสสตทิฏฐิ (พวกที่มีความเห็นว่าบางอย่างเที่ยง) ก็ทูลว่า **“พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าเที่ยงแต่บางอย่าง”**

พวกอันตานันติกทิฏฐิ (พวกที่มีความเห็นว่าโลกมีที่สุดก็มี ไม่มีที่สุดก็มี) ก็ทูลว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด"**

พวกอมราวิกเขปิกาทิฏฐิ (พวกที่มีความเห็นว่ามีวาทะดิ้นได้ไม่ตายตัว) ก็ทูลว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะดิ้นได้ไม่ตายตัว"**

พวกอธิจจสมุปปันนิกทิฏฐิ (พวกที่มีความเห็นว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง) ก็ทูลว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง"**

พวกสัญญีวาทะ (พวกที่มีความเห็นว่าอัตตามีสัญญา) ก็ทูลว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าอัตตามีสัญญา"**

พวกอสัญญีวาทะ (พวกที่มีความเห็นว่าอัตตาไม่มีสัญญา) ก็ทูลว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าอัตตาไม่มีสัญญา"**

พวกเนวสัญญีนาสัญญีวาทะ (พวกที่มีความเห็นว่าอัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ก็ทูลว่า **"พระสัมมา-สัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าอัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่"**

พวกอุจเฉทวาทะ (พวกที่มีความเห็นว่าขาดสูญ) ก็ทูลว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่าขาดสูญ"**

พวกทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ[๑๑] (พวกที่มีความเห็นว่านิพพานมีในทิฏฐธรรม) ก็ทูลว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะว่านิพพานมีในทิฏฐธรรม"**

พระราชาทรงทราบว่า **"พวกนี้เป็นอัญญเดียรถีย์ ไม่ใช่พระภิกษุ"** เพราะพระองค์ได้ทรงศึกษาลัทธิสมัยมาก่อนนั่นแหละ จึงทรงพระราชทานผ้าขาวแก่พวกเดียรถีย์เหล่านั้นให้สึกไปเสีย. อัญญเดียรถีย์ทั้งหมดที่สึกออกไปมีถึง ๖๐,๐๐๐ คน.

---

[๑๑] พวกที่มีวาทะว่านิพพานมีในทิฏฐธรรม หรือนิพพานปัจจุบันนี้ พวกเขาย่อมบัญญัติศัพท์ว่า นิพพานปัจจุบันเป็นธรรมอย่างยิ่ง ของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์บางพวกมีทิฏฐิว่าอัตตภาพนี้ต้องบริบูรณ์พรั่งพร้อมด้วยกามคุณทั้ง ๕ จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็น ธรรมอย่างยิ่งได้.

๒. บางพวกมีทิฏฐิว่าอัตภาพที่บรรลุปฐมฌาน จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้.

๓. บางพวกมีทิฏฐิว่าอัตภาพที่บรรลุทุติยฌาน จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้.

๔. บางพวกมีทิฏฐิว่าอัตภาพที่บรรลุตติยฌาน จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้.

๕. บางพวกมีทิฏฐิว่าอัตภาพที่บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีสุขและทุกข์มีแต่อุเบกขาอันเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ จึงบรรลุนิพพานปัจจุบันอันเป็นธรรมอย่างยิ่งได้.

พระราชารับสั่งให้ภิกษุพวกอื่นเข้าเฝ้า แล้วรับสั่งถามว่า **"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะอย่างไร ?"** เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอย่างนี้ว่า **"ขอถวายพระพร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นวิภัชชวาที (แยกตรัส)"** จึงตรัสถามพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระว่า **"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นวิภัชชวาทีหรือ ?"** พระเถระทูลว่า "ใช่แล้ว มหาบพิตร"

ลำดับนั้น พระราชารับสั่งว่า **"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บัดนี้ พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว ขอภิกษุสงฆ์จงทำอุโบสถเถิด"** ทรงพระราชทานอารักขา แล้วเสด็จเข้าสู่พระนคร. พระสงฆ์ได้พร้อมเพรียงประชุมกันทำอุโบสถแล้ว. ในสันนิบาตนั้นได้มีภิกษุสงฆ์ถึง ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป.

พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระแสดงกถาวัตถุ

ในสมาคมนั้น พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เพื่อจะป้องกันวัตถุทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วในครั้งนั้นและวัตถุที่จะเกิดขึ้นในกาลต่อไปทั้งหมด เมื่อจำแนกมาติกาที่พระตถาคตทรงตั้งไว้แล้ว โดยนัยที่พระศาสดาทรงประทานไว้แล้ว จึงนำพระสูตร ๑,๐๐๐ คือ พระสูตร ๕๐๐ สูตร ฝ่ายสกวาทะ

(วาทะของตน) และพระสูตร ๕๐๐ สูตร ฝ่ายปรวาทะ (วาทะของผู้อื่น) มา แล้วได้ภาษิต**กถาวัตถุปกรณ์**นี้ ซึ่งมีลักษณะอันกว้างใหญ่ไพศาล ย่ำยีปรัปปวาทะ (การโต้แย้งหรือการขัดแย้งของผู้อื่น) ได้.

ลำดับนั้น พระเถระได้คัดเลือกภิกษุในจำนวนภิกษุ ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป เอาภิกษุทั้งหลายผู้ทรงปริยัติ คือพระไตรปิฎกและผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ จำนวน ๑,๐๐๐ รูป กระทำตติยสังคีติ (การร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓) ชำระล้างมลทินในพระศาสนาเหมือนกับพระมหากัสสปเถระและพระยศเถระสังคายนาพระธรรมวินัย.

ในปิฎกทั้ง ๓ นั้น เมื่อท่านสังคายนาพระอภิธรรมปิฎก ท่านได้ยกกถาวัตถุปกรณ์ตามที่ท่านภาษิตไว้แล้วขึ้นสู่สังคายนา.

ด้วยเหตุนั้น พระคันถรจนาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงกถาวัตถุปกรณ์อันใดไว้แล้ว โดยความเป็นเรื่องแห่งกถาทั้งหลาย มีปุคคลกถาเป็นต้นโดยสังเขป บัดนี้ลำดับแห่งการอธิบายเนื้อความแห่งกถาวัตถุปกรณ์นั้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งไว้

แล้วในสุราลัยเทวโลก โดยการเริ่มตั้งไว้แต่เพียงหัวข้อนั่นแหละ อันพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจำแนกแล้วในมนุษยโลกถึงพร้อมแล้ว เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักอธิบายกถาวัตถุปกรณ์นั้น ขอท่านทั้งหลายผู้มีจิตตั้งมั่น จงสดับกถาวัตถุปกรณ์นั้นเทอญ.

นิทานกถาจบ

เกณฑ์การตัดสินการมีชีวิต ตามหลักพระพุทธศาสนา

ทัชชกร คล้ายคลึง

การมีชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องที่ลึกซึ้งวินิจฉัยได้ยาก แม้แต่ผู้เขียนก็มิอาจเข้าใจพุทธประสงค์ได้ อาศัยแต่เพียงรู้ตามพระองค์ ตามหลักฐาน คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ดังนั้นผู้เขียนจึงใคร่ขอแสดงเกณฑ์ตัดสินตามหลักฐานดังกล่าวข้างต้น เพื่อให้ทราบและเข้าใจดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในเผณปิณฑสูตรว่า

อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณํ ยทา กายํ ชหนฺติมํ
อปวิฏฺโฐ ตทา เสติ ปรภตฺตํ อเจตนํ.[๑]

ความว่า *"อายุ ไออุ่น และวิญญาณย่อมละกายนี้เมื่อใด เมื่อนั้น กายนี้อันเขาทอดทิ้งแล้วย่อมเป็นเหยื่อแห่งสัตว์อื่น หาเจตนามิได้ นอนทับถมแผ่นดิน"*

---

๑ สํ.ข. (บาลี) ๑๗/๒๔๗/๑๗๔ (สยา.)

พระกุมารกัสสปะ ได้อธิบายอีกว่า *“เมื่อใดกายนี้ประกอบด้วยอายุ ไออุ่น และวิญญาณ เมื่อนั้น กายนี้ก้าวไปได้ ถอยกลับได้ ยืนได้ นั่งได้ สำเร็จการนอนได้ เห็นรูปด้วยนัยน์ตาได้ ฟังเสียง ด้วยหูได้ ดมกลิ่นด้วยจมูกได้ ลิ้มรสด้วยลิ้นได้ ถูกต้องโผฏฐัพพะ (ถูกต้องสัมผัส) ด้วยกายได้ รู้ธรรมารมณ์ (จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน ๑ บัญญัติ) ได้ แต่ว่าเมื่อใดกายนี้ไม่ประกอบด้วยอายุ ไออุ่นและวิญญาณ เมื่อนั้นกายนี้ก้าวไปไม่ได้ ถอยกลับไม่ได้ ยืนไม่ได้ นั่งไม่ได้ สำเร็จการนอนไม่ได้ เห็นรูปด้วยนัยน์ตาไม่ได้ ฟังเสียงด้วยหูไม่ได้ ดมกลิ่นด้วยจมูกไม่ได้ ลิ้มรสด้วยลิ้นไม่ได้ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายไม่ได้ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจไม่ได้”*[๒]

---

๒ เอวเมว โข ราชญฺญ ยทายํ กาโย อายุสหคโต จ โหติ, อุสฺมาสหคโต จ, วิญฺญาณสหคโต จ, ตทา อภิกฺกมติปิ, ปฏิกฺกมติปิ, ติฏฺฐติปิ, นิสีทติปิ, เสยฺยํปิ กปฺเปติ, จกฺขุนาปิ รูปํ ปสฺสติ, โสเตนปิ สทฺทํ สุณาติ, ฆาเนนปิ คนฺธํ ฆายติ, ชิวฺหายปิ รสํ สายติ, กาเยนปิ โผฏฺฐพฺพํ ผุสติ, มนสาปิ ธมฺมํ วิชานาติ, ยทา ปนายํ กาโย เนว อายุสหคโต จ โหติ, น อุสฺมาสหคโต จ, น วิญฺญาณสหคโต จ, ตทา เนว อภิกฺกมติ, น ปฏิกฺกมติ, น ติฏฺฐติ, น นิสีทติ, น เสยฺยํ กปฺเปติ, จกฺขุนาปิ รูปํ น ปสฺสติ, โสเตนปิ สทฺทํ น สุณาติ, ฆาเนนปิ คนฺธํ น ฆายติ, ชิวฺหายปิ รสํ น สายติ, กาเยนปิ โผฏฺฐพฺพํ น ผุสติ, มนสาปิ ธมฺมํ น วิชานาติ. ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๑๕/๓๗๖ (สยา.)

จากการยกคำอธิบายข้างต้นนั้น ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าองค์ประกอบการมีชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนานั้นมีองค์ประกอบอยู่สามประการ คือ **“อายุ ไออุ่น และวิญญาณ”**

๑. **อายุ** ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ หมายถึง *“สหชาตธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ด้วยธรรมชาตินั้น เพราะเหตุนั้นธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่าชีวิต (ชีวิตินทรีย์) อีกนัยหนึ่งธรรมชาตินั้นย่อมเป็นอยู่เอง เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าชีวิต อีกนัยหนึ่งธรรมชาตินั้นเป็นเพียงความเป็นอยู่เท่านั้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าชีวิต”*[๓] อีกนัยหนึ่ง *“ชีวิตคือสภาวะทำให้ธรรมที่ประกอบร่วมกันเป็นไปได้”*[๔]

มีอยู่ ๒ ประการ คือ **รูปชีวิต** (ชีวิตรูป) **นามชีวิต** (ชีวิตินทรีย์) อธิบายว่า **“ชีวิตรูป”** เป็นธรรมที่ประกอบในรูปคือร่างกาย แต่ว่าชีวิตินทรีย์เป็นธรรมที่ประกอบในนามคือจิต ดังนั้น ชีวิตรูปจึงหมายถึงธรรมชาติมีลักษณะหล่อเลี้ยงกัมมชรูป เป็นตัวหล่อเลี้ยงสหชาตธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมกัน คือกัมมชรูป) ทั้งหลาย แม้ที่มีปกติตั้งอยู่

---

๓ **ชีวนฺติ เตน, สยํ วา ชีวติ, ชีวนมตฺตเมว วา ตนฺติ ชีวิตํ. ลกฺขณาทีนิ ปนสฺส รูปชีวิเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิ.** วิสุทฺธิ. (บาลี-ไทย) ๕/๔๖๒/๑๐๖ (ภูมิพโล)

๔ **ชีวนฺติ เตน ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาติ ชีวิตํ.** อภิ.วตาร. (บาลี-ไทย) ๘๐/๖๗ (ภูมิพโล)

ชั่วขณะจิตตามปัจจัยของตน ย่อมซึมซาบเป็นไปตลอดร่างกายที่มีใจครองทุกส่วน พร้อมกับไฟที่ย่อยอาหาร[๕] และ **"ชีวิตินทรีย์"** หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเหตุเป็นอยู่แห่งสัมปยุตธรรม (คือจิตและเจตสิก) ทั้งหลาย[๖]

๑.๑) **กัมมชรูป**[๗] ที่ชีวิตรูปรักษานั้น หมายถึง รูปที่เกิดจากกรรม ๒๕[๘] (คือ อกุศลกรรม ๑๒ กามาวจรกุศลกรรม ๘ รูปาวจรกุศลกรรม ๕) เป็นสมุฏฐาน มี ๑๘ รูป[๙] ได้แก่ *อวินิพโภครูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยวัตถุรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑*

อวินิพโภครูป ๘ หมายถึง รูปที่แยกจากกันไม่ได้[๑๐] ได้แก่ *รูปารมณ์* (สีต่างๆ) *คันธารมณ์* (กลิ่นต่างๆ) *รสารมณ์* (รสต่างๆ) *ปถวี* (รูปที่แข็งและอ่อน) *อาโป* (รูปที่ไหลหรือเกาะกุม) *เตโช* (รูปที่เย็นหรือร้อน) และ*วาโย* (รูปที่อ่อนหรือแข็ง)

---

[๕] วิภาวินีฎีกา. (บาลี-ไทย) ๒/๙/๑๖๗ (ภูมิพโล)
[๖] วิภาวินีฎีกา. (บาลี-ไทย) ๑/๒/๑๕๘ (ภูมิพโล)
[๗] นอกจากกัมมชรูป ๑๘ แล้ว ยังมีจิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ และ อาหารชรูป ๑๒ แต่รูปที่กล่าวมาข้างต้นนั้นไม่มีรูปโดยเฉพาะ (อย่างเช่น ชีวิตรูปรักษากัมมชรูป) เพราะรูปเหล่านี้มีสมุฏฐานของตน (คือ จิต อุตุ อาหาร) เป็นผู้รักษา
[๘] อภิ.สงคห. (บาลี-ไทย) ๒/๓๗/๑๓๗ (ภูมิพโล)
[๙] อภิ.สงคห. (บาลี-ไทย) ๒/๔๓/๑๓๘ (ภูมิพโล)
[๑๐] อภิ.สงฺคห. (บาลี-ไทย) ๒/๒๗/๑๓๔ (ภูมิพโล)

ปสาทรูป ๕ หมายถึง ลักษณะเป็นความผ่องใส ของมหาภูตรูปทั้ง ๔ มีลักษณะทำภูตรูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐานอันมีความประสงค์ จะดู จะฟัง จะดม จะลิ้มรส จะสัมผัสเป็นเหตุผ่องใส[๑๑] ได้แก่ *จักขุปสาท* (ความใสที่สามารถรับรูปารมณ์คือสีได้) *โสตปสาท* (ความใสที่สามารถรับสัททารมณ์ได้) *ฆานปสาท* ความใสที่สามารถรับคันธารมณ์ คือ กลิ่นได้) ชิวหาปสาท (คือ ความใสที่สามารถรับรสารมณ์ คือ รสได้) กายปสาท (คือ ความใสที่สามารถรับโผฏฐัพพารมณ์ (คือ ปถวี เตโช และวาโยได้)

ภาวรูป ๒[๑๒] หมายถึง ภาวะแห่งความเป็นหญิงหรือชาย ได้แก่ *อิตถีภาวรูป* คือ ภาวะแห่งหญิง และ *ปุริสภาวรูป* คือภาวะแห่งชาย

หทยวัตถุรูป ๑[๑๓] หมายถึง เป็นวัตถุเพราะเป็นที่อาศัยของมโนธาตุ (ได้แก่ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ และสัมปฏิจฉนจิต ๒) และมโนวิญญาณธาตุจิต[๑๔] (ได้แก่ จิต ๗๖ ประเภท เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ และสัมปฏิจฉนจิต ๒)

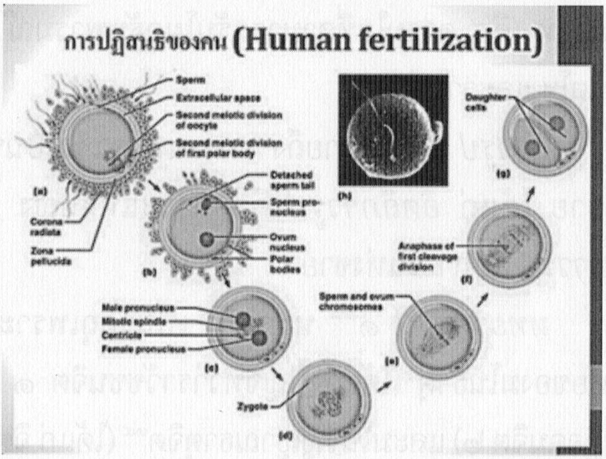
[๑๑] วิภาวินีฎีกา. (บาลี-ไทย) ๒/๕/๑๕๙ (ภูมิพโล)

[๑๒] อภิ.สงคห. (บาลี-ไทย) ๒/๗/๑๒๗ (ภูมิพโล)

[๑๓] อภิ.สงคห. (บาลี-ไทย) ๒/๘/๑๒๗ (ภูมิพโล)

[๑๔] วิภาวินี. (บาลี-ไทย) ๒/๖/๑๖๔ (ภูมิพโล)

ปริจเฉทรูป ๑ หมายถึง *อากาสธาตุ*[๑๕] อธิบายว่าเป็นรูปอันเป็นเขตแดนเครื่องกำหนดด้วยอำนาจทำรูปที่อยู่ในกลาปแต่ละอย่าง ให้ถึงความไม่ปะปนกันกับกลาปอื่นๆ(อากาศที่ว่านั้น ไม่ใช่ก๊าซเช่นนั้น แม้แต่ที่ไม่มีก๊าซหรือสุญญากาศ ตามหลักพุทธศาสนาแล้ว ก็ยังถือว่ามีอากาสธาตุเพราะทำเป็นรอยไม่ได้ดังนี้)

ที่มา; https://www.slideshare.net/meemahidol/5-54626110

[๑๕] อภิ.สงคห. (บาลี-ไทย) ๒/๘/๑๒๗ (ภูมิพโล)

รูปทั้งหมดที่กล่าวมานี้ไม่ใช่ตั้งขึ้นทีละอย่าง ย่อมตั้งขึ้นเป็นหมวดเดียว เรียกว่า **"รูปกลาป"** คำว่า กลาป นี้แปลว่า หมวด หมู่ มัด โดยรูปกลาปแห่งกัมมชรูปนั้น มี ๙ กลาป[๑๖] คือ

๑. **จักขุทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีจักขุปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ จักขุปสาท ๑

๒. **โสตทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีโสตปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ โสตปสาท ๑

๓. **ฆานทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีฆานปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ฆานปสาท ๑

๔. **ชิวหาทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีชิวหาปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ชิวหาปสาท ๑

๕. **กายทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีกายปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ กายปสาท ๑

---

[๑๖] อภิ.สงฺคห. (บาลี-ไทย) ๒/๔๖/๑๓๙ (ภูมิพโล)

๖. **อิตถีภาวทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีอิตถีภาวรูปเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ อิตถีภาวรูป ๑

๗. **ปุริสภาวทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีปุริสภาวรูปเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ปุริสภาวรูป ๑

๘. **วัตถุทสกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีหทยวัตถุรูปเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ หทยวัตถุรูป ๑

๙. **ชีวิตนวกกลาป** หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๙ มีชีวิตรูปเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑

ในร่างกายของคนเรานี้แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน[๑๗] คือ

๑. **อุปริมกายกาย** คือ เบื้องบนนับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดศีรษะ

๒. **มัชฌิมกายกาย** คือ เบื้องกลางนับตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ

๓. **เหฏฐิมกาย** คือ กายเบื้องต่ำนับตั้งแต่สะดือลงมาถึงเท้า

---

[๑๗] พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉท ๑-๒-๖.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๘, หน้า ๑๑๗.

ในอุปริมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๗ กลาป คือ ๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสตทสกกลาป ๓. ฆานทสกกลาป ๔. ชิวหาทสกกลาป ๕. กายทสกกลาป ๖. ภาวทสกกลาป ๗. ชีวิตนวกกลาป

ในมัชฌิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ ๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓.วัตถุทสกกลาป ๔. ชีวิตนวกกลาป

ในเหฏฐิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๓ กลาป คือ ๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. ชีวิตนวกกลาป

๑.๒) **นามชีวิต** ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการเลี้ยงรักษาธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้เป็นอยู่ได้ เป็นเจตสิก (ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด) ที่เกิดร่วมกับจิตทุกดวง หรือทุกประเภท เรียกว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิก[๑๘]

๒. **ไออุ่น** (อุสฺมา) ได้แก่ เตโชธาตุภายในร่ายกาย หมายถึง *"ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในเฉพาะตน เป็น*

---

[๑๘] อภิ.สงฺคห. (บาลี-ไทย) ๑/๒/๑๑๖ (ภูมิพโล)

อุปาทินนรูป (กัมมชรูป) ข้างใน ได้แก่ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม (ชิรณเตโช) เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน (ทหนเตโช) เตโชธาตุที่ทำให้ของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้มถึงความย่อยไปด้วยดี (ปาจกเตโช) หรือความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน (อุสมาเตโช)”[๑๙]

พระสารีบุตรเถระ ได้กล่าวไว้ว่า “*อุปมาเปรียบเหมือนประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวปรากฏอยู่ เปลวก็อาศัยแสงสว่างปรากฏอยู่ฉันใด อายุ (ชีวิตรูป) อาศัยไออุ่น (เตโชธาตุ) ตั้งอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุตั้งอยู่*”[๒๐] ดังนั้น ชีวิตรูปและเตโชธาตุย่อมอาศัยซึ่งกันและกัน

---

๑๙ ตตฺถ กตมา อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุสฺมา อุสฺมาคตํ อุสุมํ อุสุมคตํ อชฺฌตฺตํ อุปาทินฺนํ เสยฺยถีทํ เยน จ สนฺตปฺปติ เยน จ ชีรติ เยน จ ปริทยฺหติ เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมาปริณามํ คจฺฉติ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ อตฺถิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุสฺมา อุสฺมาคตํ อุสุมํ อุสุมคตํ อชฺฌตฺตํ อุปาทินฺนํ อยํวุจฺจติ อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ. (อภิ.วิ.๓๕/๑๑๗/๑๑๗ (สยา.))

๒๐ ภาสิตสฺส อตฺถํ อาชานนฺติ เสยฺยถาปิ อาวุโส เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต อจฺจึ ปฏิจฺจ อาภา ปญฺญายติ อาภํ ปฏิจฺจ อจฺจิ ปญฺญายติ เอวเมว โข อายุ อุสฺมํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ อุสฺมา อายุํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ. ม.มู. (บาลี) ๑๒/๕๐๑/๕๔๒ (สยา.)

ควรทราบว่า *"ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่าคิด (คือรู้อารมณ์) โดยเกี่ยวกับนัยที่สงเคราะห์เอาจิตทุกดวง, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่าสั่งสมสันดานของตน"*[๒๑] และ คำว่า จิต มโน และ วิญญาณนั้น เป็นคำไวพจน์แก่กัน[๒๒] ก่อนจะอธิบายคำว่า "วิญญาณ" ต่อไป

๓. **วิญญาณ** ได้แก่ *ภวังคจิต* หรือ *ภวังควิญญาณ* หมายถึง จิตที่ทำหน้าที่เป็นภวังคกิจ กล่าวคือ ความเป็นไปโดยความเป็นส่วนประกอบที่เป็นปัจจัยในการทำให้กระแสจิตในอุปัตติภพ (ภพโดยการเกิด) เกิดขึ้นเหมือนอย่างนั้นเป็นไปได้ไม่ขาดสาย จนกระทั่งกรรมหมดสิ้นไป[๒๓] หรือความเป็นองค์แห่งภพโดยความเป็นเหตุเป็นไปไม่ขาดสาย[๒๔] จิตที่มีหน้าที่เป็นภวังคกิจ รวมไปถึง ปฏิสนธิกิจ (สืบต่อภพใหม่) และจุติกิจ (เคลื่อนจากภพ) ได้แก่ อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ และมหัคคตวิปากจิต ๙[๒๕] จิตดังที่กล่าวมา

---

[๒๑] **สพฺพสงฺคาหิกวเสน ปน จินฺเตตีติ จิตฺตํ, อตฺตโน สนฺตานํ จิโนตีติ วา จิตฺตํ.** อภิ.วตาร (บาลี-ไทย) ๘/๓ (ภูมิพโล)

[๒๒] สํ.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓๐/๑๑๔ (สยา.)

[๒๓] ปรมตฺถทีปนี. (บาลี) ๑๘/๑๑๗ (มจร.)

[๒๔] วิภาวินีฎีกา. (บาลี-ไทย) ๑/๑๘/๒๔๔ (ภูมิพโล)

[๒๕] อภิ.สงฺคห. (บาลี-ไทย) ๑/๒๐/๒๑๓ (ภูมิพโล)

ทั้งหมดนี้ เป็นทวารวิมุตตจิต หมายถึง จิตที่พ้นจากทวารทั้ง ๖[๒๖] อธิบายว่า เป็นจิตที่ไม่ขึ้นวิถีในปัญจทวารวิถี คือทวารทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และ มโนทวารวิถี คือทวารทางใจ แต่เกิดขึ้นที่มโนวิญญาณธาตุ

อันว่าภวังคจิตนี้ เกิดขึ้นติดต่อกันไม่ขาดสายเมื่อหลับสนิท ดังที่กล่าวในอรรถกถาความว่า *"ภิกษุรูปนั้นพักจำวัดอยู่ที่ป่านั้น แล้วก้าวลงสู่ความหลับสนิท เพราะถูกลมรำเพยพัดนั้น* ***ภวังคจิต****มีกระแสเดียวเท่านั้นแล่นไป"*[๒๗]

อนึ่ง สำหรับคัพภเสยยกสัตว์ (สัตว์ที่นอนในครรถ์) ในปฏิสนธิกาล (กาลแห่งปฏิสนธิจิต) ย่อมปรากฏทสกกลาป ๓ กลาป คือ **กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป (อิตถีภาวทสกกลาป** หรือ **ปุริสภาวทสกกลาป)** และ**วัตถุทสกกลาป**[๒๘] โดยกลาปทั้ง ๓ นี้ย่อมเกิดขึ้นตั้งแต่อุปาทขณะ (การเกิดขึ้นครั้งแรก) ของปฏิสนธิจิต

---

[๒๖] อภิ.สงฺคห. (บาลี-ไทย) ๑/๔๑/๒๒๒ (ภูมิพโล)

[๒๗] **โส ตตฺถ นิปนฺโน เตน วาตูปตฺถมฺเภน มหานิทฺทํ โอกฺกมิ. เอกรสํ ภวงฺคเมว วตฺตติ.** วิ.มหา.อ.๑/๗๔/๓๐๑ (มจร.)

[๒๘] อภิ.สงฺคห. (บาลี-ไทย) ๒/๕๔/๑๔๖ (ภูมิพโล)

[๒๙] ปรมตฺถทีปนี. (บาลี) ๑๘/๑๑๗ (มจร.)

ดังนั้น เมื่อความเป็นไปแห่งภวังคกิจมีอยู่อย่างนั้น ความต่อเนื่องของอายุ (ชีวิตินทรีย์) และไออุ่น (เตโชธาตุ) ย่อมมีแน่นอน ธรรม ๓ อย่างนั้นจึงรักษากายนี้ไม่ให้ดับสูญ

มิลินทปัญหา[๑]
สัพพัญญุตญาณวรรค ปัญหาที่ ๑-๒-๓

อาจารย์นิตยา ปรีชายุทธ นำเสนอ

ปัญหาที่ ๑ **อิทธิกัมมวิปากปัญหา**

พระเจ้ามิลินท์ "พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า **'เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน**[๒] – *ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระมหาโมคคัลลานะจัดว่าเป็นยอดแห่งบรรดาภิกษุผู้มีฤทธิ์ ซึ่งเป็นสาวกของเรา'* ดังนี้ และยังได้ยินอีกเรื่องหนึ่งว่า พระมหาโมคคัลลานะนั่น ถูกพวกโจรใช้ไม้ค้อนทุบตีเอาจนศีรษะแตก กระดูก เนื้อ เส้นเอ็นแหลกละเอียด ร่างกายฉีกขาด จนท่านปรินิพพาน พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าพระโมคคัลลานะเป็นถึงยอดแห่งฤทธิ์จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า ท่านถูกพวกโจรใช้ไม้ค้อนทุบตีเอาจน

---

[๑] คัดจากคัมภีร์มิลินทปัญหาแปล เล่ม ๒ แปลโดยอาจารย์ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ จัดพิมพ์โดยมูลนิธิปราณี สำเริงราชย์ พ.ศ. ๒๕๓๙ หน้า ๓๐๔-๓๒๒

[๒] องฺ. เอกก. ๒๐/๑๔๖/๓๑ (สฺยา.)

ปรินิพพานดังนี้ ก็ย่อมไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่าท่านถูกพวกโจรใช้ไม้ค้อนทุบตีเอาจนปรินิพพาน จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า 'ท่านเป็นผู้ถึงยอดแห่งฤทธิ์' ดังนี้ย่อมไม่ถูกต้อง ท่านไม่สามารถใช้ฤทธิ์ขจัดการทำร้ายตัวท่านได้หรือไร ท่านควรจะเป็นที่พึ่งของชาวโลกพร้อมทั้งเทวดาได้ไม่ใช่หรือ ปัญหาแม้ข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

พระนาคเสน "ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ 'ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระมหาโมคคัลลานะจัดว่าเป็นยอดแห่งบรรดาผู้มีฤทธิ์ ซึ่งเป็นสาวกของเรา' ดังนี้ จริง, และท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ถูกพวกโจรใช้ไม้ค้อนทุบตีเอาจนปรินิพพานจริง ก็แต่ว่าข้อนั้นย่อมเป็นไปเพราะกรรมที่ฉกฉวยโอกาส"

พระเจ้ามิลินท์ "พระคุณเจ้านาคเสน ธรรม ๒ อย่าง คือ อิทธิวิสัยของท่านผู้ฤทธิ์ ๑, การเผล็ดผลของกรรม ๑ เป็นเรื่องอจินไตย ไม่ควรคิดมิใช่หรือ, สิ่งที่เป็นอจินไตย ก็ต้องใช้สิ่งที่เป็นอจินไตยขจัด พระคุณเจ้า เปรียบเหมือนว่า บุคคลบางคนผู้ต้องการผลไม้ ย่อมใช้กิ่งมะขวิด ตีผลมะขวิด ย่อมใช้กิ่งมะม่วง ตีผลมะม่วง ฉันใด พระคุณเจ้านาคเสน พระเถระก็ควรใช้สิ่งที่เป็นอจินไตยโบยตี ขจัดสิ่งที่เป็นอจินไตยฉันนั้น"

พระนาคเสน "ขอถวายพระพร พระมหาบพิตร สิ่ง ๒ อย่าง แม้เป็นสิ่งอจินไตย ไม่ควรคิดด้วยกัน แต่อย่างหนึ่งมีประมาณยิ่ง มีกำลังยิ่งกว่า ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บรรดาพระราชา แม้เป็นผู้มีชาติเสมอกันเหล่านั้น พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงใช้พระราชอำนาจครอบงำพระราชานอกนี้ทุกพระองค์ได้ ฉันใด ขอถวายพระพร บรรดาสิ่งที่เป็นอจินไตยเหล่านั้น การเผล็ดผลของกรรมชั่วนั่นเทียวย่อมทำอำนาจให้เป็นไป ครอบงำสิ่งที่เป็นอจินไตยได้ทุกอย่าง เมื่อบุคคลถูกกรรมครอบงำแล้ว กิจควรทำที่เหลือย่อมไม่ได้โอกาส ฉันนั้น.

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนบนโลกนี้ทำความผิดกฎหมายบางอย่างเท่านั้น มารดาของเขาก็ดี บิดาของเขาก็ดี พี่น้องหญิงก็ดี พี่น้องชายก็ดี มิตรก็ดี สหายก็ดี ก็ช่วยป้องกันไม่ได้ แต่ทว่า ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น พระราชานั่นเทียว จะทรงใช้พระราชอำนาจครอบงำเขาได้ ถามว่าอะไรเป็นเหตุในเรื่องนั้นเล่า ตอบว่า คือความเป็นคนทำผิดของเขา ฉันใด ขอถวายพระพร บรรดาสิ่งที่เป็นอจินไตยเหล่านั้น การเผล็ดผลของกรรมนั่นเทียว มีประมาณยิ่ง มีกำลังยิ่งกว่า การเผล็ดผลของกรรมนั่นเทียว ย่อมทำให้

อำนาจเป็นไป ครอบงำสิ่งที่เป็นอจินไตยได้ทุกอย่าง เมื่อบุคคลถูกกรรมครอบงำแล้ว กิจควรทำที่เหลือย่อมไม่ได้โอกาส ฉันนั้นเหมือนกัน

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เมื่อไฟป่าลุกฮือขึ้นมาเหนือแผ่นดิน น้ำสักพันหม้อก็ไม่อาจใช้ดับไฟได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ไฟนั่นแหละย่อมทำอำนาจให้เป็นไปครอบงำสถานที่นั้น อะไรเป็นเหตุในข้อนั้นเล่า ? ตอบว่าคือความที่ไฟมีกำลัง (ยิ่งกว่า) นั่นเอง ฉันใด ขอถวายพระพรมหาบพิตร บรรดาสิ่งที่เป็นอจินไตยเหล่านั้น การเผล็ดผลของกรรมนั่นเทียว มีประมาณยิ่ง มีกำลังยิ่งกว่า การเผล็ดผลของกรรมนั่นเทียว ย่อมทำอำนาจให้เป็นไปครอบงำสิ่งที่เป็นอจินไตยได้ทุกอย่าง เมื่อบุคคลถูกกรรมครอบงำแล้ว กิจควรทำที่เหลือ ย่อมไม่ได้โอกาส ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เพราะฉะนั้น เมื่อท่านพระโมคคัลลานเถระผู้ถูกครอบงำ พอพวกโจรใช้ไม้ค้อนทุบตีเอา จึงหาการแผลงฤทธิ์มิได้”

พระเจ้ามิลินท์ “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ข้าพเจ้าขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมานี้”

จบอิทธิกัมมวิปากปัญหาที่ ๑

คำอธิบายปัญหาที่ ๑

ปัญหาเกี่ยวกับฤทธิ์และการเผล็ดผลของกรรม ชื่อว่า **อิทธิกัมมวิปากปัญหา**

แง่ปมที่ขัดแย้งกันแห่งคำพูดใน ๒ ที่ ๒ แห่ง มีอย่างนี้ คือ ถ้าหากว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นยอดแห่งบรรดาภิกษุผู้มีฤทธิ์ จริงไซร้ ท่านก็ไม่น่าจะถูกพวกโจรรุมตีจนถึงความสิ้นไปแห่งชีวิต เพราะสามารถใช้ฤทธิ์ป้องกันได้

คำว่า **เพราะกรรมที่ฉกฉวยโอกาส** คือ เพราะอปราปรเวทนียกรรม (กรรมที่มีวิบากอันพึงเสวยได้ในชาติต่อๆ ไป) ที่ท่านทำไว้ในอดีตชาตินานแล้ว คอยติดตามให้ผลอยู่ ในเมื่อได้โอกาส เมื่อโอกาสนี้มาถึงแล้ว ก็ฉกฉวยเอาโอกาสนั้นเผล็ดผลเกี่ยวกับทำให้พระเถระต้องถูกโจรทุบตีเอาจนถึงแก่ปรินิพพาน มีเรื่องว่า ในอดีตชาติก่อนหน้านี้นานหนักหนาแล้ว พระเถระได้เกิดเป็นคนหนุ่ม ผู้มีภริยาที่คอยแต่จะอิดหนาระอาใจและรังเกียจบิดามารดาของตนแล้วก็เห็นคล้อยตาม จึงเข้าไปสมคบกับพวกโจรนัดแนะให้ยกพวกมาปล้นในคราวที่เดินทางไปกับบิดามารดา ท่านใช้โอกาสนี้กำจัดบิดามารดาของตนเสีย กรรมข้อนี้ เป็นเหตุให้ท่านเสวยทุกข์ในนรก พ้นจากนรกแล้ว เศษกรรมข้อนี้ก็คอยตามให้ผลอยู่ มาในชาติปัจจุบันได้โอกาสเข้า ก็ฉกฉวย

โอกาสนั้น เผล็ดผลเป็นอุปัจเฉทกรรม (กรรมตัดรอน) แม้ว่าท่านเป็นผู้มีฤทธิ์ และประสงค์จะใช้ฤทธิ์ป้องกัน ก็ไม่อาจทำฤทธิ์ให้เกิดขึ้นมาป้องกันได้

คำว่า **สิ่งที่เป็นอจินไตย** ได้แก่ สิ่งที่ไม่ควรคิด ๔ อย่าง คือ พุทธวิสัย (วิสัยคือปรีชาสามารถในอันหยั่งรู้ธรรมทั้งหลายของพระพุทธเจ้า) ๑, ฌานวิสัย (วิสัยแห่งฌาน) ๑, กัมมวิบาก (การเผล็ดผลของกรรม) ๑, โลกจินตา (ความคิดเกี่ยวกับเรื่องโลก) ๑, ดังนี้ ผู้ใดไปหมกมุ่นครุ่นคิดเข้าใจ ก็จะเป็นผู้มีส่วนแห่งความบ้า ความกลัดกลุ้มใจได้ สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า “**จตฺตารีมานิ ภิกฺขเว อจินฺเตยฺยานิ น จินฺเตตพฺพานิ ; ยานิ จินฺเตนฺโต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺส กตมานิ จตฺตาริ ? พุทฺธานํ ภิกฺขเว พุทฺธวิสโย อจินฺเตยฺโย น จินฺเตตพฺโพ**[๑] – *ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เป็นอจินไตย คือไม่ควรคิด มี ๔ อย่างเหล่านี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ใดไปคิดเข้าก็จะพึงเป็นผู้มีส่วนบ้า มีส่วนลำบากใจ ๔ อย่าง อะไรบ้าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย พุทธวิสัยแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตย ไม่ควรคิด*” ดังนี้ เป็นต้น

---

[๑] องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๗๗/๑๐๔

คำว่า **การเผล็ดผลของกรรม ครอบงำสิ่งที่เป็นอจินไตยทุกอย่าง** ความว่า เมื่อโอกาสที่กรรมจะให้ผลมาถึงเข้า สิ่งอื่นแม้เป็นอจินไตยเช่นเดียวกับกรรม มีการแสดงฤทธิ์อันสงเคราะห์เข้าในฌานวิสัยเป็นต้น ไม่อาจขัดขวางได้ กรรมนั่นเทียวจะครอบงำอานุภาพแห่งอจินไตยเหล่านั้นเสีย แล้วเผล็ดผลวิบากของตน ฉะนี้แล

จบคำอธิบายปัญหาที่ ๑

ปัญหาที่ ๒ **ธัมมวินยปฏิจฉันนาปฏิจฉันนปัญหา**

พระเจ้ามิลินท์ "พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า '**ตถาคตปฺปเวทิโต ธมฺมวินโย วิวโฏ วิโรจติ โน ปฏิจฺฉนฺโน**[๑] – *ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมและวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ภิกษุเปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไว้ไม่รุ่งเรือง'* ดังนี้ ละยังมีคำกล่าวไว้อีกแห่งหนึ่งว่า '**ปาติโมกฺขุทฺเทโส เกวลญฺจ วินยปิฏกํ ปิหิตํ ปฏิจฺฉนฺนํ** – *ปาติโมกขอุเทสและพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น เป็นของที่พระผู้มีพระภาคทรงปิดแล้ว บังแล้ว'* ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าภิกษุทั้งหลายพึงได้ความรู้ที่ถูกต้อง หรือความรู้

---

[๑] วิ.ป. ๘/๙๕๗/๓๐๖ (สฺยา.)

ที่ตนบรรลุในพระศาสนาของพระชินเจ้าไซร้ พระวินัยบัญญัติที่ภิกษุเหล่านั้นเปิดเผย จะพึงงดงาม เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่า สิกขา ความสำรวม ความควบคุมตนเอง สีลคุณ อาจารบัญญัติ อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส ย่อมมีอยู่ในพระวินัยบัญญัตินั้นทั้งสิ้น พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า 'ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมและวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ภิกษุเปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปกปิดไว้ไม่รุ่งเรือง' ดังนี้จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'ปาติโมกขอุเทสและพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น เป็นของที่พระผู้มีพระภาคทรงปิดแล้ว บังแล้ว' ดังนี้ ก็ย่อมไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่าปาติโมกขอุเทสและพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น เป็นของที่พระผู้มีพระภาคทรงปิดแล้ว บังแล้ว จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น แม้คำที่ว่า 'ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมและวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ภิกษุเปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไว้ไม่รุ่งเรือง' ดังนี้ ก็ย่อมไม่ถูกต้อง ปัญหาแม้ข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

พระนาคเสน "ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคทรงภาษิตความข้อนี้ว่า 'ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมและวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ภิกษุเปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปกปิดไว้ไม่รุ่งเรือง' ดังนี้ จริง และยังมีคำกล่าวอีกว่า

'ปาติโมกขอุเทสและพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น เป็นของที่พระผู้มีพระภาคทรงปิดแล้ว บังแล้ว' ดังนี้ จริง ก็แต่ว่าปาติโมกขอุเทสและพระวินัยปิฎกทั้งสิ้นนั้น พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงปิดไว้ ตลอดที่ทุกแห่ง แต่ปิดโดยทรงกระทำให้เป็นสีมา (เขตแดน)

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคทรงปิดพระปาติโมกขอุเทส โดยทรงกระทำให้เป็นสีมาเพราะเหตุ ๓ ประการ คือ ทรงปิดพระปาติโมกขอุเทส โดยทรงกระทำให้เป็นสีมาเพราะเกี่ยวกับเป็น (การรักษา) วงศ์ตถาคตเจ้าทั้งหลายแต่กาลก่อน ๑ ทรงปิดพระปาติโมขอุเทสโดยทรงกระทำให้เป็นสีมาเพราะความที่พระธรรมเป็นของควรเคารพ ๑ ทรงปิดพระปาติโมกขอุเทสโดยทรงกระทำให้เป็นสีมา เพราะภูมิแห่งภิกษุเป็นภูมิที่ควรเคารพ ๑

พระผู้มีพระภาคทรงปิดพระปาติโมกขอุเทส โดยทรงกระทำให้เป็นสีมา เพราะเกี่ยวกับเป็น (การรักษา) วงศ์ของตถาคตเจ้าทั้งหลาย อย่างไร ? ขอถวายพระพร ข้อที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระปาติโมกขอุเทส ในท่ามกลางภิกษุทั้งหลาย ปิดไว้สำหรับบุคคลที่เหลือนี้ จัดว่าเป็นวงศ์ของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย แต่กาลก่อนทุกพระองค์ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ขัตติยมายา (เรื่องที่รู้กันเฉพาะ

ในหมู่พวกกษัตริย์) แห่งพวกกษัตริย์ทั้งหลาย ย่อมเป็นไป (ย่อมใช้กัน) ก็เฉพาะในหมู่กษัตริย์ทั้งหลายเท่านั้น เรื่องนี้เป็นประเพณีของชาวโลกกษัตริย์ ที่ปิดไว้สำหรับคนที่เหลือ ฉันใด ขอถวายพระพร ข้อที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปาติโมกขอุเทส ในท่ามกลางภิกษุทั้งหลาย ปิดไว้สำหรับบุคคลที่เหลือนี้ ก็เป็นวงศ์ของพระตถาคตเจ้าทั้งหลายแต่กาลก่อนทุกพระองค์ ฉันนั้นเหมือนกัน

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บนแผ่นดินมีคนเป็นไปอยู่หลายพวกคือ พวกมัลละ พวกอโตณะ พวกปัพพตะ พวกธัมมกิริยะ พวกพรหมกิริยะ พวกนฏกะ พวกนัจจกะ พวกลังฆิกะ พวกปิสาจะ พวกมัณิพัททะ พวกปุณณพัทธะ พวกจันทิมสูริยะ พวกสิริเทวดา พวกกาลิเทวดา พวกสิวะ พวกสุเทวะ พวกฆนิกะ พวกอสิปาสะ พวกภัททิปุตตะ คำลับเฉพาะประจำพวกนั้นๆ ก็ย่อมใช้กันในคนพวกนั้นๆ เท่านั้น ปิดไว้สำหรับพวกที่เหลือ ฉันใด ขอถวายพระพร ข้อที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระปาติโมกขอุเทส ในท่ามกลางภิกษุทั้งหลายปิดไว้สำหรับบุคคลที่เหลือนอกนี้ โดยกระทำให้เป็นสีมา ก็เป็นวงศ์ของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย แต่กาลก่อนทุกพระองค์ ฉันนั้นเหมือนกัน ทรงปิดพระปาติโมกขอุเทส โดยกระทำให้เป็นสีมา เพราะเกี่ยวกับ

เป็น (การรักษา) วงศ์ของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย ตามประการดังกล่าวนี้

พระผู้มีพระภาคทรงปิดพระปาติโมกขอุเทส โดยทรงกระทำให้เป็นสีมา เพราะความที่พระธรรมเป็นของควรเคารพ อย่างไร ? ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า 'พระธรรมเป็นของควรเคารพ เป็นของควรตระหนัก ผู้คอยทำตามโดยชอบในพระธรรมนั้น ย่อมทำผู้อื่นให้โปรดปรานได้ บุคคลย่อมบรรลุพระธรรมนั้น เพราะความเป็นผู้คอยทำตามโดยชอบติดต่อกันในพระธรรมนั้น หาได้บรรลุพระธรรมนั้น เพราะความเป็นผู้ไม่คอยทำตามโดยชอบติดต่อกัน ในพระธรรมนั้นไม่ พระธรรมที่เป็นสาระ พระธรรมที่ประเสริฐนี้ ขอจงอย่าได้อยู่ในเงื้อมมือของผู้ที่ไม่คอยทำตามโดยชอบ ให้คนทั้งหลายดูถูก ดูหมิ่น ติเตียน เหยียดหยาม ตำหนิเอาได้เลย พระธรรมที่เป็นสาระ พระธรรมที่ประเสริฐนี้ ขอจงอย่าตกถึงแก่คนชั่ว ให้คนทั้งหลายดูถูก ดูหมิ่น ติเตียน เหยียดหยาม ตำหนิเอาได้เลย ดังนี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงปิดพระปาติโมกขอุเทสโดยทรงกระทำให้เป็นสีมา เพราะความที่พระธรรมเป็นของควรเคารพ ตามประการดังกล่าวมานี้

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ธรรมดาว่า จันทน์แดงที่มีแก่นประเสริฐ ยอดเยี่ยม ควรแก่ผู้มีชาติอภิชาต พอแพร่ไปยังเมืองคนป่าเถื่อนแล้ว ก็ย่อมเป็นของที่คนทั้งหลายดูถูก ดูหมิ่น ติเตียน เหยียดหยาม ตำหนิ ฉันใด ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคก็ทรงดำริว่า 'พระธรรมที่เป็นสาระ พระธรรมที่ประเสริฐนี้ ขอจงอย่าได้อยู่ในเงื้อมมือของผู้ที่ไม่คอยทำตามโดยชอบ ให้คนทั้งหลายดูถูก ดูหมิ่น ติเตียน เหยียดหยาม ตำหนิเอาได้เลย ดังนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงปิดพระปาติโมกขอุเทส โดยทรงกระทำให้เป็นสีมา เพราะความที่พระธรรมเป็นของควรเคารพ ตามประการดังกล่าวมานี้

พระผู้มีพระภาคทรงปิดพระปาติโมกขอุเทส โดยทรงกระทำให้เป็นสีมา เพราะภูมิแห่งภิกษุเป็นภูมิที่ควรเคารพอย่างไร ? ขอถวายพระพร ภิกขุภาวะ เป็นภาวะที่ไม่อาจชั่งได้ ไม่อาจประมาณได้ ไม่อาจนับค่าได้ ในโลก ใครๆ ไม่อาจนับค่าได้ ไม่อาจชั่งได้ ไม่อาจประมาณได้ บุคคลที่ดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ เห็นปานฉะนี้ ย่อมเป็นผู้ที่หาชาวโลกเสมอเหมือนมิได้ เพราะเหตุนั้น พระปาติโมกขอุเทส ย่อมเป็นไปในระหว่างภิกษุทั้งหลายเท่านั้น

ขอถวายพระพร มหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ทรัพย์สินประเสริฐยอดเยี่ยมในโลก คือผ้าก็ดี เครื่องปูลาดก็ดี ม้า ช้าง รถ ทองเงิน แก้วมณี แก้วมุกดา นางแก้วเป็นต้น ก็ดี กัมมสูระ (?) ที่ทรงพิชิตได้ก็ดี ทรัพย์สินทั้งหมดเหล่านั้น ย่อมควรแก่พระราชาฉันใด ขอถวายพระพร คุณทั้งหลาย คือ อาคม ปริยัติ อาจาระ ความสำรวม ศีลสังวร ของพระสุคตเจ้า คุณทั้งหมดเหล่านั้นย่อมเป็นของควรแก่ภิกษุสงฆ์ ฉันนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคทรงปิดพระปาติโมกขอุเทสโดยทรงกระทำให้เป็นสีมา เพราะภูมิแห่งภิกษุเป็นภูมิที่ควรเคารพ ตามประการดังกล่าวมานี้

พระเจ้ามิลินท์ "ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ข้าพเจ้าขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมานี้"

จบธัมมวินยปฏิจฉันนาปฏิจฉันนปัญหาที่ ๒

คำอธิบายปัญหาที่ ๒

ปัญหาเกี่ยวกับธรรมวินัยที่ทรงปิดบังและไม่ทรงปิดบัง ชื่อว่า **ธัมมวินยปฏิจฉันนาปฏิจฉันนปัญหา**

คำว่า **เปิดเผยจึงรุ่งเรือง** คือ เปิดเผย ได้แก่ ประกาศ แสดง จึงรุ่งเรือง คือ จึงแผ่ไพศาล ตั้งอยู่ได้ ก็ธรรมวินัยที่เปิดเผยได้ มี ๔ อย่าง คือ เอกโตวิวฎะ – เปิดเผยได้เฉพาะ

ฝ่ายเดียว ๑, อุภโตวิวฏะ – เปิดเผยได้ ๒ ฝ่าย ๑, อัตถโตวิวฏะ – เปิดเผยได้โดยอรรถาธิบาย ๑, สัพพัตถกโตวิวฏะ – เปิดเผยได้ในที่ทั้งปวง ๑, ใน ๔ อย่างนั้น สิกขาบทที่ไม่เป็นสาธารณะ กล่าวคือ ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุหรือภิกษุณี แต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น ที่ต้องประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งมีอาบัติที่ต้องแสดงชื่อว่า **เอกโตวิวฏะ** ส่วนสิกขาบทที่เป็นสาธารณะที่ทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณีทั้ง ๒ ฝ่าย ชื่อว่า **อุภโตวิวฏะ** คุณธรรมที่ได้รับชื่อว่าเป็น**อัตถโตวิวฏะ** เพราะเปิดเผยได้โดยคำอรรถาธิบายเท่านั้น พระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธวจนะ ชื่อว่า สัพพัตถกวิวฏะ เพราะเปิดเผยได้ในที่ทั้งปวง ไม่ใช่เฉพาะบางท้องที่ และเปิดเผยได้ในบริษัททั้งปวง คำว่า "เปิดเผยจึงรุ่งเรือง" นี้ ตรัสหมายเอาธรรมวินัยที่เป็นสัพพัตถกวิวฏะ เป็นสำคัญ

คำว่า **ปาติโมกขอุเทส** ได้แก่ คำอุเทส คือคำที่ทรงยกขึ้นแสดงไว้เป็นปาติโมกข์ คือเป็นประมุข หรือเป็นประธาน หรือเป็นเบื้องต้น แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย มี ๒ อย่าง คือ โอวาทปาติโมกขอุเทส และอาณาปาติโมกขอุเทส ใน ๒ อย่างนั้น พระคาถาที่ว่า *ขนฺ ปรมํ ตโป ติติกฺขา ฯปฯ สพฺพปาปสฺส อกรณํ - ขันติคือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง ฯลฯ การไม่กระทำบาปทั้งปวง* เป็นต้น ชื่อว่า **โอวาทปาติโมกขอุเทส**

ส่วนสิกขาบทบัญญัติที่มาในฐานะอย่างนี้ ว่า *"ภิกษุผู้มีอาบัติไม่ต้องฟังพระปาติโมกข์ ภิกษุรูปใดฟัง ภิกษุรูปนั้นต้องอาบัติทุกกฎ"* ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่า **อาณาปาติโมกขอุเทส**

คำว่า **และพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น เป็นของที่พระผู้มีพระภาคทรงปิดแล้ว บังแล้ว ?** ถามว่า ทรงปิดแล้ว บังแล้วแก่บุคคลเหล่าไหนบ้าง ? ได้แก่ ทรงปิดแล้ว บังแล้ว แก่บุคคล ๒๐ จำพวก มีพวกคฤหัสถ์เป็นต้น พร้อมทั้งภิกษุผู้ต้องอาบัติตามพระดำรัสที่ว่า 'ภิกษุไม่พึงแสดงปาติโมกข์แก่บริษัทที่มีพวกคฤหัสถ์ ภิกษุรูปใดแสดง ภิกษุรูปนั้นต้องอาบัติทุกกฎ' ดังนี้เป็นต้น อันบัณฑิตพึงทราบความทั้งหมดได้ในพระวินัยมหาวรรค

คำว่า แต่ปิดโดยทรงกระทำให้เป็นสีมา ความว่าปาติโมกขอุเทสและพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น ทรงปิดแล้ว บังแล้วโดยทรงกระทำให้เป็นสีมา คือโดยทรงอนุญาตให้เปิดเผยคือ แสดงกล่าวขาน เฉพาะในหมู่ภิกษุสงฆ์ที่อยู่ภายในสีมาที่ได้กำหนดไว้แน่นอนก่อนแล้วเท่านั้น ปิดไว้ บังไว้ สำหรับบุคคล ๒๑ จำพวก ดังกล่าว พร้อมทั้งภิกษุผู้ต้องอาบัติซึ่งอยู่ภายนอกสีมา

คำว่า **เพราะเกี่ยวกับเป็นวงศ์ของพระตถาคตเจ้าทั้งหลายแต่กาลก่อนนี้** พระเถระกล่าวหมายเอา

โอวาทปาติโมกขอุเทส ซึ่งพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย แต่กาลก่อนทุกๆ พระองค์จะต้องทรงยกขึ้นแสดง ในท่ามกลางภิกษุบริษัทที่ไม่ปะปนด้วยบริษัทอื่น แม้พระตถาคตพระองค์นี้ก็ทรงปฏิบัติอย่างนี้แหละ เพราะเกี่ยวกับทรงประสงค์จะรักษาวงศ์ คือประเพณีของพระตถาคตแต่กาลก่อนเหล่านั้น

คำว่า **เพราะความที่พระธรรมเป็นของที่ควรเคารพ** คือ เพราะความที่โลกุตตรธรรมทั้งหลาย เป็นของที่ภิกษุควรเคารพ คือควรตระหนักว่าเป็นสิ่งประเสริฐสูงส่ง ซึ่งภิกษุจะมีอันบรรลุพระธรรมนั้นได้ ก็เพราะมีความเคร่งครัดในพระปาติโมกข์ ประชุมฟังพระปาติโมกข์ภายในสีมาเป็นประจำทุกวันขึ้น ๑๔ ค่ำ หรือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ นั่นเทียว

คำว่า **เพราะภูมิแห่งภิกษุเป็นภูมิที่ควรเคารพ** ความว่า เพราะภูมิ คือฐานะแห่งภิกษุเป็นฐานะที่ควรเคารพยิ่งกว่าฐานะแห่งบริษัทอื่น มีฐานะแห่งภิกษุณีเป็นต้น

คำว่า **คำลับเฉพาะประจำพวกนั้นๆ ฯลฯ ปิดไว้สำหรับพวกที่เหลือ** คือ เป็นคำลับที่ใช้กันอยู่ รู้กันอยู่แต่ในเฉพาะพวกนั้นๆ เท่านั้น ปิดไว้ ไม่เปิดเผยแก่พวกที่เหลือ เพื่อประโยชน์แก่การตรวจสอบพวกที่เป็นข้าศึก ที่อาจปลอมเข้ามาเป็นพวก เป็นต้น

คำว่า **ผู้คอยทำตามโดยชอบในพระธรรมนั้น** คือ ผู้คอยทำตามอย่างถูกต้องตามความจริง ในพระปาติโมกข์อันเบื้องต้นแห่งพระธรรม คือ พระโลกุตตรธรรมนั้น

คำว่า **เพราะเหตุนั้น พระปาติโมกขอุเทส ย่อมเป็นไปในระหว่างภิกษุทั้งหลายเท่านั้น** ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลผู้ดำรงอยู่ในภิกขุภาวะ คือ เป็นภิกษุ ย่อมเป็นที่หาชาวโลกอื่นๆ เสมอเหมือนมิได้ ด้วยคุณทั้งหลายที่สร้างความเป็นสมณะในพระศาสนาเป็นต้น นั่นเอง พระปาติโมกข์อันประเสริฐสุด จึงเป็นไป คือ จึงเป็นอันทรงประกาศในระหว่าง คือท่ามกลางภิกษุทั้งหลายเท่านั้น ปิดไว้สำหรับบุคคลที่เหลือ โดยทรงกระทำให้เป็นสีมา ฉะนี้แล

จบคำอธิบายปัญหาที่ ๒

ปัญหาที่ ๓ **มุสาวาทครุลหุภาวนาปัญหา**

พระเจ้ามิลินท์ "พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า '**สมฺปชานมุสาวาเท ปาราชิโก โหติ**[๑] – *ย่อมเป็นปาราชิกในเพราะการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้*' ดังนี้ แต่ยังตรัสไว้อีกว่า '**สมฺปชานมุสาวาเท ลหุกํ อาปตฺติ อาปชฺชติ เอกสฺส สนฺติเก เทสนาวตฺถุกํ** – *เมื่อ*

[๑] โดยความของปาราชิกสิกขาบทที่ ๔

มีการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้ ก็ย่อมต้องอาบัติเบา อันเป็นอาบัติที่ต้องแสดงเรื่องในสำนักของภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ได้' ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ในคำทั้ง ๒ คำนี้ มีอะไรเป็นข้อแตกต่างกันเล่า มีอะไรเป็นเหตุเล่า ความเป็นภิกษุย่อมขาดไปเพราะการกล่าวคำเท็จเพราะอะไร เพราะเหตุใด ยังมีอันเยียวยากันได้เพราะการกล่าวคำเท็จอะไร เพราะเหตุใด พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'ย่อมเป็นปาราชิกในเพราะการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้' ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า 'เมื่อมีการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้อยู่ ก็ย่อมต้องอาบัติเบา อันเป็นอาบัติที่ต้องแสดงเรื่องในสำนักของภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ได้' ดังนี้ ก็ย่อมไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่าพระตถาคตตรัสไว้ว่า 'เมื่อมีการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้ ก็ย่อมต้องอาบัติเบา อันเป็นอาบัติที่ต้องแสดงเรื่องในสำนักของภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ได้' ดังนี้ จริงไซร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า 'ย่อมเป็นปาราชิกในเพราะการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้' ดังนี้ ก็ย่อมไม่ถูกต้อง ปัญหาแม้ข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อนตกถึงพระท่านแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

พระนาคเสน "ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคทรงภาษิตความข้อนี้ว่า 'ย่อมเป็นปาราชิกในเพราะการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้' ดังนี้ จริง และตรัสไว้ว่า 'เมื่อมีการ

กล่าวเท็จทั้งๆ ที่รู้ ก็ย่อมต้องอาบัติเบา ซึ่งเป็นอาบัติที่ต้องแสดงเรื่องในสำนักของภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ได้' ดังนี้ จริงก็แต่ว่าการกล่าวเท็จทั้งๆ ที่รู้นั้น จะเป็นอาบัติหนักหรือเบาก็โดยเกี่ยวกับวัตถุ (เรื่องที่กล่าว) ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นอย่างไร บุรุษบางคนในโลกนี้ใช้มือทุบตีบุรุษอีกคนหนึ่ง พระองค์จะรับสั่งให้ลงโทษบุรุษที่ทุบตีเขานั้นอย่างไร ?"

พระเจ้ามิลินท์ "พระคุณเจ้า ถ้าหากว่าบุรุษผู้นั้นไม่กล่าวขอโทษ ข้าพเจ้าก็จะสั่งให้เจ้าพนักงานปรับเขา ๑ กหาปณะ"

พระนาคเสน "ขอถวายพระพร มหาบพิตร ถ้าบุรุษคนเดียวกันนั้นนั่นแหละ ใช้มือทุบตีพระองค์เล่า เขาจะได้รับการลงโทษอย่างไร ?"

พระเจ้ามิลินท์ "พระคุณเจ้า ข้าพเจ้าจะสั่งให้ตัดมือเขาบ้าง จะสั่งให้ตัดเท้าเขาเสียบ้าง จะสั่งให้ตัดขาดเป็นท่อนๆ กระทั่งถึงศีรษะ จะสั่งให้ริบบ้านเรือน แม้ทุกหลัง จะสั่งให้ฆ่าญาติทั้ง ๒ ฝ่าย ตลอด ๗ ชั่วตระกูล"

พระนาคเสน "ขอถวายพระพร ในการกระทำทั้ง ๒ คราวนี้ มีอะไรเป็นข้อแตกต่างกันเล่า มีอะไรเป็นเหตุเล่า เพราะเหตุใด เมื่อใช้มือทุบตีคนหนึ่ง จึงได้รับโทษเบาเพียง

(ถูกปรับ) กหาปณะเดียว เพราะเหตุใด เมื่อใช้มือทุบตีพระองค์จึงถูกตัดมือ ถูกตัดเท้า ถูกตัดขาดเป็นท่อนๆ กระทั่งถึงศีรษะ ถูกริบบ้านเรือนทุกหลัง ญาติทั้ง ๒ ฝ่ายถูกฆ่าตลอด ๗ ชั่วตระกูล ?”

พระเจ้ามิลินท์ “เพราะคน (ที่ถูกทุบตี) ต่างกัน พระคุณเจ้า”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร อุปมาฉันใด อุปมัยก็ฉันนั้น การกล่าวเท็จทั้งๆ ที่รู้นั้น จะเป็นอาบัติหนัก อาบัติเบาก็โดยเกี่ยวกับวัตถุ (เรื่องที่กล่าวถึง)”

พระเจ้ามิลินท์ “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ข้าพเจ้าขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมานี้”

จบมุสาวทครุลหุภาวปัญหาที่ ๓

คำอธิบายปัญหาที่ ๓

ปัญหาเกี่ยวกับการกล่าวคำเท็จเป็นอาบัติหนักหรือเป็นอาบัติเบา ชื่อว่า **มุสาวาทครุลหุภาวปัญหา**

คำว่า **ย่อมเป็นปาราชิกในเพราะการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้** นี้ ได้แก่ เป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิกข้อที่ ๔ กล่าวคือ การกล่าวอวดอ้างอุตริมนุสสธรรม ที่ไม่มีจริง ไม่เป็นจริงในตน ทั้งๆ ที่รู้อยู่ว่าไม่มีจริง ไม่เป็นจริงในตน ก็มนุสสธรรม

(ธรรมที่เป็นของคนทั่วๆ ไป) ได้แก่ กุศลธรรมบถ ๑๐ มีความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น ส่วนธรรมเหล่านี้ มีฌานเป็นต้น เป็นธรรมที่ยิ่งกว่ามนุสสธรรมเหล่านั้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอุตริมนุสสธรรม ได้แก่ ธรรม ๑๐ อย่าง คือ ฌานมีปฐมฌาน เป็นต้น ๑, วิโมกข์ มีสุญญตวิโมกข์เป็นต้น ๑, สมาธิ มีสุญญตสมาธิเป็นต้น ๑, สมาบัติ มีสุญญตสมาบัติเป็นต้น ๑, ญาณทัสสนะ อันได้แก่วิชชาสาม ๑, มัคคภาวนา (การเจริญมรรค) อันได้แก่สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น ๑, ผลสัจฉิกิริยา (การกระทำผลให้แจ้ง) มีโสดาปัตติผลสัจฉิกิริยา ๑, การละกิเลสได้ มีการละราคะได้ เป็นต้น ๑, ภาวะที่จิตปราศจากนิวรณ์ ๑, ความยินดียิ่งในสุญญาคาร คือ มีความยินดีในเรือนว่าง ด้วยอำนาจแห่งปฐมฌานเป็นต้น ๑, จริงอยู่ ภิกษุรูปใดไม่มีอุตริมนุสสธรรมเหล่านี้อยู่ในตนทั้งๆ ที่รู้อยู่ว่าไม่มี ก็กล่าวคำเท็จอวดอ้างว่ามี โดยนัยว่า "ข้าพเจ้าเข้าปฐมฌาน โดยอาการ ๓" ดังนี้เป็นต้น ภิกษุรูปนั้น ต้องอาบัติปาราชิก คำว่า "ปาราชิก" แปลว่า "ผู้แพ้" อธิบายว่า เป็นผู้อาภัพต่อความงอกงามในธรรมวินัยนี้ ดุจตาลที่มียอดขาดฉะนั้น

คำว่า **"มุสาวาท"** ความว่า การเปล่งเสียงหลอกลวง ชื่อว่า มุสาวาท – การกล่าวคำเท็จ ในพระวินัยปิฎก **คัมภีร์**

บริวาร มีเนื้อความเกี่ยวกับมุสาวาทปรากฏอยู่ อย่างนี้ว่า **"ปญฺจิเม อุปาลิ มุสาวาทา, กตเม ปญฺจ ฯเปฯ อตฺถิ มุสาวาโท ทุกฺกฏคามี, อิเม โข อุปาลิ ปญฺจ มุสาวาทา** – ดูกรอุบาลี มุสาวาทมี ๕ อย่างเหล่านี้ ๕ อย่างอะไรบ้าง มุสาวาทที่ถึงอาบัติปาราชิก ก็มีอยู่ มุสาวาทที่ถึงอาบัติสังฆาทิเสส ก็มีอยู่ มุสาวาทที่ถึงอาบัติถุลลัจจัย ก็มีอยู่ มุสาวาทที่ถึงอาบัติปาจิตตีย์ ก็มีอยู่ มุสาวาทที่ถึงอาบัติทุกกฎ ก็มีอยู่ ดูกรอุบาลี มุสาวาทมี ๕ อย่างเหล่านี้แล" ดังนี้ ในบรรดามุสาวาท ๕ อย่างนั้น ยกเว้น มุสาวาทที่ถึงความเป็นอาบัติหนัก คือมุสาวาทที่ถึงอาบัติปาราชิก และที่ถึงอาบัติสังฆาทิเสสเสีย มุสาวาทที่เหลือ ชื่อว่า **มุสาวาทที่เป็นอาบัติเบา** เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า **สมฺปชานมุสาวาเท ปาจิตฺติยํ**[๑] – *เป็นปาจิตตีย์ในเพราะการกล่าวคำเท็จทั้งๆ ที่รู้อยู่* ดังนี้ เป็นต้น ก็มุสาวาทนั้น จะถึงความเป็นอาบัติหนักหรือถึงความเป็นอาบัติเบาประการใด เกี่ยวเนื่องกับวัตถุ คือเรื่องที่พูดถึงหรือสิ่งที่พูดถึง ฉะนี้แล

จบคำอธิบายปัญหาที่ ๓

---

[๑] วิ. มหา. ๒/๑๗๓/๑๕๕ (สฺยา.)

มิลินทปัญหาเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ท่านนักปราชญ์ทั้งสองได้โต้ตอบแต่ละปัญหาล้วนเป็นเครื่องประเทืองปัญญาน่ารู้ น่าสนใจ (คือท้าวมิลินท์เจ้าผู้ครองเมืองสาคลนครและพระเถระนาคเสนพระอรหันต์ที่มีปัญญายิ่ง) เรื่องเมณฑกปัญหานี้เป็นปัญหาที่ยากยิ่งหาผู้ใดที่จะมีปัญญาตอบได้ นอกจากพระนาคเสนเถระเท่านั้น

ข่าวอนุโมทนา

คณะกรรมการมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ขออนุโมทนากับท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ที่ได้ร่วมกันอุปถัมภ์ค้ำชูมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ซึ่งได้ดำเนินกิจการพระพุทธศาสนาทั้งทางด้านคันถธุระและวิปัสสนาธุระมาอย่างยาวนาน กว่า ๓ ทศวรรษ ดังนี้

๑. **พลโทพนม ปัจฉิมกุล คุณสอาง ปัจฉิมกุล คุณสมชาย ชุมภูนิช** รับเป็นประธานเจ้าภาพผ้าป่าสามัคคีเนื่องในวันวิสาขบูชา ปี พ.ศ. ๒๕๖๒ พร้อมกับบรรดาญาติมิตรทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้ ร่วมกับเหล่าคณาจารย์ คณะนักศึกษาพระอภิธรรมวัดสามพระยา

วัดธาตุทอง มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ และคณะผู้ปฏิบัติธรรม ตลอดจนสาธุชนทั้งหลายที่ได้ช่วยเหลือขวนขวายในกิจอันเป็นกุศลครั้งนี้

๒. ท่านที่เป็นเจ้าภาพถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชี ตลอดจนเจ้าภาพโรงทานต่างๆ ในวันงานถวายผ้ากฐินสามัคคีทุกๆ ท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

๓. เจ้าภาพสร้างเรือนกรรมฐานหลังใหม่ (กำลังก่อสร้าง)

คุณธีระ มั่งมี	๔๐๐,๐๐๐ บาท
คุณพจนา ศักดาสุคนธ์	๓๙๐,๐๐๐ บาท
คุณจันทรัตน์ อนันต์รัตนโชติ	๑๐,๐๐๐ บาท

๔. เจ้าภาพติดเครื่องปรับอากาศห้องอบรมกรรมฐาน

คุณจิราภรณ์ เมนะพันธุ์ และครอบครัว	๒๑,๕๐๐ บาท
คุณณัฐสิรนี ฟูเฟื่องมงคลกิจ	๒๑,๕๐๐ บาท
ร้านไชน่า แอน และผู้มีจิตศรัทธา	๒๑,๕๐๐ บาท

๕. เจ้าภาพบูรณะซ่อมแซมเสาและเดินสายใหม่ไฟเรือนกรรมฐาน (เพิ่มเติม)

คุณอิราวัณณ์ พาณิตวงษ์	๖,๐๐๐ บาท
คุณศิวะ เล็กวิไล และครอบครัว	๕,๐๐๐ บาท
คุณอัญชลี เสรีวุฒิพงศ์	๕,๐๐๐ บาท

คุณอภิชาต แซ่โง้ว	๒,๐๐๐	บาท
คุณน้ำทิพย์ มีนพัฒนาสันติ	๑,๐๐๐	บาท
คุณสุรพล คุณสีลักษณ์	๑,๐๐๐	บาท
คุณพัชรินทร์ สุกุล	๑,๐๐๐	บาท
คุณจิภาวรรณ รุ่งเชวง	๕๐๐	บาท
น.ท.วิเชียร พงษ์สกุล ร.น.	๕๐๐	บาท
พ.ท.อดิฐา นิยมไทย	๔๐๐	บาท
คุณพฤทธิพงศ์ จักกะพาก	๒๐๐	บาท

๖. เจ้าภาพสร้างถนนรอบสระใจกลางมูลนิธิฯ (เพิ่มเติม)

อาจารย์เกื้อกูล บำรุงชีพ	๒๐,๐๐๐	บาท
คุณสุชาดา ฟองอาภา	๕,๐๐๐	บาท
คุณอรุณวรรณ สพันธพงษ์	๕,๐๐๐	บาท
ครอบครัวกนกนวพล	๓,๐๐๐	บาท
คุณวรานุช เสนีวงศ์ ณ อยุธยา	๒,๐๐๐	บาท
คุณดุจดวงใจ สุวัจนานนท์	๑,๕๐๐	บาท
คุณน้ำทิพย์ มีนพัฒนาสันติ	๑,๐๐๐	บาท
คุณนพวัลย์ อาชวจินดา	๕๐๐	บาท
คุณลุขวสา ออมทรัพย์	๕๐๐	บาท
แม่อารีย์ สุจริต	๕๐๐	บาท
คุณนิตยา เซ่งตระกูล	๕๐๐	บาท

คุณสุมลมาลย์ ห่อหุ้ม ๕๐๐ บาท

คุณเรวัต เจือสมถวิล ๓๐๐ บาท

คุณวิชิต สุพันธุ์วณิช ๒๐๐ บาท

๗. ท่านผู้ร่วมพิมพ์หนังสือคู่มือการศึกษา **"พระพุทธศาสนาพื้นฐาน"** ปี พ.ศ. ๒๕๖๒ ซึ่งรายชื่อได้ลงไว้ท้ายเล่มแล้ว (ถ้าหากขาดตกบกพร่องก็ต้องขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย)

๘. ท่านที่เป็นเจ้าภาพถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชี ตลอดจนผู้ปฏิบัติธรรมรายวันทุกๆ ท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

๙. ท่านที่บริจาคเครื่องอุปโภค บริโภคต่างๆ ตลอดจนอุปกรณ์ประกอบการศึกษาของนักศึกษาพระอภิธรรมให้แก่มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ตลอดมาทุกๆ ท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

๑๐. ท่านที่บริจาคสมทบทุนมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ สมทบทุนค่าอาหาร ค่าพิมพ์หนังสือเผยแพร่ ค่าพิมพ์หนังสือประกอบการเรียนพระอภิธรรมค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าใช้จ่ายเผยแพร่ธรรมทางสถานีวิทยุ ค่าซ่อมแซมอาคารสถานที่ต่างๆ ตลอดจนค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานของมูลนิธิฯ อื่นๆ ทั่วไปทุกๆ ท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

ด้วยอานุภาพของพระรัตนตรัย และด้วยบุญญานุภาพของท่านทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญมาแล้วนั้น ขอให้ท่านสาธุชนทั้งหลาย จงมีอายุยืนยาว มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุข มีกำลังกายและกำลังใจเข้มแข็ง มีปฏิภาณปัญญา เป็นผู้ไม่มีโรค มีความเป็นอิสระ เป็นผู้งอกงามไพบูลย์ในคำสอนของพระพุทธเจ้า และขอจงบรรลุพระนิพพานโดยเร็วพลันด้วยกันทุกท่านเทอญ

ข่าวมูลนิธิฯ

มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ มีวัตถุประสงค์ในการจรรโลงและสืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้วยการส่งเสริมธุระในพระศาสนา ๒ ประการ คือ คันถธุระและวิปัสสนาธุระ

คันถธุระ

๑. จัดตั้งสำนักศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกพระอภิธรรม หลักสูตรประจำ ๒ ปี สำหรับพระภิกษุ สามเณร และแม่ชี (สำหรับฆราวาสพักนอกสำนักฯ) **ณ มูลนิธิแนบมหานีรานนท์** เปิดรับสมัครปีละรุ่นๆ ละ ๕๐ ท่าน เปิดรับสมัครตั้งแต่วันที่ ๑ มีนาคม ถึงวันที่ ๒๗-๒๘ เมษายน ของทุกปี

๒. จัดการเรียนการสอนพระอภิธรรมเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสำหรับประชาชนทั่วไป ๓ แห่ง คือ

๒.๑ **วัดธาตุทอง** ถ.สุขุมวิท เขตวัฒนา

ณ วิหารลิมปาภรณ์ ทุกวันอาทิตย์

เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๔.๐๐ น.

๒.๒ **วัดสามพระยา** เขตพระนคร

ณ อาคารสุหัทรังสรรค์ ชั้น ๑

ห้อง ๑๐๑ และ ๑๐๒

เป็นประจำทุกวันวันจันทร์ – ศุกร์

เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๔.๓๐ น.

วันเสาร์ – อาทิตย์

เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๕.๓๐ น.

๒.๓ **มูลนิธิแนบมหานีรานนท์**

ทุกวันอาทิตย์ เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๖.๓๐ น.

๓. จัดพิมพ์วารสารชื่อ **"ปัญญาสาร"** เพื่อแจกเป็นธรรมทาน ปีละ ๔ ฉบับ ผู้สนใจสามารถสมัครเป็นสมาชิกได้โดยไม่มีค่าใช้จ่ายใดๆ

๔. จัดพิมพ์หนังสือคู่มือประกอบการศึกษาพระอภิธรรมหลักสูตรประจำ เป็นครั้งคราวไป ในคราวหนังสือหมด

๕. เผยแพร่เสียงธรรมะทางสถานีวิทยุ

พล. ๑ รักษาพระองค์ คลื่นเอเอ็ม.๑๔๒๒

ทุกวันจันทร์ – ศุกร์ เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๑.๐๐ น.

วิปัสสนาธุระ

๑. **จัดตั้งสำนักวิปัสสนา** ณ มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ โดยมีเรือนสำหรับเป็นที่ฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จำนวน ๖๑ หลัง เพื่อรองรับผู้ที่มีความรู้ปรมัตถธรรมตามสมควร ได้เข้าฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

สำหรับผู้ที่เคยผ่านโครงการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสูตรของสำนักฯ มาแล้ว สามารถแจ้งความประสงค์ที่จะเข้าปฏิบัติได้ที่สำนักงานมูลนิธิฯ หรือทางโทรศัพท์ โดยแจ้งความประสงค์ล่วงหน้าไม่เกิน ๓๐ วัน

๒. **จัดโครงการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน หลักสูตร ๗ วัน ดังนี้**

วันที่	๗ - ๑๓	มิถุนายน	๒๕๖๒
วันที่	๕ - ๑๑	กรกฎาคม	๒๕๖๒
วันที่	๒ - ๘	สิงหาคม	๒๕๖๒
วันที่	๖ - ๑๒	กันยายน	๒๕๖๒
วันที่	๔ - ๑๐	ตุลาคม	๒๕๖๒
วันที่	๑ - ๗	พฤศจิกายน	๒๕๖๒
วันที่	๖ - ๑๒	ธันวาคม	๒๕๖๒

๓. **จัดโครงการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน หลักสูตร ๓ วัน ดังนี้**

วันที่ ๒๔ - ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๒

วันที่ ๑๙ - ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๖๒

วันที่ ๒๐ - ๒๒ กันยายน ๒๕๖๒

วันที่ ๒๒ - ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

๔. **พระนักศึกษาฯ หลักสูตรประจำ ๒ ปี เข้าฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ๗ วัน**

ปี ๒ ; วันที่ ๒๐ - ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒

ปี ๑ ; วันที่ ๒๗ มิถุนายน - ๓ กรกฎาคม ๒๕๖๒

ปี ๒ ; วันที่ ๑๖ - ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๒

ปี ๑ ; วันที่ ๒๓ - ๒๙ สิงหาคม ๒๕๖๒

กำหนดเปิด-ปิดภาคเรียนปกติปีการศึกษา ๒๕๖๒

ภาคเรียนที่ ๑ เปิด วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๒

ปิด วันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๒

ภาคเรียนที่ ๒ เปิด วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

ปิด วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๓

ผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาทั่วไป เดือนมกราคมถึงมีนาคม ปีพุทธศักราช ๒๕๖๒

- พระภิกษุ	๓๒	รูป
- สามเณร	-	รูป
- แม่ชี	๑๐	ท่าน
- ฆราวาสชาย	๑๗	ท่าน
- ฆราวาสหญิง	๑๑๘	ท่าน
รวม	**๑๗๗**	**ท่าน**

ผู้เข้าอบรมปฏิบัติวิปัสสนา หลักสูตร ๗ วัน เดือนมกราคมถึงมีนาคม ปีพุทธศักราช ๒๕๖๒

- พระภิกษุ	๘	รูป
- สามเณร	-	รูป
- แม่ชี	๓	ท่าน
- ฆราวาสชาย	๑๖	ท่าน
- ฆราวาสหญิง	๖๐	ท่าน
รวม	**๘๗**	**ท่าน**

ผู้เข้าอบรมปฏิบัติวิปัสสนา หลักสูตร ๓ วัน เดือนมกราคม และมีนาคม ปีพุทธศักราช ๒๕๖๒

- พระภิกษุ	๑	รูป
- สามเณร	-	รูป
- แม่ชี	๒	ท่าน
- ฆราวาสชาย	๑๓	ท่าน
- ฆราวาสหญิง	๔๒	ท่าน
รวม	**๕๘**	**ท่าน**

ผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนารวมทั้งหมด เดือนมกราคมถึงมีนาคม ปีพุทธศักราช ๒๕๖๑

- พระภิกษุ	๔๑	รูป
- สามเณร	-	รูป
- แม่ชี	๑๕	ท่าน
- ฆราวาสชาย	๔๖	ท่าน
- ฆราวาสหญิง	๒๒๐	ท่าน
รวม	**๓๒๒**	**ท่าน**

ข่าวงานบำเพ็ญกุศลประจำปี ๒๕๖๒

๑. **วันอาสาฬหบูชา** ทอดผ้าป่าสามัคคี
วันอังคาร ที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๖๒

๒. **กฐินกาล** ถวายผ้ากฐินสามัคคี
วันอาทิตย์ ที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๒

ผู้มีจิตศรัทธาร่วมสนับสนุนมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ สามารถบริจาคโดยการโอนเงินเข้าบัญชีดังนี้

๑. ชื่อบัญชี **"มูลนิธิแนบมหานีรานนท์"**
ธนาคารกรุงไทย สาขาถนนข้าวสาร
เลขที่บัญชี ๐๒๗-๑-๒๒๒๙๘-๐
ประเภทออมทรัพย์

๒. ชื่อบัญชี **"มูลนิธิแนบมหานีรานนท์"**
ธนาคารกรุงศรีอยุธยา สาขาสำนักเพลินจิต
บัญชีเลขที่ ๐๐๑-๙-๓๘๙๔๒-๐
ประเภทออมทรัพย์

และโปรดส่งสำเนาการโอนเงินไปยังมูลนิธิแนบฯ หรือทางไลน์หมายเลข **๐๘๙-๖๑๓-๙๓๓๓**

เชิญชวนสาธุชนร่วมทำบุญถวายภัตตาหารเช้า-เพล

โดยนำอาหารมาเอง ณ มูลนิธิแนบมหานีรานนท์

เช้าเวลา ๐๖.๓๐ – ๐๗.๐๐ น. (มีการแสดงธรรม)

เพลเวลา ๑๐.๓๐ – ๑๑.๐๐ น.

ถวายสังฆทานเวลา ๑๐.๓๐ – ๑๓.๐๐

(วันพระและวันอาทิตย์ถวายสังฆทานได้ทั้งวัน)

ถวายน้ำปานะเวลา ๑๖.๓๐ น.

(น้ำผลไม้ ใบไม้ และดอกไม้คั้นสด ที่กรองกากออกแล้ว หรือเครื่องดื่มประเภทน้ำหวานที่ไม่ใช่น้ำผักผลไม้กล่อง หรือกระป๋อง)

ถ้าหากท่านใดไม่สะดวกในการนำอาหารมาเอง สามารถร่วมทำบุญเป็นค่าอาหาร และบอกรายการอาหารที่ต้องการถวายได้

ติดต่อสอบถาม โทร. ๐๒-๔๒๐-๘๐๒๔, ๐๒-๘๘๙-๔๔๑๗, ๐๘๙-๖๑๓-๙๓๓๓ ทุกวัน เวลา ๐๘.๐๐ – ๑๗.๐๐ น.

ตารางการบรรยายธรรม

มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ทุกวันอาทิตย์ (ห้อง ๒)		
เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น	**ปุคคลบัญญัติ**	อ.แม่ชีสุภัทรา อภิมนต์บุตร
เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๔.๐๐ น.	**อภิ.สังคหะ ปริจเฉทที่ ๑**	อ.แม่ชีสุภัทรา อภิมนต์บุตร
เวลา ๑๕.๐๐ – ๑๖.๐๐ น.	**มหาปัฏฐาน**	อ.แม่ชีสุภัทรา อภิมนต์บุตร

วัดธาตุทอง ทุกวันอาทิตย์		
อาทิตย์ที่ ๑		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๑.๐๐ น.	**ธัมมสังคณี**	พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๕.๓๐ น.	**ภาษาบาลีเบื้องต้น**	พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
อาทิตย์ที่ ๒		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๐.๓๐ น.	**วิปัสสนากรรมฐาน**	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๒.๐๐ น.	**อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๔**	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๕.๓๐ น.	**อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓**	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
อาทิตย์ที่ ๓		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๐.๓๐ น.	**วิปัสสนากรรมฐาน**	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๒.๐๐ น.	**อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๔**	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๕.๓๐ น.	**อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓**	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
อาทิตย์ที่ ๔		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๐.๓๐ น.	**พระสูตร, มิลินทปัญหา**	อ.นิตยา ปรีชายุทธ
เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๒.๐๐ น.	**ธัมมสังคณีมาติกา**	อ.สุมณฑา กระจาดทอง
เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๐๐ น.	**ธัมมสังคณีมาติกา**	อ.สุมณฑา กระจาดทอง

วัดสามพระยา วันจันทร์ถึงวันอาทิตย์		
ห้อง ๑๐๑		
จันทร์		เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓** อ.สุนีย์ กษิติประดิษฐ์
อังคาร		
พุธ		เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ภาษาบาลี** พระมหาสมชัย รตนญาโณ
พฤหัส		เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **พระสูตร** อ.สนธิชัย ทวีโชคทรัพย์สิน
ศุกร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **มูลยมก (ติกะที่เหลือ)** อ.แม่ชีสุภาภรณ์ พิสิษฐ์ศักดิ์	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ภาษาบาลี** พระมหาสมชัย รตนญาโณ
เสาร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๔** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์
อาทิตย์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๙** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๓.๓๐ น. **วิปัสสนากรรมฐาน** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์

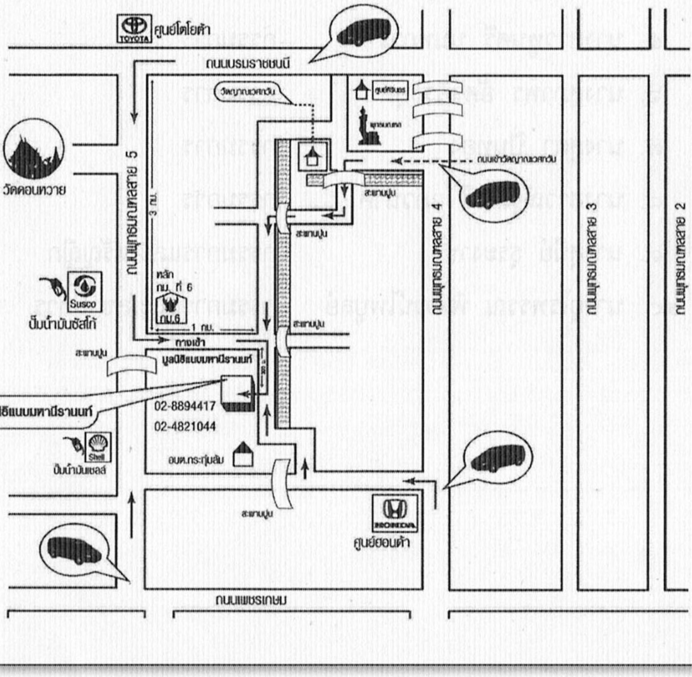
วัดสามพระยา วันจันทร์ถึงวันอาทิตย์		
ห้อง ๑๐๒		
จันทร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๓๐ น. **วิปัสสนากรรมฐาน** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๗** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
อังคาร	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **วิสุทธิมรรค** พระมหาสมชาย อธิปญฺโญ	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๗** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
พุธ	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **วิสุทธิมรรค** พระมหาสมชาย อธิปญฺโญ	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ธัมมสังคณี** พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
พฤหัส	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **ธัมมสังคณี** พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ภาษาบาลี** พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
ศุกร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๘** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เสาร์	เวลา ๘.๓๐ – ๑๑.๓๐ น. **วิสุทธิมรรค** อ.สมพร ปัญญาธร	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๐๐ น. **สังขารยมก** อ.แม่ชีสุภาภรณ์ พิสิษฐ์ศักดิ์
อาทิตย์	เวลา ๘.๓๐ – ๑๑.๐๐ น. **พระสูตร** อ.สมพร ปัญญาธร	เวลา ๑๑.๐๐ – ๑๒.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๕** อ.สนั่น กรรณวัฒน์

รายชื่อคณะกรรมการมูลนิธิแนบมหานีรานนท์

(ครบวาระในการดำรงตำแหน่ง ๔ ปี วันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔)

๑.	นางสาวปราโมช น้อยวัฒน์	ประธานกรรมการ
๒.	นายปราโมทย์ อิทธิกุล	รองประธานกรรมการ คนที่ ๑
๓.	นายเทพฤทธิ์ สาธิตการมณี	รองประธานกรรมการ คนที่ ๒
๔.	นางสาววรวรรณ ศุภจรรยา	กรรมการ
๕.	นางสาวพูนศรี นนทการ	กรรมการ
๖.	นางสุภาพร อัศว์ศิวะกุล	กรรมการ
๗.	นางสุดา ปิ่นทอง	กรรมการ
๘.	นางสาวณัฐเมธวี แก้วนาค	กรรมการ
๙.	นางสุนีย์ ธุระงาน	กรรมการและเหรัญญิก
๑๐.	นางอุไรพรรณ พิพัฒน์ไพบูลย์	กรรมการและเลขานุการ

แผนที่มูลนิธิแนบมหานีรานนท์

สุกรานิ อสาธูนิ อตฺตโน อหิตานิ จ
ยํ เว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํ เว ปรมทุกฺกรํ.

ขุ.ธ. ๒๕/๒๒/๓๗ (สฺยา.)

กรรมทั้งหลายที่ไม่ดีและไม่เป็นประโยชน์แก่ตน เป็นกรรมที่บุคคลทำได้ง่าย กรรมใดแลเป็นประโยชน์และเป็นกรรมดี กรรมนั้นแลเป็นกรรมที่บุคคลทำได้ยากยิ่งนัก

ปัญญาสาร • ฉบับที่ ๑๘๕